

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

CEZAYİR’İN FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNE KARŞI
YÜRÜTTÜĞÜ BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elem EYRİCE

DANIŞMANI: Doç. Dr. Tanju TOSUN

İZMİR-2008

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Cezayir’in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun” bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Elem Eyryce

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖMÜRGEÇİLİK ve EMPERYALİZM KAVRAMLARININ TARİHSEL KÖKENİ ve AFRİKA KITASI

1.1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1.1. Sömürge	1
1.1.2. Sömürgecilik	3
1.1.3. Yerleşimci Sömürgecilik	4
1.2 EMPERYALİZM KAVRAMININ FARKLI YORUMLANMASI	8
1.2.1 Marksist Emperyalizm Kuramı	10
1.2.1.1. Lenin, Hilferding ve Buharin	10
1.2.1.2. Luxembourg	13
1.2.2. Liberal Kuram: Hobson	14
1.2.3. Sosyolojik Kuram: Schumpeter	16
1.3. AVRUPA’NIN SÖMÜRGEÇİ YAYILMASININ TEMELLERİ	17
1.3.1. Coğrafi Keşifler	17
1.3.2. Fikri Alanda Yaşanan Gelişmeler	18
1.3.3. Ekonomik Faktörler	18
1.3.3.1. <i>Kapitalizmin Gelişimi</i>	18
1.3.3.2. <i>Serbest Ticaret</i>	21
1.3.3.3. <i>Sanayi Devrimi</i>	22
1.4. SÖMÜRGEÇİLİĞİN MEŞRU GÖSTERİLME YOLLARI	24
1.5. BERLİN KONFERANSI	31
1.6. SÖMÜRGEÇİLİĞİN AFRİKA KITASINA YAYILMASI	34
1.7. KITADAKİ FARKLI SÖMÜRGEÇİLİK UYGULAMALARI	36
1.8. AFRİKA MİLLİYETÇİLİĞİNİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR	43
1.8.1. Sömürgelerde Yaşanan Yabancılaşma Olgusu	43
1.8.2. Milliyetçilik Hareketleri ve Pan-Afrikanizm	45
1.8.3. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’larının Milliyetçiliğin Yayılmasına Etkileri	50
1.8.4. Sömürge Halklarının Dünya Savaşlarında Asker Olarak Kullanılması	53
1.8.5. <i>Dekolonizasyon</i> Süreci ve “Bağımsız” Afrika	57
1.9. SÖMÜRGEÇİLİĞİN KITAYA GETİRDİKLERİ	60

İKİNCİ BÖLÜM

CEZAYİR- 1954 ÖNCESİ SÜREÇ ve BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİ

HAZIRLAYAN KOŞULLAR

2.1. OSMANLI DÖNEMİNDE CEZAYİR	65
2.2. CEZAYİR'İN İŞGALİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TEPKİSİ	68
2.3. İŞGALE KARŞI İLK DİRENİŞ HAREKETLERİ	71
2.4. 1830-1871 TARİHLERİ ARASINDA CEZAYİR'DE FRANSIZ İDARESİ	72
2.4.1. Yayılmanın İrksal ve “Bilimsel” Temelleri	73
2.4.2. Toprak Sistemi	75
2.4.3. Fransız Nüfusun Yerleştirilmesi	75
2.4.4. Eğitim Sistemi	77
2.4.5. 1863 ve 1865 <i>Senatus Konsulte'leri</i>	78
2.5. 1870-71 PRUSYA-FRANSA SAVAŞI ve MİKRANİ AYAKLANMASI	79
2.6. İLHAK KARARI SONRASI CEZAYİR'DEKİ İDARE	81
2.7. BAĞIMSIZLIK SAVAŞI ÖNCESİ YAPILAN REFORMLAR	83
2.7.1. Jonnart Kanunu	83
2.7.2. Blum-Violette Tasarısı	84
2.7.3. 1944 Reformları	86
2.7.4. 1947 Statüsü ve 1948 Seçimleri	87
2.8. SETİF OLAYLARI	88
2.9. BAĞIMSIZLIK SAVAŞINDA ETKİLİ OLAN AKTÖRLER	90
2.9.1. Messali Hac	92
2.9.2. Ferhat Abbas	95
2.9.3. Abd el-Hamid İbn Badis	96
2.9.4. Ben Bella	97
2.10. MİLLİYETÇİ HAREKETTE BÖLÜNME: FLN/MNA AYRIMI	98
2.11. TERÖRİZM KAVRAMI VE GERİLLA SAVAŞI	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ YILLARI

3.1. BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI	107
3.2. GUY MOLLET HÜKÜMETİ	110
3.2.1. Pasifikasyon Politikası	114
3.2.1.1. <i>Eğitim</i>	114
3.2.1.2. <i>Yerli Halkın Başka Bölgelere Yerleştirilmesi</i>	117
3.3. SAVAŞIN ŞİDDETLENMESİ	118

3.4. BEŞİNCİ CUMHURİYET VE DE GAULLE İKTİDARI	125
3.4.1. De Gaulle’ün İktidara Ge(tiri)lişi	126
3.4.2. Geçici Cezayir Hükümetinin Kurulması	128
3.5. BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU	131
3.6. DARBE GİRİŞİMİ	132
3.7. BAĞIMSIZ CEZAYİR	134
3.8. SAVAŞ KONUSUNDA FARKLI KESİMLERİN TUTUMLARI	137
3.8.1. Fransız Kamuoyu	137
3.8.2. Cezayir’deki Avrupalılar	138
3.8.3. Entelektüel Kesim	139
3.8.3.1. <i>Henri Alleg</i>	139
3.8.3.2. <i>Albert Camus</i>	140
3.8.3.3. <i>Jean-Paul Sartre</i>	141
3.8.4. Kilisenin Tepkisi	142
3.8.5. Arap Ülkeleri	143
3.9. SAVAŞIN ARKA PLANINDAKİ DİNAMİKLER	144
3.9.1. Harkiler	144
3.9.2. Pieds-Noirs	146
3.10. BAĞIMSIZLIK SONRASI YAŞANAN SORUNLAR	147
3.11. BAĞIMSIZLIKTAN İÇ SAVAŞA DOĞRU	149
3.12. FRANSA-CEZAYİR İLİŞKİLERİNDEKİ SON GELİŞMELER	154
SONUÇ	159
KAYNAKLAR	185
EK -1	185
EK - 2	166

ÖNSÖZ

Uluslararası İlişkiler öğrenimi almaya başladığım lisans dönemimden itibaren, Afrika kıtasının geçmişi hep ilgimi çekmişti. Yüksek lisans yapmaya başladığımda ise, tez konumla ilgili kararımı çoktan vermiştim; kesinlikle bu “Karanlık Kıta”yla ilgili bir şey çalışmalıyım. Böylelikle kıtada meydana gelen en önemli gelişmelerden biri olan *dekolonizasyon* süreciyle ilgili yaptığım araştırmalar sonucu, kıtada gerçekleşen bağımsızlık savaşları üzerinde yoğunlaşmaya karar verdim. Ancak hepsi birbirinden önemli olan ve ciltler dolusu yazı yazılabilecek bu bağımsızlık mücadelelerinden birini seçip onun üzerinde yoğunlaşmak zorundaydım. Böylelikle tez kapsamında ayrıntılarıyla anlatılacağı üzere, sadece Fransız sömürgeciliği açısından değil, tüm kıtanın sömürgecilikten kurtulma sürecinde çok özel bir yeri olan Cezayir’in bağımsızlık mücadelesi üzerinde çalışmaya karar verdim.

Üzerinden yıllar geçmesine rağmen hala konuşulan bir bağımsızlık mücadelesi ve ceplerinde Atatürk’ün resmini taşıyan savaşçılar hakkında çalışacak olmak beni gerçekten çok heyecanlandırmıştı. Ancak Afrika’yla ilgili daha fazla şey ortaya koymak istiyordum. Üstelik, tez çalışmamızın ilk bölümünde yer verilen sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının yanı sıra, bu olguların Afrika kıtasında yayılışına yer vermenin, Cezayir’in bağımsızlık sürecini daha sistemli bir şekilde ortaya koymak için gerekli olduğunu düşünüyordum. Bu yönüyle tez çalışması, Türkiye’de kıta üzerine yazılmış olan eserlerin eksikliğini biraz olsun giderme çabasının bir ürünüdür.

Ancak etrafımdaki pek çok kişinin desteği ve yardımları olmasaydı, böyle bir çalışmayı ortaya koymak çok da kolay olmayacaktı. Bu nedenle öncelikle tez çalışmam esnasında, sadece tezimle ilgili konularda değil, her konuda gösterdiği sabır ve anlayışı için tez danışmanım Doç. Dr. Tanju Tosun’a teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca zengin kütüphanesini bana açmakla kalmayıp, en meşgul olduğu zamanlarda bile sorularımı büyük bir sabırla cevaplayan ve beni hiç bıkmadan dinleyen arkadaşım Onur Kınılı’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Desteklerini her zaman hissettiğim aileme ve hayatım boyunca benim için yaptığı sayısız fedakarlıklardan dolayı sevgili ablama teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, tez çalışmam esnasında bana yardımcı olmak için ellerinden geleni yapan, tezimle ilgili görüşlerine her zaman çok değer verdiğim tüm

arkadaşlarıma teşekkür etmek istiyorum. Onların anlayışı ve desteği benim için pek çok şeyden daha önemliydi.

Elem Eyrice

Bornova, Ocak 2008

KISALTMALAR

- ALN: Armée de Libération National (Ulusal Kurtuluş Ordusu)
- BM: Birleşmiş Milletler
- CCE: Comité de Coordination et d'Exécution (Yürütme ve Koordinasyon Komitesi)
- CNRA: Conseil National de la Révolution Algérienne (Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi)
- CRUA: Comité Révolutionnaire d'Unité et d'Action (Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite)
- ENA: Etoile Nord Africaine (Kuzey Afrika Yıldızı)
- FIS: Front Islamique du Salut (İslami Selamet Cephesi)
- FLN: Front Libération National (Ulusal Kurtuluş Cephesi)
- GPRA: Gouvernement Provisoire de la Révolution Algérienne (Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti)
- IGRP: Générale des Regroupement de la Population (Nüfusun Yerleşimi Birimi)
- MNA: Mouvement National Algérien (Cezayir Milli Hareketi)
- MRP: Mouvement Republicain Populaire (Cumhuriyetçi Halk Hareketi)
- MTLD: Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques (Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi)
- OAS: Organisation de l'Armée Secrète (Gizli Ordu Örgütü)
- OS: Organisation Spéciale (Özel Örgüt)
- PCA: Parti Communiste Algérien (Cezayir Komünist Partisi)
- PCF: Parti Communiste Français (Fransız Komünist Partisi)
- PPA: Parti du Peuple Algérien (Cezayir Halk Partisi)
- SAS: Sections Administratives Spécialisées (Özel İdari Birimler)
- SFIO: Section Française de l'Internationale Ouvrière (Uluslararası İşçilerin Fransız Bölümü)
- SFJA: The Service de Formation des Jeunes en Algérie (Cezayirli Gençlerin Eğitimi Servisi)
- UDMA: Union Démocratique du Manifeste Algérien (Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği)
- UMP: Union pour un Mouvement Populaire (Halk Hareketi Birliği)

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu “Cezayir’in Fransız sömürgeciliğine karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi” olmasına rağmen, çalışma sadece bu mücadelenin tarihsel bir bağlamda anlatılmasından ibaret değildir. Cezayir’in bağımsızlık mücadelesiyle ilgili bir şeyler okumaya başladıktan sonra, tez kapsamında oldukça sıklıkla kullanılacak birtakım terimlerin kavramsal çerçevesine yer vermenin ve bu kavramların farklı yorumlarından bahsetmenin bir zorunluluk haline geldiğini fark ettim. Bu konuda yazılan bir tez, sömürgecilik ve emperyalizm kavramları ve bunların tarihçesine yer vermeden anlatılmaya çalışılırsa, bazı şeylerin eksik kalacağını düşünmekteyim. Bu nedenle, tezin ilk bölümünde, üzerinde en çok tartışılan ve hala tartışılmaya devam edilen kavramlardan olan sömürgecilik ve emperyalizm olgularına açıklık getirilmeye çalışılacak, bu konuda yapılan tartışmalara kısaca değinilecek, bu olguların tarih boyunca hangi şartlar altında ve nasıl ortaya çıktığı ve zamanla Afrika kıtasına nasıl yayıldığı incelenecektir.

Bu kavramlarla ilgili yaptığım araştırma sonrası karşıma benden önce pek çok kişinin karşılaştığı sorun çıktı; tanımlamak. Ancak herkesin kabul edeceği bir tanım ortaya koymanın imkansızlığı ortadadır. Tarafsız olma çabalarını da beraberinde getiren tanım yapmak, zor olduğu kadar oldukça büyük dikkat gerektiren bir uğraşıdır da aynı zamanda. Üzerinde şu ana kadar pek çok şey yazılıp çizilen bu kavramlardan özellikle emperyalizm kavramı, pek çok ideolojik tartışmada birinci sırayı almıştır. Bu nedenle bu kavramlarla ilgili en temel görüşlerden ve en çok referans yapılan kaynaklardan bahsetmek zorunlu hale gelmektedir. Başka türlü sadece bu konu üzerinde yazılmış onca eser arasında kaybolmak işten bile değildi.

Mümkün olduğunca farklı kesimlerin bu alandaki görüşlerine başvurarak yazılan ilk bölümdeki yorumların pek çoğu, bu kavramların ikisinin de farklı ideolojik görüşlere sahip kişiler tarafından farklı algılanması olasılığı nedeniyle tartışmaya açıktır. Hatta bu konu hakkında yazılan çok fazla şey olması nedeniyle, bu yazılanlara yeni bir şeyler eklemek pek mümkün gözüküyor. Ancak bu konuda yapılan iyi bir değerlendirmeye, bu kavramların genel olarak Afrika kıtasındaki bağımsızlık hareketlerinin yayılması, özelde de Cezayir’in bağımsızlık mücadelesi açısından taşıdığı anlamın iyi bir şekilde

anlaşılabileceği umulmaktadır. Bu kapsamda öncelikle sömürge, sömürgecilik ve Cezayir'in bir örnek teşkil etmesi nedeniyle yerleşimci sömürgecilik kavramlarına değinilecek, sonrasında emperyalizm ve bu konudaki farklı görüşlerle tamamlanan kavramsal çerçeve sonucunda, Avrupa'nın bu kavramları kendi nasıl amaçları doğrultusunda kullandığına değinilecektir. İlk bölüm içinde ayrıca, sömürgeciliğin Afrika'ya nasıl yayıldığı, oldukça geniş bir yüzölçümüne sahip bu kıtanın on dokuzuncu yüzyıl sonunda nasıl bu kadar kısa bir süre içinde paylaşılabildiği sorularına cevap aranacak ve bu kapsamda kıtadaki farklı sömürgecilik uygulamaları arasında Fransa'nın sömürgecilik anlayışının farkına ve Cezayir'in Fransa için taşıdığı öneme değinilecektir.

İlk bölümde de ele alınacağı gibi, kıtada yaşanan bazı ekonomik, askeri, teknolojik ve düşünsel alandaki gelişmeler sayesinde Avrupa devletleri, Afrika'yı aralarında paylaşıp sömürgeleri haline getirmeyi başarmışlardır. Ancak, özellikle Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının da etkisiyle, bir süre sonra kıtadaki bu sömürge düzenine karşı isyanlar başlayacaktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası önüne geçilemez ve engellenemez hale gelen bağımsızlık hareketlerinin ve bu hareketlerin başarıya ulaşması sonucu yeni devletlerin kurulmasının 20. yüzyıl tarihi için önem taşıdığı önem ortadadır.

Afrika kıtasındaki bağımsızlık hareketlerine yol açan ortamdan kısaca bahsederek, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin hangi ortamda geliştiği ve bu mücadelenin tüm kıta için taşıdığı önem daha iyi bir şekilde ortaya konulabilir. Böylelikle Afrika'daki Fransız sömürgeciliğinin diğer ülkelerin sömürgecilik anlayışlarından farkı ortaya konularak Cezayir'in hem Fransa için hem de diğer sömürgecilik hareketleri arasında taşıdığı önem, sömürgeci geçmişe sürekli olarak vurgu yapılarak daha iyi bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çünkü bilindiği gibi bugün bile kıtada yaşanan pek çok sorunun temeli sömürgeci geçmişin etkilerinin hala devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Tezin ilk bölümünün biraz uzun tutulup bu konulara ayrılması söz konusu gelişmelere verilen önem nedenledir.

Afrika'nın Avrupalı devletler tarafından paylaşılmasından yaklaşık yarım yüzyıl önce Fransa tarafından işgal edilen Cezayir'in Fransa için taşıdığı önem, İkinci ve Üçüncü bölümlerde de görülebileceği gibi, bağımsızlık mücadelesinin bu kadar uzun

sürmesinin ana nedenidir. Bağımsızlığın kazanılmasına yönelik olarak yürütülen her mücadele değerlidir. Ancak tez konusu olarak Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi'nin seçilmesi, Afrika'da gerçekleştirilen bağımsızlık mücadeleleri arasında en önemlilerinden biri olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Afrika'daki birkaç yerleşim sömürgesinden biri olan Fransız sömürgeciliğinin “incisi” Cezayir, aynı zamanda Fransa'nın İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan tek ve en eski sömürgesiydi ve Fransız toprağı olduğuna inanılmaktaydı. Biraz da ülkedeki *kolonların* (bir sömürgeye yerleşen büyük çoğunluğu metropol ülkenin halkından olan insanlar) varlığı nedeniyle Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi bu kadar uzun sürmüş ve kanlı çarpışmalara sahne olmuştur.

İkinci bölüm kapsamında, Fransa'ya karşı yürütülen bu bağımsızlık mücadelesine neden olan ortam ve buna imkan sağlayan koşullar incelenecektir. Osmanlı yönetimi altında Cezayir'e değinildikten sonra, Fransız yönetimi altında yaşananlar ve sömürgeci dönemde yaşanan sıkıntılardan bahsedilecektir. Bu dönemde çıkarılan bazı kanunlarla ülkede eşitsizlik ortaya çıkarılmış ve Cezayirliler kendi topraklarında ayrımcı politikalara maruz kalmışlardır. Yirminci yüzyılın başında çıkarılan az sayıda ve yetersiz birtakım reformlarla olası isyanlar önlenmeye çalışılsa da, bu sözde reformlar yerli halkın sömürgeci yönetime daha da öfke duymasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası sürece gelindiğinde ise, Fransa sonunda daha fazla ödün vermeye razı iken, bu reform önerilerinin hiçbirisi yerli halkı memnun etmeyecektir. Çünkü artık tek istenen tam bağımsızlıktır.

Sömürgeci yönetimi eleştiren ve mevcut düzende değişiklik yapmak isteyen grupların ortaya çıkması, Afrika kıtasının tamamında olduğu gibi, Cezayir'de de birinci dünya savaşından sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Her ne kadar Cezayir, Fransız işgalinin ilk yıllarından itibaren sömürgeci düzene karşı ayaklanmaya başlasa da, bu konuda sistemli bir programa sahip örgütlerin ortaya çıkması ancak iki dünya savaşı arası dönemde mümkün olmuştur. İkinci bölümün sonunda Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde etkili olan farklı kuvvetlerden ve bunlar arasındaki ayırmadan bahsedilecek ve “gerilla savaşı” ya da “devrimci terörizm” gibi isimlerle adlandırılan Cezayir'deki bağımsızlık mücadelesinin kavramsallaştırma sorununa değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise, Cezayir'in 1954-1962 yılları arasında süren sekiz yıllık bağımsızlık mücadelesi, önemli birtakım olaylardan bahsedilerek aktarılmaya çalışılacaktır. Cezayir'de savaş 1 Kasım 1954'te başladığında, birkaç “asi”nin başlattığı ve kolayca sonlandırılabilir bir isyan olarak görülmüştü. Ancak sekiz yıl süren bağımsızlık mücadelesi esnasında yaşananlar, Fransa'nın iç politikasını beklenmedik ölçüde etkilemiştir. Bu savaş Fransa'yı içten içe kemirmiş, Dördüncü Cumhuriyet bu yüzden çökmüştür. Bu mesele yüzünden pek çok hükümet değişikliği olmuş, Cezayir'e atanan Genel Vali veya hükümet temsilcileri sürekli olarak değişmiş ve savaşı idare etmek için altı Başkomutan tayin edilmiştir. Fransız hükümeti Cezayir savaşına sarf edilen paranın miktarını hiçbir zaman açıklamamıştır. Ancak bazı uzmanlar Fransa'nın Cezayir savaşı için sarf ettiği paranın 3.000 milyar yeni frangın üstünde olduğunu söylemektedirler. Bu arada Fransız kara ordusu mevcudunun 9/10'u Cezayir savaşlarında kullanılmıştır. Fransızların asker kaybı ise kayıtlara: 20.500 ölü (13.500'ü Fransız, 4.650'si Müslüman, 1.800'ü yabancı lejyondan), 57.200 yaralı (40.500'ü Fransız, 6.700'ü Müslüman, 4.600'ü yabancı lejyondan) ve 198 kayıp (Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi'nin kaybı: 141.000 ölü, 60.000 esir; bunların 7.000'i yaralı olarak ele geçmiştir) olarak geçmiştir.¹

Elli kadar eski silahla başladığı söylenen Cezayir Savaşı için Fransa, bu ülkeye tam 800,000 asker aktardı. Bir NATO birliğinin de (*Division Lorraine*) kullanıldığı bu bağımsızlık mücadelesine son vermek için Fransa günde bir milyar (eski) frank harcamaya ve tüm motorlu kuvvetlerini, uçaklarını ve radar sistemini burada kullanmaya başladı. Fransız donanması ve hava filoları Batı Akdeniz'i her gün saat saat denetliyorlardı. Fransa, yıllarca, kuşkulandığı her gemiyi durduran bir korsan devlet gibi hareket etmiş, yalnız 1959 yılında, 41,300 tekneyi keşif araçlarıyla izlemiş ve 2,565'ini durdurarak aramıştır.² Cezayir'deki savaş Fransa'yı bu kadar derinden etkilemesine rağmen uzun yıllar bağımsızlık mücadelesine direnilmiş, ancak 1962 yılında Cezayir, sekiz yıl süren mücadelenin ardından bağımsızlığını kazanmıştır.

¹ Ortadoğu, Yıl. 1, Sayı 11, Nisan 1962, s. 48.

² Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 141.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖMÜRGEÇİLİK ve EMPERYALİZM KAVRAMLARININ TARİHSEL KÖKENİ ve AFRİKA KITASI

*Sırtlan beyaz adamın yükünü
Dök ortaya en iyi soyunu
gönder oğullarını sürgüne
Esirlerine hizmet etsin diye
Yüklen beyaz adamın yükünü
Hastalığı durdurmaya çalış
...Doldur tıka basa açlığın ağzını
Ve emret hastalığa durmasını
Ancak sen amacına en çok yaklaştığında
...Tüm umutlarını boşa çıkaran
Tembellik ve dinsizlere özgü akılsızlığı izle³*

1.1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tez konusu kapsamında bazı kavramlara yer vermenin gerekliliğinden bahsetmiştik. Kavramsal çerçeve kapsamında, sömürge, sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının yanı sıra, Cezayir'in bir örneğini teşkil etmesi açısından “yerleşimci sömürgecilik” kavramına da yer verilecektir.

1.1.1. Sömürge

Dilimizde yaygın olarak “sömürge” şeklinde kullanılan *koloni* kelimesi, Latince, bir toprağa sahip olma, mülk ve çiftlik anlamlarına gelen *colonia* sözcüğünden gelmektedir.⁴ Bu terim aynı zamanda, anavatanlarından uzak bir eyalete veya ülkeye nakledilen, ancak anavatanlarının yetki alanı içinde kalmaya devam eden bir grup insanın, bir grup yerleşimcinin veya onların soyundan gelen kimselerin yerleştirildiği sömürge yapılan ülkeleri ifade etmektedir.⁵

Loomba'nın *Oxford English Dictionary*'den alıntı yaparak verdiği tanım da bu tanıma oldukça yakındır: “Yeni bir ülkedeki yerleşim, yeni bir mekana yerleşen

³ Rudyard Kipling, *White Man's Burden*, (1899), Modern History Sourcebook, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/Kipling.html>, Erişim Tarihi: 06.07.2007. Kipling'in sömürgeciliği beyaz adamın omzuna yüklenmiş bir yük olarak gösteren ve fethedilen yerlerde gerçekleştirmeye çalışılan iyi niyetli girişimler karşısında yerli halkın “tembelliği” ve “akılsızlığı” karşısında duyulan hayal kırıklığını göstermeye çalıştığı bu ünlü şiiri, terminolojiye “white man's burden”, yani “beyaz adamın yükü” şeklinde, adeta bir kavram halini alan yeni bir ifade kazandırmıştır.

⁴ Charlton T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1993, s. 370.

⁵ Virginia S. Thatcher, *The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Volume I, Grolier Incorporated, New York, 1952-1968, s. 162.

insanların bütünü, ana devletle bağlantı korundukça ona tabi veya bağlı yerli yerleşimcilerin, onların soyundan gelenlerin ve ardıllarının oluşturduğu bir topluluk”. Loomba, bu tanıımı verdikten sonra, tanımın, sömürgelerin kurulduğu yerlerde eskiden beri yaşadığı varsayılan insanlara, sömürgecilerden çok gönderme yapmaktan dikkat çekici biçimde kaçındığını, bu nedenle de, halklar arasındaki çarpışmanın, fethin ve hakimiyetin bir ifadesi olan “sömürgecilik” kelimesinin içeriğini boşaltmış olduğunu ileri sürmektedir.⁶ Loomba’nın yorumundaki gerçeklik payı ortadadır. Ancak sömürgecilere, sömürge yapılan ülke insanlarından çok vurgu yapılması durumu, aslında verdiğimiz ilk tanımda da vardır. Bu durum, sömürge teriminin, kısaca, “anavatandan getirilerek sömürgelere yerleştirilen halklar” ve “sömürge yapılan ülkeler” şeklinde yapabileceğimiz tanımlarından ilkinde vurgu yapılmasının tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da, kelimenin kökeni olan *colonia* sözcüğünün, daha önce de belirttiğimiz gibi, sahip olunan toprak, mülk ve çiftlik anlamlarını taşımasıdır. Yani kelimenin kökeni de aslında, “sahip olunan”a değil de “sahip olmaya” dayandığı için, “sömürge” kavramıyla ilgili bazı tanımlarda, sömürge edinen ülkelere, sömürge yapılanlardan daha çok vurgu yapılması, kelimenin geldiği kökenin taşıdığı anlam nedeniyle doğal karşılanmalıdır.

Tanımla ilgili bir başka yoruma göre; politik anlamda bir ülkenin kendi sınırlarının ötesindeki vatandaşlarının yerleşimi, coğrafi olarak da bir devletten ayrı fakat ona özel bir şekilde ve somut bir bağlılık duyan bölgesel bir birim olarak tanımlanan “sömürge” teriminin ikinci anlamı, günümüz dünyasında, birincisini gölgede bırakmıştır. (Bu durumda Loomba’nın eleştirdiği sömürge tanımı, aslında günümüzde çok fazla kullanımda olan bir tanım olmaktan çıkmıştır). Örneğin, Avustralya ve Cezayir, teknik olarak sömürge değildir; Avustralya bir *dominyon*⁷dur,

⁶ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London-New York, 1998. s. 1-2. Loomba, *Oxford English Dictionary*’nin künyesini ilgili kaynaktan belirtmemiştir.

⁷ Latince master, lord anlamına gelen *dominus* kelimesinden türeyen *dominium*, yani dominyon kelimesi, (Noah Webster, *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language*, Second Edition, The World Publishing Company, New York, 1958, s. 544), genel kullanımında, Kanada ve Avustralya gibi kendi kendini yöneten deniz aşırı toplulukları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Dominyon kelimesi, genel kullanımdan daha önceleri, hükümdara bağlılığını ilan eden her türlü ülkeyi ifade etmek için kullanılıyordu. (Böylelikle, kendi kendini yöneten ve yönetmeyen tüm ülkeleri içeren bir anlam kazanmaktaydı). 1907 yılında, deniz aşırı kendi kendini yöneten ülkeler, kendilerini “kendi kendini yönetemeyen dominyonlar”dan ayırmak için, “kendi kendini yöneten dominyonlar” olarak adlandırmaları konusunda İngiltere’yle fikir birliğine vardılar. Kısa bir süre sonra, “kendi kendini yöneten dominyonlar”

Cezayir ise aynı zamanda Fransa'nın ayrılmaz bir parçası sayılmaktadır. Tunus, pek çok Fransız'ın yaşamasına ve idarenin büyük ölçüde Paris'ten kontrol edilmesine rağmen, sömürge değil, bir *protektora*⁸dır. Diğer taraftan, Çinhindi, Fransızlar nüfusun %1'inden daha az bir kısmı oluşturmalarına rağmen, teknik olarak bir sömürgeci'dir.⁹

1.1.2. Sömürgecilik

Emerson'a göre sömürgecilik, yabancı bir halkın, uzatılmış bir zaman süresi için, yönetici güçten ayrılan ve onun emrinde olan halklar üzerindeki egemenliğini kurması ve sürdürmesidir. Sömürgeleştirme ise, anavatandan getirilen kişilerin yerleşmesini kapsayan bir kavramdır.¹⁰ Ferro'nun "Sömürgecilik yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerir"¹¹ şeklinde yaptığı tanım da Emerson'inkine benzer niteliktedir. Luthy ise, *Standard Dictionary of the English Language*'nin "bir devletin denizaşırı sömürgelere sahip olma, bunları genişletme ve elinde tutmaya çalışma politikası" şeklindeki sömürgecilik tanımını vererek, bu tanımda sonuca götüren kelimenin "denizaşırı" kelimesi olduğunu ve bunun

kuruldu ve zamanla bu ifade, "dominyonlar" olarak kısaltıldı, böylelikle denizaşırı bölgelerdeki kendi kendini yöneten bir topluluğu tanımlamak için "dominyon" kelimesi kullanılmaya başlandı. 1947'den sonra bu terimin yerini, "İngiliz Milletler Topluluğu üyesi" ya da "İngiliz Milletler Topluluğu ülkesi" terimlerinin alması yönünde bir eğilim ortaya çıktı. 1947'ye kadar, İngiliz dominyonlarını, Kanada dominyonu, Avustralya Milletler Topluluğu Güney Afrika Birliği ve Yeni Zelanda dominyonu oluşturmaktaydı. *Chambers's Encyclopaedia*, New Revised Edition, Volume IV, International Learning Systems, London, 1966, s. 598.

⁸ Protektora kelimesi, uluslararası hukukta, daha güçlü bir devletin, daha zayıf bir devleti, herhangi bir müdahale ya da savaş durumunda resmen üçüncü ülkelerden, ülke içi karışıklıklardan ya da her ikisinden birden "korumayı" üstlenmesini ifade etmektedir. Korunan devlet, buna karşılık, koruyan ülkeye önemli ayrıcalıklar tanır. Bazen, "korunma", iki ya da daha fazla güçlü devlet tarafından da garanti altına alınır. (William T. Couch, *Collier's Encyclopedia*, director. Everett O. Fontaine, Volume 16, P.F. Collier & Son Corporation, New York, 1956, s. 395.) Protektora statüsündeki bir devletin konumu, uluslar arası hukukta yer alan herhangi bir genel kuralla belirtilmemiştir; bu durumu belirleyen, koruyan ve korunan devletin karşılıklı haklarını ve görevlerini sayan protektora anlaşmasıdır. (*The Encyclopedia Americana*, International Edition, Americana Corporation, New York, 1968, s. 675). Protektora kelimesi, aynı zamanda, 1653-1659 yılları arasındaki Oliver ve Richard Cromwell dönemini ifade etmek için kullanılmaktadır. *The Oxford English Dictionary*, Volume VIII, The Clarendon Press, Oxford, 1970, s. 579.

⁹ Edwin R. A. Seligman, Alvin Johnson, *Encyclopedia of the Social Sciences*, Volume 3, The Macmillan Company, New York, 1950, s. 653.

¹⁰ Rupert Emerson, "Colonialism/Political Aspects", *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, (ed.) David L. Sills, Volume 3, The Macmillan Company and The Free Press, y.y, 1968, s. 1.

¹¹ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, İmge Yayınları, Ankara, 2002, s. 19.

da tanım konusundaki tartışmalara daha kesin teknik bir anlam getirdiğini iddia etmektedir.¹²

1.1.3. Yerleşimci Sömürgecilik

Sömürgecilik, metropol halkından fazla sayıda yerleşenlerin olduğu yerde, çok daha farklı politikalar izlemek zorunda kalmış, bu bölgelerde sömürgecilikten kurtulma süreci çok daha zorlu koşullarda gerçekleşmiş ve sömürgeci devletler bu toprakları bırakma konusunda oldukça isteksiz davranmıştır. Örneğin Cezayir’de bağımsızlığın kazanılması için verilen mücadele sekiz yıl sürmüş ve aydınların, uluslararası basın ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun baskılarına ve bu alandaki çabalarına rağmen, Fransa bu sömürgesini bırakmak konusunda son ana kadar oldukça isteksiz davranmıştır. Çünkü Cezayir gibi yerleşimci sömürgelerde, sömürgeci ülke sadece bağımsızlık isteğiyle ayaklanan yerli halkın değil, aynı zamanda söz konusu bölgelerde yerleşmiş olan, mevcut nüfusun ancak küçük bir yüzdesini oluşturan ve bulundukları pozisyonu kaybetmek istemeyen yerleşimcilerin, yani *kolonların* direnişine karşı da savaşmak durumunda kalmıştır.

Yerleşimci sömürgelerde, ilk başta *kolonların* nüfusu, yerli halkla karşılaştırıldığında küçük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Zaman geçtikçe sömürgeci ülkede doğan yeni nesillerin ortaya çıkışıyla, bütün yerleşimci sömürgelerde yaşanan sürecin aynısı Cezayir’de de yaşanmaya başlanmıştır. Anavatanından getirilerek sömürgeye yerleştirilen kolonların yerini Cezayir doğumlu sömürgecilerin alması, sömürgeye duyulan bağlılığın artmasına neden olmuştur. İkinci ve Üçüncü bölümlerde de açıklanacağı gibi bu yerleşimciler, her ne kadar Fransız vatandaşı olsalar da, Cezayir doğumluydular ve Cezayir’i kendi vatanları olarak görmekteydiler.

Good, yerleşimcilerin, metropolden bağımsızlıkları ne kadar fazla olursa, işgücü ve mevcut toprak üzerindeki kontrollerinin daha kolay sağlanacağına dair bir inanca sahip olduklarını iddia ederek konuyla ilgili ilginç bir noktaya değinmektedir. Ona göre “yerleşimci toplumlar, metropolden mümkün olduğunca fazla politik özerklik ve

¹² Herbert Luthy, “Colonization and the History of Mankind”, *The Journal of Economic History*, Vol.21, No. 4. (Dec., 1961), s. 484.

sömürülen üzerinde engelsiz hareket imkanına sahip olma peşindeydiler.”¹³ İşte Cezayir’in farkı da bundan kaynaklanmaktadır. Fransa’nın tek yerleşimci sömürgesi olan Cezayir’e bağımsızlık, bundan dolayı bu kadar uzun yıllar mücadelenin sonucu olarak böylesine geç gelmiştir. Fransa’daki *kolonlar*, vatanları olarak gördükleri bu toprakları kaybetmemek için uzun yıllar direnmişlerdir.¹⁴

Ferro, Cezayir örneğini, kapitalizmin gelişiminde serbest ticaret aşamasındaki eski tip sömürgeleştirme ya da yayılmacı tipteki sömürgeleştirme sınıfına sokarak, 1830’da sömürgeleştirilmiş Cezayir’in bunun en son örneklerinden olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, örneğin Tunus’un, Fransa’nın özellikle 1871’den sonra yaptığı fetihlerinin çoğunun dahil olduğu, başka nedenlerle olduğu kadar, endüstri devrimine ve mali kapitalizme de bağlı yeni tip sömürgeleştirme içinde yer aldığını belirterek, İngiltere ve Almanya’nın Doğu ve Güney Afrika’daki yayılmacı politikalarını da buna dahil etmektedir.¹⁵

Gündelik hayatta, sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığını sıklıkla görmekteyiz. Bu kavram kargaşası karşısında, sömürgeciliğin, “bir ülkenin, açıkça ya da zımmen işgal edilen ülke insanı üzerinde üstünlüğünü beyan ettiği zaman ortaya çıkması ve emperyalizmin daha özel bir şeklini ifade etmesi” nedeniyle bu iki kavramın birbiriyle karıştırılmaması gerektiği savunulmaktadır. Ancak burada kastedilen yalnızca yabancı bir ülkenin işgali ve ulusal bağımsızlığın kaybı durumu değildir. İşgalci ülke tarafından, işgal edilenin, politik veya ekonomik alanların yanı sıra, ırk ayrımı politikası uygulayarak, aynı zamanda sosyal alanda da ikinci derecede bir ırk olduğunu farz ettiği bir durum da ifade edilmek

¹³ Kenneth Good, “Settler Colonialism: Economic Development and Class Formation”, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 14, No. 4. (Dec., 1976), s. 610.

¹⁴ Afrika’nın Cezayir’den başka diğer üç yerleşimci sömürgesi, İngiliz sömürgeleri olan Kenya, Rodezya ve Güney Afrika’dır ancak bu sömürgeler arasında en fazla sayıda yerleşimci nüfusu barındıran ülke Cezayir’dir. Good, göreceli olarak özerk bir kapitalist gelişme seviyesine ulaşması açısından Cezayir’in bir *kolon* devlete göre kısmen bir istisna olduğunu belirtmektedir. “Fransa’yla yakınlık, meyve ve şarap üreticisi konumu ve sınırlı endüstrileşmesiyle metropol ekonomisiyle bir bütünleşmeyi teşvik etti.” Good, Cezayir’in, bölgesel alanda, 1950’lerdeki endüstriyel sürecinin en yakın rakibi Fas’tan daha az olmadığını, Tunus’tansa çok daha ileri olduğunu eklemektedir. Good, s. 606.

¹⁵ Ferro, s. 48. Fieldhouse ise, sömürgecilik uygulamalarını eş uzunlukta olmayan üç aşamaya ayırır: İlk kolonilerin kurulmasından, 1830’a kadar olan dönem, 1830’dan 1890’a kadar olan dönem ve 1890’dan 1945 sonrası *dekolonizasyon* süreci sonrasına kadar olan dönem. D. K. Fieldhouse, “Colonialism/Economic Aspects”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, s. 9.

istenmektedir.¹⁶ Sömürgecilik ve emperyalizm arasındaki ayrımı çok güzel bir şekilde ifade ettiğini düşündüğümüz bu yorumun doğruluğu, emperyalizmin her zaman kendisini açıkça belli etmekten kaçındığı akılda bulundurulduğunda daha iyi bir şekilde anlaşılabilir.

1.1.4. Emperyalizm

Emperyalizm kavramı,¹⁷ bir ulusun ya da ülkenin diğer uluslar, ülkeler ya da insan grupları üzerinde gücünün ve nüfuzunun yayılması anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Emperyalizm kavramının, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında daha farklı bir anlam kazanmaya başladığı ve bu anlamın, özellikle Roma dönemiyle özdeşleştirilen emperyalizm anlayışından çok farklı olduğu ortadadır. Capelle, M.Ö. beşinci yüzyılda Atina'daki, M.Ö. ikinci yüzyılda Roma'daki ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'daki milli hayat arasında, modern terime, antik devletlerin, kendi ulusal sınırlarının ötesine politik veya ekonomik yayılması ve bir antik devletin diğeri üzerinde kendi kurallarını zorla kabul ettirmesi gibi anlamları ifade edecek şekilde başvurulmasıyla doğrulanan önemli benzerlikler bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹

On dokuzuncu yüzyılın ortasından önce, “emperyalist” kelimesi, İngilizcede, ‘Kutsal Roma İmparatorluğu’nun ve sonrasında birinci ve ikinci Napolyon İmparatorluklarının destekleyicisi’ anlamına gelmekteydi. “Emperyalizm” ise 1860’ta, “hükümetin emperyal düzeni; özellikle despotik ve keyfi bir şekilde yapıldığında bir imparatorun kuralları” anlamına gelmekteydi. İngiliz hükümetinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki yayılmacı politikası, bu kelimeye biraz değişik bir anlam kazandırdı. “Emperyalizm”, 1890’larda, hem “imparatorluğun esas prensibi veya ruhu” hem de daha belirli bir biçimde “imparatorluğun genişlemesi çabasının bir sonucu olan ilke veya politika” gibi anlamları belirten politik bir slogan haline geldi.²⁰

¹⁶ Marion Mushkat, “Some Characteristics of Colonialism and Its Product African Nationalism”, *African Studies Review*, Vol. 14, No. 2. (Sep., 1971), s.222

¹⁷ Emperyalizm kelimesi, yetki, düzen, yönetim gibi anlamlara gelen Latince *imperium* kelimesinden türemiştir. *A Latin Dictionary*, s. 900.

¹⁸ *Collier's Encyclopedia*, Volume 10, s. 380.

¹⁹ Mason Hammond, “Ancient Imperialism: Contemporary Justifications”, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 58. (1948), s. 126, 5 no’lu dipnot.

²⁰ Hammond, s.105.

Galtung, merkez ve çevre arasındaki çıkar uyumu veya uyumsuzluğu ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalıştığı iki ulustan oluşan yapısal kuramında emperyalizmi; ekonomik, siyasal, askeri, iletişimsel ve kültürel olmak üzere beşe ayırır ve merkez ile çevre ülke arasındaki hakimiyet ilişkisini şu şekilde açıklar:

Tablo 1: Emperyalizmin Beş Türü²¹

Tür	Merkez Ülkenin Sağladığı	Çevre Ülkenin Sağladığı
Ekonomik	İşlemler, üretim araçları	Ham madde, pazar
Siyasal	Kararlar, modeller	İtaat, taklitçilik
Askeri	Koruma, yıkım araçları	Disiplin, geleneksel donanım
İletişimsel	Haber, iletişim araçları	Olaylar, yolcular, meta
Kültürel	Öğretim, yaratıcılık otonomi araçları	Öğrenim, onaylama, bağımlılık

Görüldüğü gibi, sömürgecilik tanımlarının hepsinde, “yerleşme”, “egemenlik kurma” ve “anavatanla bağlarını sürdürme” ifadelerine yer verilirken, emperyalizm tanımlanmaya çalışılırken de, “yayılma/genişleme” ve “kontrol sağlama” kavramlarına öncelik verilmektedir. Sömürgecilik olmaksızın da emperyalizmin varlığına rastlanmaktadır, bir başka deyişle, sömürgeciliğin olduğu her yerde emperyalizm kendiliğinden gelirken, emperyalizmin varlığı, her zaman sömürgeciliği gerekli kılmamaktadır. Deyim yerindeyse, bir ülkeyi sömürge yapmadan da emperyalizm aracılığıyla “sömürmek” mümkündür.

Ferro, sömürgeci olmayan emperyalizm türünün; Mısır’ın 1881’deki durumunun tanıklık ettiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu’nda geçici bir süre görüldüğünü, Latin Amerika’da İngiltere yerini Birleşik Devletler’e bırakmadan önce Arjantin’de ve Peruda’da hakim olduğunu belirttikten sonra, bu tip emperyalizmin, daha saf bir biçimde gerçekleştiğini, yani egemen olunan bölgeye yerleşimcilerin getirilmediğini ekleyerek aradaki farkı ortaya koymaktadır.²² Sömürgecilik ve emperyalizm ayrımına ilişkin Horvath da, bu iki kavram arasındaki en önemli farkın, “sömürgeci güçten, sömürgeye gelen belirli sayıdaki kalıcı yerleşimcilerin varlığı ya da yokluğu” olduğunu savunmaktadır.²³ Ancak, Horvath’ın bu görüşünden, emperyalizmin yerleşimcilerin

²¹ Johan Galtung, “Emperyalizmin Yapısal Kuramı”, <http://www.antiemperyalizm.org/kutuphane/makaleler/jgaltung.asp>, Erişim tarihi; 06.03.2007

²² Ferro, s. 48.

²³ Ronald J. Horvath, “A Definition of Colonialism”, *Current Anthropology*, Vol.13, No.1. (Feb.,1972), s. 47.

varlığı olmadan gerçekleştiği yorumu çıkarılmaktadır ki, bu görüşün yanlışlığı; emperyalimizin, yerleşimcilerin varlığı ya da yokluğuna bağlı olmaksızın tüm sömürgecilik türlerinde kendisini hissettirdiği göz önüne alındığında daha iyi anlaşılabilir.

Emperyalizm kavramının, kimi zaman vurgu yapıldığı üzere sadece Coğrafi Keşifler sonrası ortaya çıkıp gelişen bir kavram olmadığı, antik dönem köleci toplumları için de geçerli olduğu ortadadır. Ancak, emperyalizme on dokuzuncu yüzyılın sonlarında atfedilen anlamla, antik dönem köleci toplumlarının uygulamaları söz konusu olduğunda atfedilen anlam kuşkusuz aynı olmayacaktır. Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyıl öncesi emperyalizm uygulamaları tezimizin konusunun dışında kalmaktadır.

Sömürgecilik veya emperyalizm gibi kavramlar söz konusu olduğunda, ilk başta Avrupalı devletler akla gelmektedir. Emerson da, Rusya'nın bir sömürgeci devlet olma özelliğinin çoğu zaman göz ardı edildiğini öne sürmektedir.²⁴ Bu durum belki Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılın sonunda hız kazanan sömürgecilik yarışında geri kalmasından belki de Ekim Devrimi sonrası iktidara gelen güçlerin bu konuda açıkladıkları politikalardan ileri gelmektedir.²⁵ Ancak ne Rusya'nın sömürgeci olup olmadığı konusu, ne de Sovyet sömürgeciliğinin Avrupalı Devletlerinin sömürgecilik uygulamalarıyla kıyaslandığında iyi mi yoksa kötü mü olduğu tartışması, tezimizin konusunun Afrika kıtasındaki bağımsızlık hareketleriyle bağlantılı olması nedeniyle, ayrıntılı açıklama gerektirmektedir.²⁶ Bu nedenle, tez konumuz kapsamında, Rus sömürgeciliği ile ilgili tartışmalara yer verilmeyecektir.

1.2 EMPERYALİZM KAVRAMININ FARKLI YORUMLANMASI

Sömürgeciliğin tarihinin insanlığın tarihi olduğu söylenmekteyken,²⁷ aynı ifade, emperyalizmin de insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenerek dile getirilmektedir.²⁸

²⁴ Bu konuda bkz. Emerson, "Colonialism/Political Aspects", s. 1

²⁵ Sovyet sömürgeciliğinin, Avrupalı Devletlerin sömürgecilik uygulamalarına nazaran çok daha acımasız olduğu görüşüyle ilgili bkz. W. W. Kulski, "Soviet Colonialism and Anti-Colonialism", *Russian Review*, Vol. 18, No.2, (Apr., 1959), s. 120-124.

²⁶ Rusya ile Avrupalı Devletlerin sömürgecilik uygulamaları arasındaki teknik fark için bkz. Ferro, s. 21 ve Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Hil Yayınları, İkinci Basım, Adıyaman, 2004, s. 46.

²⁷ Luthy, s. 485.

Emperyalizm Lenin'in öne sürdüğü üzere tekelci, asalak, çürüten ya da can çekişen bir kapitalizm midir? Hobson'ın savunduğu gibi parazitik bir olgu mudur, yoksa Luxembourg'un öne sürdüğü üzere sermaye birikiminin pazarlar için verdiği mücadele midir? Bu konuda, kişi, savunduğu siyasal ideolojinin de etkisiyle, herhangi bir tanımlı kendisine daha yakın bulabilir, çünkü emperyalizm, üzerinde belki de en çok tartışma yapılan ve yapılmaya devam edilen kavramlardan biridir. Konu üzerine olan literatürün, tahmin edilemeyecek kadar fazla olması nedeniyle, bugüne kadar emperyalizm kavramıyla ilgili yazılmış kaynakların hepsini okumanın da, hepsine yer vermeye çalışmanın da zorluğu ortadadır. Bu nedenle kavram ve tarihsel gelişim sürecinden, "Marksist, Liberal ve Sosyolojik Kuramlar" başlıkları altında, en çok referans verilen belli başlı kişilerin düşüncelerinden çok fazla ayrıntıya girmeden, ana hatlarıyla yer vererek bahsedeceğiz.

Habermas'ın da dediği gibi, "Terminolojiler sanıldığı kadar masum değildir, belirli bir anlayışı dikte ederler."²⁹ Ancak, kişinin sahip olduğu ideoloji çerçevesinde, tanımlama aşamasında kendi anlayışını yansıtmalarının doğallığı da ortadadır, bu nedenle, ileriki sayfalarda genel hatlarıyla açıklayacağımız Marksist, Liberal ve Sosyolojik kuramların savunucuları da sahip oldukları ideolojiye göre farklı emperyalizm tanımları yapmışlardır.

Emperyalizm kavramıyla ilgili en çok referans gösterilen kişilerden biri olan Marks, bazılarının sandığının aksine emperyalizm sözcüğünü hiç kullanmamış değildir.³⁰ *Fransa'da İç Savaş* adlı eserinde,

Doğmakta olan burjuva toplumunun, feodalizmden kendi öz kurtuluş aleti olarak dünyaya getirdiği ve iyiden iyiye gelişmiş burjuva toplumun, sonunda emeği, sermayeye bir köleleştirme aracı durumuna dönüştürdüğü bu devlet iktidarının, hem en değerden düşmüş, hem de en son biçimini emperyalizm oluşturunca³¹

²⁸ Örneğin bkz: Michael Twaddle, "Imperialism and the State in the Third World", *Imperialism, the State and the Third World*, Michael Twaddle (ed.), British Academic Press, London-New York, 1992, s.1 ve Horvath, s. 48.

²⁹ Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2004, s. 37.

³⁰ Marks'ın bu sözcüğü hiç kullanmadığı iddiasıyla ilgili bkz. Sarah Bracking ve Graham Harrison, "Afrika: Emperyalizm Çıplak Gidiyor", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006, s. 110-111.

³¹ Karl Marks, *Fransa'da İç Savaş*, Seçme Yapıtlar, Cilt II, Sol Yayınları, y.y, 1997, s. 61

gibi bir ifadeye rastlamaktayız. Görüldüğü gibi, Marks'ın emperyalizm hakkında yapmış olduğu bu tek tanım, bir derece muğlaklık barındırdığı ve tek başına Marks'a dayanan bir emperyalizm teorisi ortaya koyma konusunda yetersiz olduğu için haleflerinin sahip çıkıp tam bir kesinlikle savunabilecekleri bir emperyalizm tanımı olmaktan çok uzaktır.³² Bu nedenle Marks'ın emperyalizmle neyi kastetmiş olduğu tartışması asla sona ermedi. Herkes Marks'ın emperyalizm anlayışını kendisine göre geliştirdi ve özelliğın kaçınılmaz bir sonucu olarak, herkes kendi görüşünün en doğrusu olduğunu savundu. İşte bu nedenle emperyalizm üzerine bütün Marksistlerin harfi harfine hemfikir olduğu bir emperyalizm teorisi bulunmamaktadır. O nedenle kendilerini Marksist olarak görenlerin kafasında “emperyalizm” kavramı, daha çok Lenin'in öne sürdüğü görüşler çerçevesinde şekillendi.

1.2.1 Marksist Emperyalizm Kuramı

Emperyalizm sorunuyla ilgili yazmaya daha çok yirminci yüzyılın başında başlayan Marksist teorisyenlerin büyük çoğunluğu, kapitalizmin gelişmesiyle güçlenen emperyalizmin, sosyalist devrimin gerçekleşmesi için gerekli bir aşama olduğuna dair görüşü paylaşmaktaydılar. Ancak bilindiği gibi kapitalizmin çöküşünün yakın olduğu ve bu devrimin gerçekleşeceği kanısı, bir ütopya olmaktan öteye gidemedi. Marksist emperyalizm kavramından bahsederken, Luxembourg'u ayrı değerlendirme sebebimiz, “pazar” kavramına, diğer Marksistlerden daha çok vurgu yaptığını düşünmemizdir.

1.2.1.1. Lenin, Hilferding ve Buharin

Lenin'e göre, sanayinin olağanüstü gelişmesi ve üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızla yoğunlaşması süreci, kapitalizmin en belirleyici özelliklerinden biridir. Lenin, kapitalizmin gelişmesinde, tekellerin rolüne özel bir vurgu yapar. Ona göre, gerçek anlamda 1860-1870 yılları arasında ortaya çıkmaya başlayan tekeller, üretimin yoğunlaşmasının bir sonucudur ve bu durum da kapitalizmin gelişme evresinde genel ve temel bir yasadır. Böylece serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizmin yerini, tekellerin egemen olduğu bir yenisi almıştır. Üretimin

³² Bu noktada “Herkesin Marks'ı kendine” lafının doğruluğu ortadadır. Immanuel Wallerstein, “Marx ve Tarih: Kutuplaşma”, *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz kimlikler*, Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 157.

yoğunlaşması, bunun sonucu olarak, tekeller, sanayinin ve bankaların kaynaşması ya da iç içe girmesiyle mali sermayenin oluşum tarihi tamamlanmış olmaktadır. Serbest rekabetin tam olarak hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırt edici özelliği *meta* ihracıken, tekellerin hüküm sürdüğü kapitalizmin ayırt edici niteliği ise, *sermaye* ihracıdır. Lenin de, pek çokları gibi, sömürge fetihleri konusundaki olağanüstü “ilerleyiş”in 1860-70 yılları sonrasında olduğu ve dünyanın paylaşılması amacıyla yürütülen savaşım gitgide daha sert hale geldiği konusunda hemfikirdir. Lenin’e göre bu çağda, ilk kez olarak, dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki, topraklar ileride ancak yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir “efendi”nin sahip olması yerine, toprak bir “sahip”ten diğerine geçebilir. Kapitalizmin, tekelci evresine, mali sermaye evresine geçişi ile dünyanın paylaşılması için yürütülen savaşımın ağırlığı, birbirine bağlıdır. Kapitalizm geliştikçe hammadde eksikliği de kendini o denli duyurmaktadır; rekabetin koşulları o denli sertleşmekte, bütün yeryüzünde hammadde kaynakları arama çabaları o denli alevlenmekte, sömürgelere sahip olma savaşımı o denli amansız olmaktadır.³³ Gerçekten de “modern emperyalizm”in başladığı tarih olarak kabul edilen 1870 sonrasında, sömürgecilik farklı bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin en yüksek aşaması* adlı eserinde “sosyal liberal” olarak nitelendirdiği Hobson’a çok fazla atıfta bulunuyor.³⁴ Hatta Fieldhouse da Hobson ve Lenin arasındaki benzerlikleri göz önünde bulundurarak bir “Hobson-Lenin Tezi” ortaya atıyor ve bu tezin doğruluğunu, her ikisinin de Batı’nın sömürgeci imparatorluklarının on dokuzuncu yüzyılın sonundaki göz alıcı gelişmelerini açıklamakla ilgilenmeleri ve bu ani sömürgeci yayılmacılığın ardındaki politik faktörlerin (hatta kültürel ve psikolojik) farkında olsalar da ağırlığı esas olarak ekonomiye vermeleri gibi nedenlere dayandırarak açıklamaya çalışıyor.³⁵ Gerçekten de gerek Lenin gerekse Hobson’ın, emperyalizmin gelişmesinde iktisadi faktörlerin

³³ Vladimir İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreyya, Sol Yayınları, Onuncu Basım, Ankara, 1998, s. 19-93.

³⁴ Ancak Lenin, Hobson’ın sadece 1902 tarihli olan *Imperialism: a Study* adlı çalışmasına atıfta bulunurken, Hobson’ın sonraki çalışmalarını ve bu çalışmalarında belirttiği fikir değişikliklerini göz ardı etmiştir.

³⁵ A. M. Eckstein, “Is there a Hobson-Lenin thesis on late nineteenth-century colonial expansion?”, *Economic History Review*, XLIV, 2 (1991), s. 297.

dışındaki faktörlerin önemini kabul etseler de, asıl önemi ekonomiye verdikleri doğrudur. Ancak tüm bunlar, ikisini böyle bir teori altında bir araya getirmek ve görüşlerini tek bir teoriye indirgemek için yeterli değildir.³⁶ Stokes, Lenin'in emperyalizmin en önemli özellikleriyle ilgili yaptığı betimlemelerin neredeyse hepsinin Hobson'ın değil, Hilferding'in üretken aklının ürünü olduğunu öne sürmekte ve Lenin'in Hilferding'in fikirlerine daha çok önem verdiğini belirtmektedir. Stokes'a göre, Fieldhouse Lenin'in demek istediklerini tam olarak anlayamamıştır. Lenin, Fieldhouse'un öne sürdüğü üzere finans kapital'in en çok sömürge dünyasına yönlendirildiğini öne sürmemektedir. Bu sadece İngiltere söz konusu olduğunda doğru olmaktadır.³⁷

Gerçekten de Hilferding, Marksist teorinin başyapıtlarından sayılan *Finans Kapital*'i 1910'da yayınladığında, sonrasında Lenin de dahil pek çok kişiye ilham kaynağı olacak gelişmelerin öneminin altını çizmekteydi. Hilferding, modern kapitalizmin gelişmesinde karteller ve tröstlerin rolüne değinmekte ve bu yeni çağda sermayenin, Finans Kapital biçimine büründüğünden bahsetmekteydi; yani sermayenin en olgun ve en soyut görünümüne. Ona göre, Finans Kapitalin yasalarını ve fonksiyonlarını tanımadan, ne bilimsel nitelikte bir ekonomi ve siyaset mümkündü ne de o dönemin ekonomik eğilimlerini kavramak.³⁸

Hilferding'in *Finans Kapital* adlı eseri, yayımlandıktan kısa bir süre sonra Otto Bauer ve Karl Kautsky tarafından Kapital'in devamı olarak nitelendirildi. Bolşevik hareketinin önde gelen isimlerinden olan Nikolay Buharin ise³⁹, Hilferding'in teorisini

³⁶ Hobson ve Lenin'in emperyalizme bakışları konusunda büyük benzerlikler olduğu doğrudur. Zaten Lenin, Hobson'ın görüşlerinden ne kadar etkilendiğini bizzat kendisi belirtmektedir. Ancak kanımızca bu durum, ideolojik olarak ayrı uçlarda bulunan iki kişinin görüşlerini alıp, bir "Hobson-Lenin tezi" ortaya atacak kadar büyük değildir. Üstelik böyle bir alışkanlık başlatılırsa, kendisini belli konularda belli kişilerin görüşlerine yakın hisseden kişilerin kendi isimlerinin yanına bu kişinin adını ekleyip yeni bir tez ortaya atması sonucu pek çok farklı tezle karşı karşıya gelinmesi kaçınılmaz olacaktır.

³⁷ Eric Stokes, "Late Nineteenth-Century Colonial Expansion and the Attack on the Theory of Economic Imperialism: A Case of Mistaken Identity?", *The Historical Journal*, XII, 2 (1969), s. 295

³⁸ Rudolf Hilferding, *Finans Kapital*, Birinci Kitap, Çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 47.

³⁹ Lenin'in "partinin gözdesi" olarak değerlendirdiği Buharin, Lenin'le beraber Ekim Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamış ve Lenin'in ölümünden sonra komünist hareketin önderliğini devralmıştır. Ancak Lenin, 1922'nin sonlarında sağlığının kötüleşmesi üzerine ani bir şekilde kaleme aldığı politik vasiyetnamesinde, "Buharin'in, partinin en büyük ve en değerli teorisini" olduğunu belirtmesine rağmen, Buharin'in teorik görüşlerinin, diyalektiği hiçbir zaman tam olarak anlamaması gibi

uzlaşmazlık teorisi biçiminde sunmaktaydı. Ancak, Buharin de, “finans kapitalin emperyalist siyasetten başka bir siyaset izleyemeyeceğini ve sonunda savaşa yol açacağını” savunmasına rağmen, özellikle ekonomik alandaki birçok şeyi Hilferding’e borçlu olduğunu teslim etmektedir.⁴⁰ Buharin, emperyalizmin finans kapitalin tamamlayıcı bir parçası olduğunu, o olmadan kapitalist anlamını yitireceğini belirtmektedir. Buharin’e göre, gelişiminin başlangıcında embriyo şeklindeki kapitalizmin özünde bulunan çelişkiler gelişmiş ve alanını kapitalizmin her aşamasına yaymış, bu durum emperyalizm çağında erişilmez boyutlara ulaşmıştır. Bu anlamda finans kapital çağı, kapitalist örgütün uyumunu engelleyen tüm unsurları ortaya çıkarmıştır.⁴¹

1.2.1.2. Luxembourg

Luxembourg, emperyalizmi, “sermaye birikiminin kendisine açık duran kapitalist-olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesi” olarak tanımlıyordu. Luxembourg, ayrıca, kapitalist ülkelerdeki ileri gelişmişlik düzeyi ve bu ülkelerin kapitalist-olmayan bölgeleri ele geçirmek için giriştiği giderek sertleşen mücadeleyle birlikte; emperyalizmin, hem kapitalist-olmayan dünyayla, hem de rekabet içindeki ülkelerin giderek daha ciddi anlaşmazlıklar içine düşmesi karşısında, yasa tanımaz saldırganlığı ve şiddete başvurusunun arttığından bahsetmekte. Ancak emperyalizm, Luxembourg’a göre, kapitalist-olmayan uygarlıkların çöküşünü ne kadar şiddetli, acımasız ve mükemmel bir şekilde gerçekleştirirse, kapitalist birikimin bindiği dalı da o kadar hızlı bir şekilde kesmektedir. Emperyalizm; kapitalizmin ömrünü uzatmanın tarihsel yöntemi olmakla birlikte, kapitalizmin çabuk bir şekilde sona erdirilmesinin de en emin yoludur.⁴²

nedenlerle şüpheli bir şekilde Marksist olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. “The Testament of Lenin”, *Leon Trotsky on the Supressed Testament of Lenin* (New York, 1946), s. 7’den aktaran, Richard B. Day, “Dialectic Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin”, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 9, No.2. (Jun., 1976), s. 244.

⁴⁰ Hilferding, “Finans Kapital”, adlı eserin İngilizce basımına Tom Bottomore’un yazdığı giriş, s. 15-16.

⁴¹ Nikolay Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2005, s. 154-155, 181-182.

⁴² Rosa Luxembourg, *Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 342-343. Valier, E. Bernstein’in, 1896-1900 yıllarından itibaren, batı Avrupa’da gerçek ücretlerin artmakta olduğu ve yedek sanayi ordusunun öneminin azalmakta olduğu olgularına dayanarak Marks’ı eleştirdiğini belirterek, kapitalizmin hiçbir engelle karşılaşmaksızın sınırsız bir şekilde gelişebileceğini belirttiğinden

Otto Bauer, bu görüşe karşı çıkarak, kapitalizmin, süresiz bir şekilde izolasyon halinde de genişleyebileceğini ve sömürgelerin, kesin değil de, göreceli olarak bir ihtiyaç olduğundan bahseder.⁴³ Kapitalist-olmayan bölgelerin, kapitalizmin varlığını sürdürmesi için gerekli olduğu tezini reddeden Bauer, kapitalizmin geniş bölgeleri, bir *gereklilik* nedeniyle değil de, *tercih* olarak sömürdüğünü, bu nedenle, sömürgeci yayılmanın ya da emperyalizmin, kapitalizmin geçirmesi gereken kaçınılmaz bir aşama olmaktan ziyade, yalnızca bir politika olduğunu iddia etmekte.⁴⁴ Wallerstein ise, kapitalist üretim karlarını gerçekleştirmek için sürekli olarak yeni pazar aranması açıklamasının, tarihsel olgularla uyuşmadığını iddia etmektedir. Wallerstein, “ne zaman askeri yollarla belirli yerler ele geçirilse, kapitalist girişimciler şaşmaz bir biçimde oralarda gerçek pazarlar bulunmadığından yakınlıkla sömürge yönetimleri yoluyla ‘beğeni yaratma’ işlemlerine girişmişlerdir” şeklinde sömürgeci ülkeler ve pazar ilişkileri hakkında ilginç bir yorumda bulunmaktadır. Ona göre, “pazar peşinde açıklaması” değil de, “düşük maliyetli işgücü arayışı” çok daha savunulabilir bir açıklama idi.⁴⁵

1.2.2. Liberal Kuram: Hobson

Emperyalizm üzerine Marksist görüşe bu kadar fazla yer verilmesinin nedeni, bu konuda en çok bu görüşe sahip kişiler tarafından yazılmış kaynak olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak liberal kuramın “baba”sı sayılan Hobson’ın bu konudaki görüşleri de oldukça önem taşımaktadır. Lenin’in Hobson’a çok fazla atıfta bulunduğu bahsetmiştik. Bunun nedenlerini, *Imperialism*’in 1902 basımında rahatlıkla görebiliriz. Hobson’a göre, iktisadi emperyalizmin en önemli özelliği yabancı yatırımlardır. Hobson, emperyalizmin, kapitalizmin ani gelişiminden kaynaklanan iktisadi baskıların doğal bir ürünü olduğu görüşünü savunmaktadır. Devletler endüstrileştikçe, üretimdeki artış, tüketimdeki artışı geçmekte, belli bir karla

dolayı Luxembourg’un bu kitabını bu eğilime ve Bernstein’a karşı yazdığını iddia etmektedir. Jacques Valier, “Emperyalizm Üzerine”, Çev. Şadi Özansu, Köz Yayınları, İstanbul, 1977, s. 68.

⁴³ *Neue Zeit*, XXXI, No. I, (1913), s. 873-874 adlı kaynaktan aktaran, E. M. Winslow, “Marxian, Liberal and Sociological Theories of Imperialism”, *The Journal of Political Economy*, Vol. 39, No. 6. (Dec., 1931), s. 25.

⁴⁴ Winslow, s. 25.

⁴⁵ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 2006, s. 34.

satılabilecek olandan daha fazla mal üretilmekte, iyi bir kazanç getirebilecek yatırım olanağından daha fazla sermaye bulunmaktadır. Emperyalizmin kökünü oluşturanlar, bu ekonomik koşullardır. Ancak emperyalizme yol açan etkenler, daha iyi bir gelir dağılımı sağlanırsa ortadan kaldırılabilir. Eğer gelir fazlası yani aşırı tasarruflar, işçilere fazla gelir ya da topluma vergi şeklinde artırılırsa, biriktirileceğine harcanmış olur, bu yollardan herhangi biriyle tüketim artırılır ve böylelikle yabancı pazarlar ve yabancı yatırım alanları için bir savaşıma gerek kalmaz. Eğer gelirler ekonomideki bütün grupların tüketimini artıracak şekilde dağıtılırsa, ne fazla üretim olur, ne işçi veya sermayenin eksik istihdamı sorunu olur, ne de devlet için bir emperyalizm politikası izleme gereği kalır.⁴⁶ Hobson böylelikle, ülkenin iktisadi alandaki kaynaklarının, kendi içinde izlenecek akıllıca bir politikayla sosyal bir reforma yol açacağını savunarak iktisadi alanla sosyal gelişme arasında bir bağ kuruyordu.

Ancak bunlar Hobson'ın 1902'deki görüşleriydi. 1905'e gelindiğinde *Imperialism*'in yeni baskısı yapıldı. Dış ticaret bölümünde dikkate değer bir değişiklik bulunan bu baskıda Hobson, İngiltere'nin kendisinin üretemediği veya yalnızca çok yüksek bir fiyata üretebildiği malları satın almak için bazı dış pazarların iktisadi bir gereklilik olabileceğini söylüyordu.⁴⁷ Cain'e göre Hobson, *Imperialism*'in 1905 basımında, gelişmiş ekonomilerin yapısındaki değişikliklerin kendi kendine yeterliliği, muhtemel olarak gelecekte ortaya koyacağına dair görüşünü daha yoğun bir şekilde vurgulamıştır. Cain, Hobson'ın, bu konudaki görüşlerinin ardında yatan ana savlarını değil de, birinci basımdaki fazlalıkları bıraktığını öne sürmektedir.⁴⁸ Kruger'in aktardığına göre *Imperialism*'de, uluslararası finansı, emperyalist politikaları teşvik eden kötü bir unsur olarak niteleyen Hobson, 1911'e gelindiğinde, bu görüşünü

⁴⁶ John A. Hobson, *Imperialism, a Study*, New York, 1902, adlı kaynağın 85-86 ve 91-92 no'lu sayfalarından aktaran, Daniel H. Kruger, "Hobson, Lenin, and Schumpeter on Imperialism", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 16, No. 2. (Apr., 1955), s. 253-254.

⁴⁷ P. J. Cain, "J. A. Hobson, Cobdenism, and the Radical Theory of Economic Imperialism", 1898-1914, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 31, No. 4. (Nov., 1978), s. 576.

⁴⁸ P. J. Cain, "Hobson's Developing Theory of Imperialism", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 34, No.2. (May, 1981), s. 314.

tamamen değiştirmiş ve uluslararası finansın barışın garantisi olabileceği kararına varmıştır.⁴⁹

1.2.3. Sosyolojik Kuram: Schumpeter

Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*⁵⁰ adlı ünlü eserinin ilk bölümünde, emperyalizmi, “bir devlet tarafından sınırsız cebren genişleme amacıyla yapılan amaçsız bir eğilim” olarak tanımlamakta ve bu olguyu açıklamak için iktisadi bir açıklama getireceęini⁵¹ ancak bunu yaparken neo-Marksist teorinin yaptığı gibi, emperyalizmi iktisadi sınıfın çıkarlarına indirgeyen bir yaklaşımdan kaçınacağını belirtmektedir.⁵² Taylor da, Schumpeter’le Marks’ın ortak oldukları ana noktanın, tarihin iktisadi anlamda yorumu olduğunu belirtmekte ve Schumpeter’in bunu Marksist sınıf mücadelesi temeline dayandırmadan yapmakta olduğu görüşüne katılmaktadır.⁵³ Ancak buradan Schumpeter’in Marksizmi tamamiyle göz ardı ettiği sonucu çıkarılmamalıdır, aksine Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eserinde Marksizmin oldukça iyi bir değerlendirmesini yapmaktadır.⁵⁴

Shumpeter’in çalışmasının en can alıcı noktası, emperyalizmin nedenini kapitalizm öncesi dönemlere bağlamasıdır. Schumpeter, emperyalizmin *atavistik* bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, eski çağlardan beri varlığını sürdüren bazı özellikler, her somut sosyal durumda önemli bir rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle, emperyalizm, bugünden değil de, geçmişten kaynaklanan bazı yaşam

⁴⁹ Daniel H. Kruger, “Hobson, Lenin, and Schumpeter on Imperialism”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 16, No. 2. (Apr., 1955), s. 254.

⁵⁰ John. H. Kautsky, Schumpeter’in *The Sociology of Imperialism* adlı eserinin (*Imperialism and Social Classes* adlı eserin iki bölümünden biri), Marksist olmayan birinin kaleminden çıkmış en gelişmiş teorik yazı olarak nitelendirildiğinden bahsetmekte. John H. Kautsky, “J. A. Schumpeter and Karl Kautsky: Parallel Theories of Imperialism”, *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 5, No. 2. (May, 1961), s. 102.

⁵¹ Ancak bu durum, Schumpeter’in, emperyalizmin yayılmasında ekonomik faktörlerden başka faktörlerin de varlığına değinmediği anlamına gelmemelidir.

⁵² Joseph A. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, trans. Heinz Norden, B. Blackwell, Oxford, 1951. s. 7-8

⁵³ Schumpeter ve Marks’ın iktisadi yorumlarının ikisinde de tarih içersinde mevcut bir süreç olarak “iktisadi gelişmenin” önemli bir ölçüde “özerk” ve diğer sosyal ve kültürel değişmenin belli başlı “ana kuvvet”i olduğu görüşü bulunmaktadır. Ancak Schumpeter bu hipotezi Marks’tan almış olmasına rağmen, kendi orijinal ve farklı bazı fikirleriyle yenilemiştir. O. H. Taylor, “Schumpeter and Marx: Imperialism and Social Classes in the Schumpeterian System”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 65, No. 4. (Nov., 1951), s. 532, 555.

⁵⁴ bkz. Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

koşulları ve yine günümüzdeki değil de geçmişte var olan üretim ilişkilerinin tarihinin iktisadi bir açıdan yorumlanması bir sonucudur. Ona göre emperyalizm, sosyal yapıdaki, duygusal tepkilerin, bireysel ve psikolojik alışkanlıklarındaki bir *atavizm*'dir ve modern dünyayı yaratan Endüstri Devrimi öncesinde ve hatta bu devrimin sonuçlarının her yönden hissedilmeye başlamasından önce gelişmiştir.⁵⁵

1.3. AVRUPA'NIN SÖMÜRGEÇİ YAYILMASININ TEMELLERİ

1.3.1. Coğrafi Keşifler

Feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasıyla eş zamanlı olarak yaşanan coğrafi keşiflerin varlığı, konumuz açısından ayrı bir önem taşımaktadır ve aynı zamanda, Avrupa'nın yayılmasının ekonomik temellerinin atılmasında önemli bir yere sahiptir. Ortaçağın sonundan itibaren Avrupa'dan yayılan muazzam sömürgeci faaliyetler, keşif seyahatleri, altın arayışı, ticaretin yaygınlaşması, dini misyonlar, maceracı muhaliflerin göçü ve imparatorluk kurucularının işgalleri ilk olarak tüm dünyayı içine aldı.⁵⁶ On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yeni ticaret yollarının bulunması amacıyla başlatılan ve asıl nedeni ekonomik olan coğrafi keşifler sonrasında Avrupa, geri dönülemeyecek bir sürece girdi.⁵⁷

Amerika kıtasının keşfi, Ümit Burnu'nun bulunması, Hindistan'a ulaşılmasıyla, farklı topraklar ve uygarlıklar tanınmaya başlanmış, Aydınlanma'nın Reform ve Rönesans hareketlerinin etkisiyle düşünsel yapısı hazırlanmış, bu keşifler sonrasında Avrupa, yeni kıtalara yayılmaya başlamıştır. Bacon'a göre, yeni teknikle donatılmış olan, ticareti genişletmek, yeni pazarlar elde etmek, altın ve hammadde kaynaklarını kapmak hevesiyle itilmiş bulunan, keşif ve istila hırsıyla yanıp tutuşan Avrupalılar, yepyeni bir ruh ve tavırla dünyanın geri kalan bölümlerine göz koymuşlardır.⁵⁸

⁵⁵ Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, s. 84-86.

⁵⁶ Luthy, s. 86.

⁵⁷ Lewis, Kolomb'un denize açılmasından birkaç yıl sonra Hindistan'a varan Portekizli kaşif Vasco de Gama'nın, buraya, "Hristiyanlar ve baharat aramak üzere" geldiğini belirtirken, keşif yolculuklarının bu ikili yönünü mükemmel bir şekilde ifade ettiğini belirtmekte ve Gama'nın, önemli iktisadi güdüler söz konusu olduğunda bile, hedeflerini açıklarken baharatı Hristiyanlıktan sonra belirtmesinin şaşırtıcı olmadığını eklemektedir. Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1997, s. 39, 42.

⁵⁸ Raimondo Luraghi, s. 14-15.

1.3.2. Fikri Alanda Yaşanan Gelişmeler

Avrupa'nın, XVII. yüzyılda yaşanan Aydınlanma Çağının da önemli etkisiyle düşünsel alanda kendisini geliştirmesi, aslında coğrafi keşiflerle bağlantılıdır, tıpkı kendisinden önceki tarihi olayların birbiriyle bağlantılı olması gibi. Bu çağda, Avrupa'da, coğrafi keşifler esnasında keşfedilen topraklarda yaşayan insanlara ve onların yaşam tarzlarına karşı yoğun bir ilgi duyulmaya başlanacaktır. Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle fikri alanda meydana gelen bir takım gelişmeler bir sonraki çağın habercisi olmuştur. Amin, Aydınlanma zamanını, modernitenin doğuşuyla kapitalizmin doğuşunun aynı zamana denk geldiği çağ olarak nitelendirmektedir.⁵⁹ Aydınlanma ve kendisinden önceki Reform ve Rönesans hareketlerinin de etkisiyle pozitif bilimlerin gelişimine paralel olarak sömürgecilik, yayılmasını sözde bilimsel temellere dayandırmakta zorlanmayacaktı. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde ise sömürgecilik yarışı iyice şiddetlenecek ve bölümün sonunda daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi, özellikle Berlin Konferansı sonrasında, dünyanın büyük güçlerce paylaşımı büyük ölçüde tamamlanacaktır.⁶⁰

1.3.3 Ekonomik Faktörler

Avrupa'nın sömürgeci yayılmasına imkan sağlayan ekonomik faktörlerin başında; kapitalizmin gelişimi, serbest ticaretin yayılması ve özellikle Sanayi Devrimi sonrası yaşanan teknolojik gelişmeler gelmektedir. Bunlar, Avrupa'nın dışındaki dünyanın sahip olmadığı birtakım faktörlerdi ve Avrupa'nın "üstünlüğü"nün de temelleriydi.

1.3.3.1. Kapitalizmin Gelişimi

Kapitalizmin gelişmesi sürecinde 1492 yılı, pek çok açıdan benzerine az rastlanacak önemde tarihi bir an olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, bu yıl,

⁵⁹ Samir Amin, *Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi*, Çev. Fikret Başkaya, Uğur Günsür ve Güven Öztürk, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006, s. 13.

⁶⁰ 19. yüzyılın son evresindeki emperyalizm'le 20. yüzyılın başındaki emperyalizmi birbirinden ayıran iki temel özellik olarak; İngiltere'nin artık tartışılmaz biçimde önde gelen endüstriyel güç olmaması ve karşısına güçlü sanayileşmiş rakiplerin çıkması gösterilmektedir. Bu dönemde ayrıca, tekelci kapitalizmin ya da büyük şirketlerin egemen olduğu, konsantrasyon ve üretimde merkezileşimden kaynaklanan kapitalizmin gelişimi süreci yaşanmaktadır. Yani her bir sanayileşmiş ulusun kendi içindeki ekonomik güç, görece olarak az sayıdaki, büyük bütünleşmiş endüstriyel ve mali firmaya doğru kaymaktaydı. John Bellamy Foster, "Emperyalizmin Yeni Çağı", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006, s. 63-64 ve Harry Magdoff, "Yeni Emperyalizm", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006, s. 27.

Kolomb tarafından Amerika'nın keşfinin gerçekleştiği yıl olmasının yanı sıra, İber Yarımadası'ndaki "Müslüman iktidarının son ileri karakolu olan Gırnata"nın fethedildiği yıldır. Hristiyanların Gırnata'yı ele geçirmesinin yanı sıra, Amerika'nın keşfiyle "Yenidünya"nın madenleri, Avrupa-Hristiyan alemine, dış ticaretini, savaşlarını ve buluşlarını finanse etmesi için gerekli altın ve gümüşü verdi ve böylece Avrupalıların Müslümanlarla ve ötekilerle eşit ve sonunda daha üstün konumda ticaret yapmasına ilk kez olanak sağladı. Dahası, tarihin ve kutsal metinlerin aynı ölçüde habersiz olduğu yabancı ülke ve halklarla karşılaşma başlı başına, düşünsel kalıpların kırılmasına, insan kafasının ve ruhunun özgürleşmesine çok büyük katkıda bulundu.⁶¹ Avrupa'nın dünyanın geri kalanını sömürmesinin temellerini hazırlayan bu "başarı"sını doğuran koşullar ve buna imkan sağlayan geçiş döneminden biraz daha ayrıntılı olarak bahsetmenin gerekliliği ortadadır.

Arrighi, Avrupa'nın, 1500'den sonra ortaya çıkan "dünya tarihinin müthiş düzenleyicisi"ne başkalaşarak uymasının basit bir geçiş olmadığını, aksine, bu durumun, "ilki genellikle on beşinci yüzyılın sonlarının 'Rönesans'ı olarak tanınan dönemden çok öncelere giden bir dizi aşamalardan ve geçişler"den oluştuğunu belirtmektedir. Arrighi'ye göre, bu geçişler dizisinin en belirleyici anı, bir uçtan diğerine Avrupa'daki kapitalist üretim çizgilerinin çoğalması değildi. Bu tür öğeler Avrasya ticaret sistemi boyunca ortaya çıkmıştı ve hiçbir biçimde Batı'ya özgü değildi. Ona göre, bu açıdan açıklanması gereken gerçekten önemli geçiş süreci, feodalizmden kapitalizme olan değil, fakat dağınık kapitalist güçlerden yoğunlaşmış güçlere olan geçiş aşamasıdır. Bu çok ihmal edilmiş geçiş sürecinin en önemli boyutu, devlet ve sermayenin Avrupa'dan başka hiçbir yerde kapitalizmin gelişmesi için daha uygun koşullar sağlamayan özgün bir biçimde birleşmesidir. Arrighi ayrıca, Weber gibi Marks'ın da, Orta Çağlar'ın sonlarında, Ceneviz ve Venedik'in öncülüğünü yaptığı ulusal borçlar sisteminin çağdaş kapitalizmin ilk genişlemesini başlatmada oynadığı role verdiği öneme değinir.⁶²

Amin ise, Avrupamerkezciliğin bizi kapitalizme Avrupa merkantilizminin dışında geçiş olmadığını kabule zorlayan görüşünün yanlışlığını, "başka toplumların

⁶¹ Lewis, s. v, 51.

⁶² Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 29-32.

tarihine daha az tarafgir bir gözle bakıldığında, muzaffer Avrupa'nın emperyalizmine boyun eğmek ilerleyişlerini durdurduğunda, kapitalizmin bu toplumlarda da yayılmakta olduğuna inanmamız için yeterince sebep vardır” diyerek karşı çıkmakta ve bu konuda Hindistan ve Mısır örneklerini vermektedir.⁶³ Braudel de, Japonya ve Çin örneklerini verdiği çalışmasında, Avrupa gibi, dünyanın geri kalan bölümünün de yüzyıllar boyu üretim gerekleri, ticaret yasaları ve para hareketleri tecrübesine sahip olduğunu ve “kapitalizmin aşağı yukarı her toplum biçimine görünen bir hayalet olduğunu” belirterek, kapitalizmin Avrupa'da başarılı olduğu, Japonya'da bir başlangıç yapmış olduğu ve kaideyi bozmayan bazı istisnalarla hemen hemen başka her yerde başarısızlığa uğradığı gerçeğinin akılda tutulmasının gerekliliğinden bahsetmektedir.⁶⁴ Doğu despotizminin ulaşamadığı kapitalizme ulaşan Avrupa'nın bu kendine özgü nosyonu, Avrupa merkezci görüşe göre üstünlüğün bir göstergesidir.⁶⁵

Wallerstein, “on dördüncü ve on beşinci yüzyılların dünyasında Avrupa'nın, dünyanın öteki bölgelerine oranla, üretim güçleri, tarihsel sisteminin tutarlılığı ve insan bilgisinin görelî durumu açılarından ortalarda – ne bazı bölgeler kadar ileri, ne daha başka bölgeler kadar ilkel- olan bir toplumsal işbölümü yeri olduğundan bahsetmekte ve Avrupa'nın kültürel ve iktisadi bakımlardan en “ileri” alt bölgelerinden birinden gelen Marco Polo'nun, Asya yolculuklarında rastladıkları karşısında epeyce ezildiğini belirtmekte.⁶⁶ Sweezy, Batı Avrupa'da on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda hüküm süren sistemin başarabildiği tek şeyin, kapitalizmin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki zaferlerle dolu yükselişi için zemin hazırlamaktan ibaret olduğunu belirtirken,⁶⁷ Amin, XVI. yüzyılda Rönesans'tan, XIX. Yüzyıl başında sanayi devrimine uzanan dönemin, hem feodal hem kapitalist ilişkileri bir arada barındıran, feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸ Bu geçiş dönemi, Avrupa'nın

⁶³ Samir Amin, *Avrupa Merkezilik-Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 177-178.

⁶⁴ Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev. Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 185.

⁶⁵ Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 34.

⁶⁶ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 37-38.

⁶⁷ Paul M. Sweezy, Maurice Dobb, H. K. Takahashi, Rodney Hilton, Christopher Hill, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci*, Çev. Çetin Yetkin, May Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1974, s. 43, 46.

⁶⁸ Samir Amin, *Avrupa Merkezilik-Bir İdeolojinin Eleştirisi*, s. 171.

bütün ülkelerinde aynı şekilde gerçekleşmemiştir, ancak sonuçlar Avrupa'nın her yanında, kıtanın öne geçişini hazırlayacak şekilde aynıydı.

1.3.3.2. Serbest Ticaret

“Merkantilist Çağ” esnasında Avrupa ülkeleri, çok fazla altın, gümüş ve değerli maden biriktirmiş, bu durum sadece Coğrafi Keşifler için gerekli ekonomik koşulları hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Sanayi Devrimi için gerekli birikimi de oluşturmuştur. Merkantilist dönemi, serbest rekabet dönemi izlemiş ve bu dönemde serbest ticaretin önemi veya gerekliliğinin yanı sıra, sömürgelerin varlığının gerekliliği de tartışılmıştır. İngiltere'deki radikaller ve liberaller serbest ticareti, karşılıklı yardımın ve üretimin ne yüksek düzeye çıkarılması yönünde bir araç olarak görürken, dış ticaretin bir devletin hayatında çok önemli bir rol oynamaması gerektiğini söylemekteydiler. Yani dış ticaretin varlığı, elbette ki önemliydi, ancak bir devletin iktisadi hayatındaki en önemli şey değildi. Buna karşılık Cobden ise, dış ticaretteki artışın, dünya gelirinin artırılması yönünde bir araç olduğu görüşünü ve ucuzluğun, teknolojik gelişme ve savaşları durdurmanın yanı sıra, sömürgecilik yoluyla da sağlanabileceğini savunmaktaydı.⁶⁹

“Sir William Molesworth, Charles Buller, Edward Gibdon Wakefield ve John Stuart Mill gibi “Felsefi Radikaller, “Benthamistler”, “Sömürgeci Reformcular”, gibi isimlerle anılan kişiler, genelde Viktorya Çağı'nın liberalizmiyle ilişkilendirilen “sömürgelerin anavatanın boynunda bir yük olduğu” yolundaki görüşü paylaşmıyorlardı. Tam tersine, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın sömürgeleştirilmesi planının avukatlığını yapmaktaydılar. Ayrıca, yeni kapitalizm süreci, Büyük Britanya'nın, fazla nüfusunu gönderebileceği, fabrikalarının fazla kapasitesini tüketip, fazla sermayesini ihraç edebileceği gelişmemiş bölgelere girişini zorunlu hale getirmişti. Semmel'e göre, Benthamizm'e dayanan sömürgeci ideolojinin ana savunucusu olan Wakefield, “Sistematik Sömürgeleştirme”, adlı ünlü doktrininde, daha önceki sömürgeleştirme çabalarının; sömürge bölgelerinde sermaye yatırımı yapacak olanlar işçi kiralayamadıkları için başarısız olduğunu, bunun çözümünün de, çalışan göçmen

⁶⁹ P. J. Cain, “. A. Hobson, Cobdenism, and the Radical Theory of Economic Imperialism” 1898-1914, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 31, No. 4. (Nov., 1978), s. 566-567.

sınıfının belli bir süre işçi olarak çalışmadan toprak almasının mümkün olmayacağı sömürge bölgelerine “yeterli bir fiyat” koymaktan geçtiğini belirtmekteydi. Wakefield, bu sistemin bir alternatifinin de ihraç edilebilir mahsul üreten hemen hemen tüm başarılı sömürgelerde görülebilen kölelik olduğunu ve “sistematik sömürgeleştirme” aracılığıyla, medeniyetin tüm avantajlarından yararlanmanın mümkün olacağını savunmaktaydı.⁷⁰ Marks, Wakefield’in, sömürgeler üzerine yeni bir şeyler söylediği için değil, fakat sömürgelerle ilgili anavatandaki kapitalist ilişkiler gerçeğini keşfetmiş olduğu için büyük bir hizmet görmüş olduğunu belirtmektedir. Marks’a göre, Wakefield’in İngiltere’de bir süre kanunlarla yürürlükte tutulmaya çalışılmış sömürgecilik teorisi, sömürgelerde ücretli işçi imal etmeye yönelmiş bir teşebbüstü.⁷¹ J. S. Mill, Wakefield’e geniş bir övgüsünü sunduğu 1848 tarihli *Politik Ekonominin İlkeleri* adlı ünlü eserinde, sömürgeciliği, “dünyanın günümüzdeki durumunda, eski ve zengin bir ülkenin sermayesinin bağlanabileceği en iyi ticari ilişki” olarak tanımlarken Mill, “verimli toprağın” eksik olduğunu ve parlamenterlerin daha fazla tasarruftan ziyade, dünyanın geri kalan bölgelerindeki verimli topraklara girişi artırmaları gerektiğini savunmaktaydı.⁷²

1.3.3.3. Sanayi Devrimi

Kendisinden önceki çağların temellerini hazırladığı Sanayi Devrimi, yeni buluşların geliştirilmesi ve özellikle buhar gücünün fabrikalarda yaygın bir şekilde kullanılmasıyla, 18. ve 19. yüzyıllarda en başta İngiltere’de gelişme olanağı bulmuştur. Afrika’nın paylaşımındaki kıyasıya rekabetin de, Sanayi Devrimi sonrasında bu kadar şiddetlenmesi, elbette tesadüf değildir. Çünkü böylelikle, Avrupa’nın dünyanın geri kalanının önüne geçmesinin temellerinin en önemlilerinden biri, teknolojik ve askeri “üstünlük” ortaya çıkmıştır.

Magdoff da, Batının yayılmacılığının özünde, Avrupa’nın önde gelen ulusları ile dünyanın geri kalanı arasındaki giderek büyümekte olan teknolojik farkın yattığını

⁷⁰ Bernard Semmel, “The Philosophic Radicals and Colonialism”, *The Journal of Economic History*, Vol.21, No.4. (Dec., 1961), s. 513-514.

⁷¹ Karl Marks, *Kapital*, Birinci Cilt-İkinci Kitap, Çev. Mehmet Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974, s. 594.

⁷² J. S. Mill, *Principles of Political Economy*, Longmans, London, 1909, s. 727-749’dan aktaran, Semmel, s. 522.

belirterek, on sekizinci yüzyılın başlarında, Avrupa ile dünyanın başka kimi bölgeleri arasında böylesine büyük bir teknoloji farkının olmadığını, hatta Avrupa’da kullanılan yaşamsal öneme sahip kimi teknik bilgilerin, buraya Asya kıtasından geldiğini ekler. Teknolojik olarak gelişmiş olan ülkelerle geri kalmış olanlar arasında on sekizinci yüzyıl boyunca büyüyen ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda hız kazanan kutuplaşmanın en önemli yönünü oluşturan ordularının büyük teknik üstünlüğü, Batıya, daha büyük sömürge topluluklarına kendi isteklerini kabul ettirme gücü kazandırıyordu. Magdoff’un da aktardığı üzere, iletişim ve taşımacılık alanlarındaki gelişmeler ve geniş bölgeler üzerinde sömürgeleştirme konusunda edinilen deneyimler de, yabancıların azınlıkları yönetebilmesi konusunda önemli araçlar sundu.⁷³ Sonuçları itibariyle, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arası sömürgeci yayılcılık ile ardından gelen emperyalizm arasındaki temel ayrım, Sanayi devriminin emperyalizme, metropoller ile sömürgeler arasındaki ilişkiyi tümünden değiştirebileceği eylem olanakları sağlamasıdır.⁷⁴

Bu nedenle, Landes’in de belirttiği gibi, “on dokuzuncu yüzyıl emperyalizmini anlamak isteyen biri, sadece güçlü ekonomik güdülerini değil, ancak daha çok Avrupa’yla dünyanın geri kalanı arasındaki eşitsizliği artıran ve Avrupa’nın egemenliğinin fırsatını ve olasılığını yaratan teknolojik değişiklikleri dikkate almalıdır”.⁷⁵ Avrupa’ya özgü emperyalizmin en yüksek noktasına askeri faaliyetlerin etkin olarak kurumsallaştığı bir zamanda ulaşması tesadüf değildir. Üstün askeri kurumlaşma, on dokuzuncu yüzyılın büyük emperyalizm dalgasının sebebi olmasa da, kesinlikle onu olası yapan ana etkendir.⁷⁶ Magdoff, emperyalizmin muhakkak militarizmi içerdiğini belirterek, bu ikisinin tarih boyunca birbirinden beslenen ikizler olduğu şeklinde oldukça güzel bir benzetme yapmıştır.⁷⁷ Ekonomik emperyalizmi, “her şeyden çok, güçlü devletler arasında, ticaretini siyasal olarak korunmasız piyasalara doğru genişletmek üzere

⁷³ Harry Magdoff, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev. Erdoğan Usta, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31-32.

⁷⁴ Ferro, s. 45.

⁷⁵ David. S. Landes, “Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism” *The Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 4. (Dec., 1961), s. 511.

⁷⁶ Joseph R. Strayer, “Empires - Some Reflections on Roman and Modern Imperialism”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol.9, No. 1. (Oct., 1966), s. 102.

⁷⁷ Harry Magdoff, “Militarism and Imperialism”, *The American Economic Review*, Vol. 60, No.2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association. (May, 1970), s. 240.

girişilmiş bir mücadele” olarak tanımlayan Polanyi de, benzer bir şekilde, bu emperyalizmin yayıldığı dönemi, ticaretle sancağın birbirinin izinde ilerlediği bir dönem olarak betimlemekte.⁷⁸

Avrupa’da feodal sistemin yıkılması, mutlak monarşilerin güçlenmesi, kapitalizmin yerkürenin her kesimini etkisi altına alan bir sistem olarak ortaya çıkışı, coğrafi keşiflerin etkileri gibi gelişmeler, sonuçlarıyla sadece Avrupa’yı değil, tüm dünyayı değiştiren yeni bir dönüşümün önünü açtı. Bu süreçte, her alanda yaşanan değişiklikler birbirini besledi ya da birbirinden etkilendi. Bütün bu süreçlerin ard arda yaşanmasından sonradır ki Avrupa, dünyanın geri kalan bölgelerine göre kaydettiği “üstünlük” neticesinde üstlendiği “büyük” görev sonucu, sömürgeci yayılmasını meşru gösterme yolları bulmakta zorlanmamıştır.

1.4. SÖMÜRGEÇİLİĞİN MEŞRU GÖSTERİLME YOLLARI

Buraya kadar gelişimini açıklamaya çalıştığımız Avrupa’nın dünyanın geri kalanı karşısında öne geçmesini sağlayan faktörler, sömürgeciliğin başlamasına ve sonrasında da önüne geçilemeyecek bir şekilde yayılmasına imkan sağlıyordu. Avrupa, özellikle ekonomik ve askeri alanda sahip olduğu üstünlüğün sağladığı fırsatlarla dünyayı paylaşmaya girişmiş ve buna hakkı olduğunu ispat etmek için türlü bahaneler bulma konusunda bir zorluk yaşamamıştır. Özellikle, ikiye bölünmüş olduğu iddia edilen dünyada, Avrupalının her alanda Afrikalıdan daha üstün olduğunun ispatına çalışılmış ve bu durum, sadece yapılanları değil; yapılacakları meşru kılmak için de kullanılmıştır. Bu yolla yayılmanın devamı yönünde Avrupalılar sadece “üstün” bir amaca hizmet ediyor olacaktı.

Böylelikle Avrupalı devletler, kültürlerinin fethettikleri halklarınkine olan farklılığının da yardımıyla, kendi kimliklerini yeniden oluşturma ve hatta “karşıt-kültürlere” atfedilen kötü özelliklerle bu kimlikleri sağlama alma çabasına girişti. Ancak, Avrupalı devletlerin kendi kimliklerini “Öteki” üzerinden tanımlama aşaması, aslında doğru olmayan bir şekilde kimliklerin homojenliğine de işaret etmekteydi. Bu konuda S. Hall’un “kimlik, özdeşleşme sürecini; onunla aynı şey ya da biz hepimiz

⁷⁸ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul, 2006, s. 295-296.

aynıyız deme sürecini ifade eder ya da çağrıştırır” sözü,⁷⁹ kimlikle ilgili yaşanan ironiyi çok güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yani ötekileştirmek nasıl aynılaştırmaksa, Öteki üzerinden kurulan kimlik de farklılıkların göz ardı edildiği, görmezden gelinmeye çalışıldığı ve çoğu zaman sanki yoklarmış gibi davranıldığı bir kimliğe işaret etmektedir. Çünkü, aslında asıl farklılaştırılması gereken, Ötekilerdir ve nasıl tüm Ötekiler aynıysa, yani aynı kötü ve eksik özelliklere sahipse, tek bir kalıba sokulan öz-kimlikler de o derece benzerleştirilmek zorundadır.

Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken asıl nokta, “Ötekilerin” Avrupalılardan farklılığının, olumsuz ve eksik bir şey olarak gösterilme çabasıdır. O dönemde, aynı zamanda, bu insanların, yani yerlilerin, “aşağı ırktan” olmaları veya “medeni” olmamaları gibi sebeplerle, fetheden uluslara hizmet etmek için yaratıldıklarına dair bir görüş de mevcuttu. Ne bu şekilde de meşrulaştırılan fetihlerin gerekliliği, ne de bu halklara atfedilen kötü özelliklerin gerçek olup olmaması sömürgeci yayılım açısından önemli değildi, çünkü bilindiği üzere çoğu zaman bu halkların zaten “vahşi, barbar ve medeniyetten yoksun” oldukları öne sürülerek fetih haklı gösterilmeye çalışılmıştı. Avrupalının sömürgecilik döneminde “Öteki”ne duyduğu bu ihtiyaç, “Öteki”nin varlığı olmaksızın kimi zaman kendi kimliğini tanımlayamaması durumu, çoğu zaman hayali “karşıt-kimlikler” yaratılmasını da beraberinde getirdi.

“Verili bir kimlikler alanının, bazı farklılıkları fethedilecek, asimile edilecek ya da bozulacak ötekilik formları olarak tanımlamasında... ve insanın, “Öteki”nin değerinin düşürülmesi yoluyla kimliğini korumayı amaçlayan stratejiler kullanan biri haline gelmesi”nde⁸⁰ aslında şaşırılacak bir şey yoktur. Bu şekilde bir “öteki” kavramı yaratılması olgusuna da tarihte ilk defa sömürgecilik döneminde rastlanmamıştır. J. P. Sartre’ın bir oyununun sonunda, oyunun ana kahramanı olan Garcin, “Cehennem, öteki

⁷⁹ Stuart Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Der. Anthony D. King, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 71.

⁸⁰ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, Çev. Ferma Lekesizalın, Ayırıtı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 67-72.

insanlardır” der.⁸¹ Tarihin en eski zamanlarından beri, her zaman kötü öğelerin atfedildiği bu öteki ayrımını, tarihin belki de en eski bölünmelerinden birini özetlemek için daha uygun bir ifade kullanılamazdı. Bilindiği gibi, antik çağ toplumlarında bu ayrım genellikle “uygar” ve “barbar” toplumlar arasında olmuştur. Ortaçağ’da ise ötekileştirme süreci, dinsel bir takım öğelere bağlı olarak gelişmiştir. Sömürgeciliğin bıraktığı miras ise, çok daha farklı bir şekilde “ırk” kavramı⁸² ve keskin bir “ırklar hiyerarşisi” üzerinden oluşturuldu ve bu “ötekileştirme” süreci içinde, “ırkçılık, tarihsel kapitalizmin bir kültürel dayanağı oldu.”⁸³

Ünlü Fransız aristokrati, Joseph Arthur Comte de Gobineau’nun, *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine bir Deneme* adlı eserinde, ırklar hiyerarşisi üzerine yaptığı ayrım, Avrupalıların bu konudaki iddialarını doğrular nitelikte “bilimsellik” taşımaktaydı. Gobineau, ırkları beyaz, sarı ve siyah ırk olarak üçe ayırdığı bu eserinde; beyaz ırka en seçkin özellikleri atfederken (daha az şehvet düşkün olma, cesaret ve

⁸¹ Jean Paul Sartre, *No Exit and three other parts*, trans. Stuart Gilbert, Lionel Abel Vintage Books, New York, 1946, s. 47.

⁸² Fenton’ın çok doğru bir şekilde tespit ettiği üzere, dünya kapitalizminin gelişmesi, dünya ırkçılığının gelişmesi için vesile olmuştur. (Steve Fenton, *Etnisite – Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001, s. 101). Bu konuda Şenel de, benzer bir görüşte bulunarak, istisnai birkaç örnek dışında kapitalizm ve sömürgecilik öncesinde ırk bilinciyle karşılaşılmadığını ve doğa bilimlerinin gelişmeye başladığı 17. yüzyıldan önce “bilimsel” bir ırk kuramının varlığından söz etmek olanağının olmadığını iddia etmektedir. (Alaeddin Şenel, “İrk ve İrkçilik Düşüncesi”, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1984, s. 13, 38.) Burada dikkat edilmesi gereken noktanın “bilimsel bir ırk kuramı” ifadesi olduğu göz önünde bulundurulursa, bu görüşün haklılığı daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. Bu sayede sömürgeciler, sözde bilimsel veriler kullanarak, kendi üstünlüklerinin ispatlandığını iddia ediyorlardı. Bu konuda, Tekeli, Aydınlanma sonrasında gelişen modernite projesinin bilime yüklediği konum ve rolün, “öteki” ye dayandırılan ideolojileri geliştirmek isteyenlere, bilimi kötüye kullanmaktan başka bir yol bırakmadığını söylemektedir. İlhan Tekeli, “Tarih yazımı Üzerine Düşünmek”, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 88.

⁸³ Nurgün Oktik ve Füsün Kökalan, “Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi”, *Doğu-Batı*, Yıl 4, Sayı 17, Kasım-Ocak 2001/2002, s. 127. “Öteki” kavramının yaratılması, kimlik oluşturmada o kadar önemli bir yer tutmaktadır ki, “her kimliğin, kendisiyle birlikte karşıtını da doğurmak, en azından yaşatmak zorunda olduğu”, (Hakan Gürses, “Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Birikim*, Sayı 121, Mayıs 1999, s. 80) ya da “Öteki”nin, daima kendi-karşıtlığı yoluyla keşfedildiği iddia edilmektedir. (Jale Parla, “The Fugitive Glance at the TV: Presentifications”, *Multiculturalism: Identity and Otherness*, Ed. Nedret Kuran Burçoğlu, Boğaziçi University Press, İstanbul, 1997, s. 69-70.) Gerçekten de oluşturulan karşıt bir kimlik, topluluk veya devlet içerisinde daha fazla bağlılık ve birlik duygusuna yol açtığı için tarih boyunca tercih edilen bir durum olmuştur. Avrupalı uluslar için de, sömürgeleştirme aşamasında sıklıkla kullandığı “öteki” kavramı, sadece sömürgeciliği haklı göstermek açısından değil, kendi kimliğine bağlılığı sağlamak açısından da kullanılmıştır. “Batılı kimliklerin oluşumu, Avrupalının ‘keşif’ yolculuklarında tanıştığı, yağmaladığı, boyun eğdirdiği o ‘Ötekilerle’ olan karşılaşması tarafından derinden şekillendirilen bir süreç olmuştur. Batının yaptığı ‘keşifler’, karşısına çıkan halkların ve toprakların olduğu kadar, kendisinin de keşfi ve üretimidir”. Ali Rattansi, “Postmodern Bir Çerçeve Batı İrkçilikleri, Etniklikler ve Kimlikler”, *İrkçılık, Modernite ve Kimlik*, Haz. Ali Rattansi, Sallie Westwood, Çev. Sevdâ Akyüz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 49.

zeka gibi), siyah ırkı, bu üç derecenin arasında en aşağısı olarak göstermektedir. Ona göre bütün medeniyetler beyaz ırktan doğmuştur, bu ırkın yardımı olmaksızın hiçbir şey mevcut olamaz ve eğer beyaz, sarı, siyah gibi üç ırk tamamiyle birbirlerinden ayrı kalsalar ve aralarında birleşmeselerdi, şüphesiz üstünlük her zaman için beyaz kabilelerin en güzellerinde kalırdı.⁸⁴ Irkçı teori dendiğinde ilk akla gelen isim olan Gobineau'nun bu görüşleri, Avrupalıların yaratmak istediği "Öteki" kavramına tam anlamıyla uymaktaydı. Böylelikle tarih boyunca sıklıkla rastlanan fiziksel özelliklere göre insanları tanımlama ve bu şekilde bir barbarlık statüsü oluşturma çabası, dinle beraber, Avrupalıların yarattığı "Öteki" kavramına yardımcı oldu.⁸⁵

Kipling'in:

*Tüm iyi insanlar hemfikirdir
ve tüm iyi insanlar bilir ki;
tüm hoş insanlar bizim gibidirler, Biz'dirler
ve geri kalan herkese Onlar*⁸⁶

şeklinde sözler barındıran şiiri, tüm iyi özelliklerin Batı medeniyetine atfedildiği, kötü olan diğer insanların da Batılılar dışındaki halklar olarak tasvir edildiği bir dünyayı çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Kipling'in bu şiirinde yaptığı, kendini tanımlarken, kendinden olmayanları da tanımlama durumu, aslında çok fazla söz kullanmadan, sadece kendisinin "iyi, medeni ve gelişmiş" olduğunu ifade ederek, Avrupalıların kafasında geri kalanların hangi özelliklere sahip olduğunu anlatmaya imkan veren bir anlayışı yansıtmaktadır. Keyman'ın deyimiyle, bu durumda, "Öteki ne olduğundan ziyade ne olmadığı açısından tanımlanmaktadır."⁸⁷ Batı medeniyetinin üstünlüğü ve bir ırklar hiyerarşinin varlığı iddiası, bu hiyerarşik sıralamada, Avrupalıların tartışılmaz

⁸⁴ Mehmet Naci Eker (Çev.), *Gobino: Comte de Gobineau'nun ırk nazariyesi ve bunun için açılan ankete on iki Fransız aliminin verdikleri cevaplar*, İstanbul, yayl y., t.y., s. 12-16.

⁸⁵ Burada unutulmaması gereken bir konu da, Batı'nın, bu kendisinden aşağı gördüğü "ötekisi"nden pek çok alanda etkilendiği ve kimliğinin bu "öteki"den oldukça beslendiği gerçeğidir. Kimlik oluşturmada önemli yer tutan Öteki'yi adlandırmak için, her zaman, her çağda, yeni barbarlar, yeni düşmanlar bulunmakta zorluk çekilmemiştir ve Avrupa, bu "egzotik" ve "gizemli" insanları kendisine benzetme konusunda yoğun bir "çaba" göstermiştir. Ancak, "Öteki insanların Avrupa'nın gelenek ve göreneklerine asimilasyonu, bir iç transformasyon değildi. Yeni Hristiyanları, patronlarıyla aynı dereceye koymuyordu ve aslında, patronlar sürekli mezuniyet sınavını erteliyorlardı." (Zia Sardar, Ashis Nandy ve Merryl Wyn Davies, *Barbar Denen Ötekiler*, Çev. Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 66-67). Gerçek şu ki "yerliler," ne kadar çabalarlarsa çabalaşınlar, asla Avrupalıların istediği kadar "medenî" olamazlardı.

⁸⁶ Peter I. Rose, *They and We: Racial and Ethnic Relations in the United States*, Random House, New York, 1981, s. 85.

⁸⁷ E. Fuat Keyman, *Küreselleşme, devlet, kimlik/farklılık: Uluslararası ilişkiler kuramını yeniden düşünmek*, Çev. Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 222.

üstünlüğünün yanında, Afrikalıların ikinci derecede bir insan olduğu inancı, sadece yerli halkın inanmasını sağlamak için uydurulmamıştı, buna gerçekten inananlar da azımsanmayacak kadar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktaydı. Sömürgeciliğin Fransız savunularından Jules Harmand, 1910 yılında, bu “beyaz adamın yükü” konusunda şöyle diyordu:

*İlke ve hareket noktası olarak, bir ırklar ve uygarlıklar hiyerarşisinin varlığı olgusunu ve bizim üstün ırk ve uygarlıklara mensup olduğumuzu kabul etmek, bunun yanında üstünlüğün halklar tanımakla birlikte bunun karşılığında sıkı yükümlülükler de getirdiğini teslim etmek gerekiyor. Yerli halkları fethetmemizin asıl meşruluğu, bizim üstünlüğümüze, yalnızca makine, iktisat ve askerlik alanlarında değil, aynı zamanda törel alanda üstün olduğumuza duyulan inançta yatar. Saygınlığımız bu özeliğe dayanır; insanlığın geriye kalanını yönetme hakkımızın altında yatan da budur. Maddi güç bu amaca hizmet eden bir araçtan başka bir şey değildir.*⁸⁸

Basil Davidson’ın aktardığı üzere, Liverpool tacirlerinin 1792 yılında yazdıkları da bu görüşten çok farklı değildir. “Afrikalıları bütün insanlar arasında en tembelleri olduklarına göre, onları karılarından ayırdığımız zaman attıkları çığlıkların, götürüldükleri ülkelerde eski boş ve uyuşuk hayatlarına devam edememek korkusundan ileri geldiğini düşünemez miyiz?”⁸⁹ Bu türden söylemlerle Afrikalıları, “vahşi” ve “barbar” olarak gösterilerek, köleleştirilmeye karşı direnmelerinde bile farklı bir anlam aranmaktadır. İnsan topluluklarını “medenileşmiş” ve “bebeklik veya çocukluk döneminde” olmak üzere ikiye ayıran J. S. Mill de, Avrupalı olmayan bütün toplumların “geri kalmış” olduğunu iddia etmekteydi. “Tarihsiz kıta” Afrika gibi Hindistan, Çin ve “bütün Doğu”nun, iyi başlangıç yapmış olsalar da binlerce yıldır durağan bir halde olduklarını iddia eden Mill, “şayet bunlar daha fazla gelişeceklerse bu ancak yabancılar vasıtasıyla olmak zorundadır” şeklinde düşünmekteydi.⁹⁰

Mill’in de öne sürdüğü bu üstünlük iddiası her alanda kendisini gösterme çabası içindeydi. Örneğin, bir Fransız eğitim kitabında, Cezayirliilerin kafa yapısının bir sıçanın kafa yapısını andırdığı iddiası sonucu yayılan sıçan deyimi o kadar yayıldı ki, bu ifade, sonraları Cezayirliileri çağırarak için kullanılır oldu. Sözde bilimsel bir kongrede,

⁸⁸ Philip D. Curtin, (ed.), *Imperialism*, New York, Walker, 1971, s.294-295 adlı kaynaktan aktaran, Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s.55-56.

⁸⁹ Basil Davidson, “Afrika’da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri”, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1965, s. 14.

⁹⁰ Bhikhu Parekh, “Üstün İnsanlar: Mill’den Rawls’a Liberalizmin Dar Görüşlülüğü”, *Doğu Batı*, Yıl 4, Sayı 17, Kasım-Ocak, 2001/2002, s. 106.

psikiyatristler, yerlilerin suçlarından dertlenerek, “bu insanlar birbirlerini kesiyor, Cezayirlilerin korteks’leri az gelişmiş olmalı,” şeklinde konuşuyorlardı. Başka büyük bilginler ise Orta Afrika’da, “Afrikalıların beyinlerinin alın bölmelerini çok az kullandıklarını” tesbit ediyorlardı.⁹¹ Böylelikle, bu türden bilim adamları ve antropologların da görüşleriyle bir ırklar hiyerarşisi olgusunun varlığı doğrulanıyor ve ırkçılık bilimsel temeller üzerine kurulmuş oluyordu.

Emperyalist yayılım, dayandığı ırk merkezietçiliği yoluyla, Batı medeniyetini yaymaya, Afrika’daki cehalet ve “barbarlığa” son vermeye ve “karanlık ve geri” toplumlara Avrupa’nın aydınlık meşalesini sunmaya çalışılmıştır. Bu yolda Hristiyan misyonerler de, Avrupa’da emperyalizmin sürekliliğini teşvik eden büyük bir lobi idiler.⁹² Bu durumun yaşanmasından Cezayir de kendini kurtaramayacaktır. Kendi varlıklarının kargaşaya yol açtığını fark etmeyen Fransız liderleri, çatışmanın, barbar insanların medeniyetin gelişi öncesi sahip oldukları doğal bir özelliği olduğunu öne sürerek, vahşi bir toprağa “barış” getirdikleri mitini devam ettirmişlerdir.⁹³ Bu türden “Avrupamerkezci teoriler, Asya ve Afrikalı toplumları dünyanın tarihsel gelişme yatağının dışına itmektedir. Böylece Avrupa toplumu, insanlığın biricik gelişme yatağı ve öncüsü olmaktadır. Doğu toplumları ise, gelişme dinamiğine yapısal olarak sahip değillerdir ve sosyoekonomik koşulları nedeniyle tıkanmışlardır.”⁹⁴

Köle ticaretini lanetleyenlere karşı, Sömürgeler Bakanı Lord Dartmouth 1775’te, “millet için bu derece karlı bir ticaretin sömürgelerimizde kısıtlanmasına, ya da kesintiye uğratılmasına hiçbir şekilde müsaade edilemeyeceği” cevabını veriyordu.⁹⁵ Bir başka kaynakta ise, yerli halktan alınan doğrudan vergilerin, onda bir sorumluluk duygusu yaratmak açısından arzu edildiği görüşü savunulmaktadır. Bu yolla, ödeme

⁹¹ Frantz Fanon, *Dünyanın Lanetlileri*, Çev. Ali Uzunisa, İzlem Yayınları, İstanbul, 1965, adlı esere Jean Paul Sartre’in yazdığı önsöz, s. 30, 7 numaralı dipnot.

⁹² Ali Mazrui, “Çok Uluslu Bir Şirket Olarak Afrika Üniversitesi”, *Sömürgecilik ve Eğitim*, Haz. Philip G. Altbach, Gail P. Kelly, Çev. İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 63.

⁹³ Donald C. Holsinger, “Muslim Responses to French Imperialism: An Algerian Case Study”, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 1 (1986), s. 14.

⁹⁴ Martin Bernal, *Kara Atena*, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2003 adlı esere yapılan Sunuş, s. 14.

⁹⁵ Davidson, *Afrika’da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, s. 14.

yapabilmesi için çalışmak zorunda olan yerli, bunun sonucunda aldığı ücretle, Avrupa'nın ürettiği mallar üzerinde harcama yapabilecekti.⁹⁶

Ancak bu türden görüşlerin yaygın olduğu zamanlarda, Francisco de Vittoria ve Bartolomeo de Las Casas gibi, insanların eşit olduğu düşüncesini savunanlar da mevcuttu. Vittoria, uluslar arası ilişkileri belirleyen tabii ilkelere karşı çıkmadıkları sürece, yerlilerin bağımsız yaşamaya hakları olduğunu tutarlı biçimde savunmaktaydı. Vittoria, aynı zamanda, İspanyolların Amerika kıtasını fethi karşısında, sömürgecilerin eylemlerini haklı göstermek için başvurdukları yollardan biri olan, ele geçirdikleri topraklarda yaşayan yerlilerle, aslında onları aldatarak ya da zorlayarak, bağımsızlıklarını kısıtlayıcı ya da yok edici sözde anlaşmalar yapmaları karşısında, bu tür anlaşmaların geçerliliğini kesin bir dille reddedecekti. Vittoria'ya göre her şeyden önce, yerliler, büyük bir olasılıkla ne üstüne anlaştıklarını ve bu anlaşma sonucunda neler kaybedeceklerini bilmiyor, hristiyanların kendilerinden istediklerini anlamadıkları gibi, bu istekleri karşılarken yaptıklarını da iyi değerlendiremiyorlardı.⁹⁷

Casas ise, İncil'in Hindistan'a ve Amerika'ya kesinlikle götürülmesi gerektiğini, ancak Hristiyanlığa geçişin bu insanların kendi iradeleriyle olması gerektiği görüşünü savunmaktaydı. Kızılderililerin barbar olduklarını iddia edenlere, bu insanların köyleri, kasabaları, kentleri, derebeyleri ve kimi krallıklarında kendilerinden daha üstün durumda bir politik düzenleri bulunduğunun belirtilmesi gerektiğini söyleyen Casas, yine aynı şekilde, Hindistan'ın herhangi bir yerinde insan eti yendiği ya da masumların kurban edildikleri söylenecek olursa, bunun kanıtlanamayacağını iddia etmekteydi. Casas'ın, İnka ve Aztek İmparatorlukları ile ilgili olarak yazdıkları da dikkate değer niteliktedir:

Bu halklar, kentleşmiş ve akliselim sahibi olmakla övünen dünyadaki pek çok ulusa eşdeğer, hatta onlardan üstündürler, düzeyleri hiçbirinin altında değildir. Yunanlılara ve Romalılara eşdeğerdirler, hatta kimi gelenekleri

⁹⁶ A.J. MacDonald, *Trade, Politics and Christianity in Africa and the East*, Longmans, Green, London, 1916, s. 114 adlı kaynaktan aktaran, David. S. Landes, "Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism", s. 506.

⁹⁷ Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu- İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, İkinci Basım Ankara, 1997, s. 43, 52.

*bakımından, onlardan üstündürler bile. İngiltere'yi, Fransa'yı ve İspanya'daki bazı bölgelerimizi aşmışlardır.*⁹⁸

Bu insanlar, görüşleriyle, çağdaşlarından ayrılıyordu. Ancak bilindiği gibi, bu konuda söyledikleri, ciddiye alınmadı. Çünkü zaten iddia edilenlerin bazılarının gerçek olmadığı, çoğunun ise işgali haklı göstermek için uydurulduğu ortadaydı. Kavafis'in, "gece çöktü ama barbarlar hala gelmediler. Bazı insanlar sınırdan döndü ve dedi ki: Artık hiç barbar kalmadı. Peki şimdi barbarlar olmadan bize ne olacak? Bu insanlar sorunlarımıza bir çeşit çözümdü"⁹⁹ şeklinde sözler barındıran şiiri, bu haklı gösterme çabasını oldukça güzel bir şekilde ifade etmektedir. "Barbarlar" en azından bir süre daha "barbar" olarak kalmalıydı, çünkü Avrupa'nın sömürgeci yayılmasının temelleri, büyük oranda bu insanlara "medeniyet" götürmesine bağlıydı. Ancak Avrupa'nın bu alandaki yayılmasının önünü açan gelişmeler, daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle on beşinci yüzyıl sonrasında yaşanan gelişmeler olmasına rağmen, Avrupa'nın dünyanın geri kalanını paylaşmasını sağlayan asıl gelişme, 1884-1885 yılında toplanan Berlin Konferansı olmuştur. Konferans'ta, Afrika kıtasının, Avrupalı Devletler tarafından paylaşımı gerçekleştirilmiştir.

1.5. BERLİN KONFERANSI

Berlin Konferansı, aslında Afrika'nın Avrupalı Devletler paylaşılması amacıyla toplanmış değildi, ancak sonunda alınan kararlar ve yapılan uygulamalar bu amaca hizmet etti. Konferans, kimi zaman, belki de 1878 yılındaki Berlin Kongresi'yle karıştırılmaması için, "Batı Afrika Üzerine Düzenlenen Berlin Konferansı" gibi isimlerle adlandırılmaktadır.¹⁰⁰ Altı yıl önce Berlin Kongresi'nin gerçekleştiği salonda, İsviçre ve Yunanistan hariç, tüm önemli Avrupa Devletlerinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımıyla gerçekleşen Konferans¹⁰¹, Bismarck'ın girişimiyle toplanmış bulunmaktaydı. Kongo'nun bir türlü paylaşılabilmesi üzerine, uluslararası anlaşmazlıklarda hakem rolüne soyunarak bunu kabul ettirmek isteyen ve bu arada

⁹⁸ Ferro, s. 282-283.

⁹⁹ Kavafis'in 1904 tarihli *Waiting for the Barbarians* adlı şiirinin alındığı kaynak; Antonio Candido; Howard S. Becker, "Four Waitings", *Sociological Theory*, Vol. 10, No. 1. (Spring, 1992), s. 22.

¹⁰⁰ George Shepperson, "The Centennial of the West African Conference of Berlin, *Phylon* (1960-), Vol. 46, No. 1. (1st Qtr., 1985) ve Daniel De Leon, "The Conference at Berlin on the West-African Question", *Political Science Quarterly*, Vol. 1, No. 1. (Mar., 1886).

¹⁰¹ De Leon, s. 127-128.

nihayet pastadan pay almayı düşünen Bismarck, Berlin’de bir konferans düzenleyerek tarafları masaya oturttu.¹⁰² Ancak zaten Belçika Kralı Léopold’ün hizmetine aldığı ünlü kaşif Amerikalı Stanley, 1879 yılında çıktığı Kongo seferinde bir çok istinat noktası kurmuş ve yerli kabile reisleriyle dört yüzü aşkın antlaşma yapmıştı. 1884 yazına kadar süren bu sömürgeleştirme etkinliği sonucunda, Kongo havzasının büyük bir kesimi Belçika kralı Léopold’ün ve kurduğu Uluslararası Afrika Derneği’nin kontrolü altına girmiş bulunmaktaydı.¹⁰³ 1908’de, Belçika Devleti bu toprakları miras olarak devraldı.¹⁰⁴

Ferro’ya göre, Berlin Konferansı, Kara Afrika’nın gerçek anlamda paylaşılmasına yaramamıştı, hinterlandın içinde yer alan etki alanlarının karşılıklı tanımlanmalarını da sağlayamamıştı. Konferans yalnızca “oyunun kurallarını” koymuştu ki, böylece “bayrak yarışı” denilen operasyonlar ve ilhaklar zinciri başlamıştı, katılan Avrupalı güçlerden her biri en büyük toprak parçasına bayrağını dikmeye bakıyordu. Berlin’de, Afrika’ya tam anlamıyla el koyan başlıca Avrupalı güçler, konferansın ardından, toprak elde etme amacıyla, aralarında sınır anlaşmaları yaparak Afrika topraklarına hücum ettiler. Yapılan sınır anlaşmaları, yüz yıl sonra, Afrika devletlerinin bağımsızlıklarından sonra dahi geçerli sayıldı.¹⁰⁵ Afrika artık bölüşülmüştü, geriye onu fethetmek kalıyordu.

Konferansın, Afrika’nın kapışılmasını başlatmaktan ziyade, daha çok bu kapışmanın, Avrupa Devletlerinin birbirleriyle olan ilişkileri üzerindeki etkilerini tanımlamak ve sınırlandırmak amacını taşıdığı görüşünün yanı sıra¹⁰⁶, Afrika’nın

¹⁰² Ferro, s. 133.

¹⁰³ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, İkinci Cilt, Çev. Atilla Tokatlı, May Yayınları, İstanbul, 1978, s. 173.

¹⁰⁴ Ferro, s. 136.

¹⁰⁵ Ferro, s. 136-140. 1884-85 Berlin ve sonrasında 1900 Brüksel Konferans’larında Afrika kıtası paylaşılırken oluşturulan bu yapay sınırlar, Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarıyla birlikte, genç devletlerin sınırları haline gelmiştir. Ancak bu yapay sınırlarla ilgili komşu ülkeler arasında önemli çatışmaların patlak vermesi durumunda bile, bu sorunların en azından alevlenmesini önlemek için uygulanan en önemli yöntem, bütün yapaylığına rağmen bu sınırları olduğu gibi korumak, yani *Uti Possidetis* kuralını uygulamak olmuştur. Baskın Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Işık Yayıncılık, İkinci Basım, Ankara, 1980, s. 204-206.

¹⁰⁶ J. D. Hargreaves, “Towards a History of the Partition of Africa, *The Journal of African History*, Vol. 1, No. 1. (1960), s. 99.

kapışılmasını¹⁰⁷ başlatmaktan ziyade, bunu sembolize ettiği ve gerçekleşmesini hızlandırdığı görüşü de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Hatta öncesinde, 1878 Berlin Kongresi'nin “perde arkasındaki” görüşmelerinde, Fransa'nın, Britanya ve Almanya'dan Tunus'taki Fransız işgaline karşı çıkmayacaklarına dair bir güvence aldığını belirterek, Fransa'nın, Tunus'un kaderiyle, mevcut kolonisi Cezayir'le sınırdaş olması nedeniyle bu kadar ilgilendiğini iddia eden görüşler de bulunmaktadır.¹⁰⁹

Gerçekten de Tunus, Cezayir'in güvenliği nedeniyle oldukça önemlidir. Ancak tabii ki işgal isteğinin altında yatan tek neden bu olmamıştır. “Malta ve Sicilya adalarıyla birlikte Akdeniz'in en dar kesimi üzerinde egemen bir duruma sahip olan bu ülkenin ele geçirilmesi, Akdeniz bölgesindeki üstünlük mücadelesi açısından büyük bir önem taşıyordu”. Tunus hareketini, Fransız kamuoyuna Cezayir'in güvenliği bakımından kesinlikle zorunlu bir tedbir olarak sunan Ferry¹¹⁰, Kuzey Tunuslu Krumir kabilesinin, Cezayir'e bir akın düzenlemesini, Cezayir'in güvenliğini tehdit eden önemli bir olay şeklinde göstermiş ve tamamen bir oldu bittiye getirerek 1881 yılında imzalanan ve sonradan Bardo Anlaşması adını alacak olan bir anlaşmayla Tunus üzerindeki Fransız himayesini kurmuştur.¹¹¹

Ancak sebepleri ve sonuçları ne olursa olsun, Berlin Konferansı'nın asıl önemi, Afrika kıtası üzerinde büyük devletlerin nüfuz alanlarının belirlendiği bir duruma öncülük etmesi ve bu durumun kıta üzerindeki etkisinin günümüze kadar sürecektir. sorunları beraberinde getirmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Konferans sonrasında bir daha değişmeyecek sınırlara sahip olan ve kendilerinin söz sahibi olmadığı toplantılarda kendi adlarına kararlar alınarak yapay sınırlarla oluşturulan bu ülkelere bir asır sonra, “üçüncü dünya”, “az gelişmiş ülke” ve “gelişmekte olan ülke” gibi isimler verilecekti. 1870 ile 1900 yılları arasındaki 30 yıllık süreçte, Avrupalıların sömürge imparatorluklarını on milyon mil kare ve neredeyse yüz elli milyon insanı içerecek

¹⁰⁷ Burada sıklıkla kullanılan terimin İngilizcesi, “Scramble for Africa”dır, ve Berlin Konferansı'yla ilgili yazılan pek çok kaynakta bu ifade yer almaktadır.

¹⁰⁸ Shepperson, s. 43.

¹⁰⁹ M. E. Chamberlain, *The Scramble for Africa*, Patrick Richardson (ed.), Longman, y.y, 1974, s. 35.

¹¹⁰ Sartre, Ferry'yi Fransa'da sömürgeciliğin teorisyeni ve Üçüncü Cumhuriyet'in “büyük şahsiyeti” olarak tanımlıyor. J. P. Sartre, *Hepimiz Katiliz – Sömürgecilik bir Sistemdir*, Çev. Süheyla N. Kaya, Belge Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1999, s. 17.

¹¹¹ Potyemkin, s. 158-161.

şekilde genişlettikleri tahmin edilmektedir. Bu oran, yeryüzünün beşte birlik bir kısmına ve dünya nüfusunun yaklaşık olarak onda birine tekabül etmekteydi.¹¹² 1919’da, dünya yüzölçümünün %72’sini ve dünya nüfusunun %69’undan fazlasını sömürge ve bağımlı ülkeler oluşturmaktaydı.¹¹³ 1930’lara gelindiğinde ise, sömürgeler ve eski-sömürgeler yeryüzünün % 84.6’sını oluşturmaktaydı.¹¹⁴

1.6. SÖMÜRGEÇİLİĞİN AFRIKA KITASINA YAYILMASI

Berlin Konferansı sonrasında belirlenen sınırlarla oluşturulan Afrikalı devletler, Avrupalı devletlerin hem üretimlerini artırmak için gereken hammadde ihtiyacını karşıladığı, hem de üretim fazlası olan ve kıta içinde satamadığı maddeleri oldukça yüksek fiyatlarla sattığı pazarlar olarak büyük önem taşımaktaydı. Avrupalı Devletler, tek ürün ekonomisine zorladıkları bu kıtanın ülkelerinin de sayesinde endüstri alanında hızla ilerlerken, Afrika hemen her alanda geri kaldı. Avrupalılar, kıtanın değerli madenlerini alıp işleyerek zenginleşiyor, ancak bu esnada kıta halkı giderek daha fazla sefalet çekiyordu. Ancak, kimi zaman Avrupalılar gelmeden evvel kayda değer bir tarihinin bile olmadığı söylenen bu kıta¹¹⁵, tarihinin her döneminde dünyanın diğer bölgelerinden böylesine geri kalmış değildi.¹¹⁶ Tarihin en önemli antik uygarlıklarından biri olan Mısır Uygarlığı’nın, çağlar boyunca pek çok önemli medeniyete ev sahipliği yapan bu kıtada ortaya çıktığı hepimizce bilinmektedir. Bernal ise Batı medeniyetinin kökenini Afrika’ya dayandırmaktadır. Henüz tarihin başlamakta olduğu bir dönemde burada iyi örgütlenmiş bir devlet ve ekonomik hayat kurulmaya başlanmıştı. İnsan daha

¹¹² Harrison M. Wright, *The ‘New Imperialism’: Analysis of the Late Nineteenth-Century Expansion*, D. C. Heath and Company, Boston, 1961, s. vii.

¹¹³ E. Jukov, A. İskenderov, L. Deliusin ve L. Stepanov, *Çağımızda Ulusal Kurtuluş Savaşları ve Üçüncü Dünya*, Çev. Mete Türkben, Konuk Yayınları, y.y, 1975, s. 14.

¹¹⁴ Loomba, s. xiii.

¹¹⁵ Bu görüş karşısında Gine Bissau’nun (Portekiz Gine’si) bağımsızlığı için uzun yıllar boyunca mücadele etmiş olan ancak savaşın sonucunu göremeden öldürülen ünlü Afrikalı lider Amilcar Cabral’ın sözleri dikkate değer niteliktedir: “Emperyalizm ülkemize girdiği andan itibaren tarihimizi kaybettik; yani kendi öz tarihimizi. Emperyalizm geldiği zaman... biz başka bir tarihi yaşamaya başladık.” Amilcar Cabral, *Gine de Devrim*, Çev. Defne Behramoğlu, Koral Yayınları, İstanbul, 1974.

¹¹⁶ Afrika’nın tarihinin Avrupalıların kıtaya adım atmasıyla oluşmaya başladığı görüşünün, bazı ırkların diğerlerinden daha üstün olduğu ve bu üstünlükleri dolayısıyla kendilerinden daha aşağı ırkları “medenileştirme” gibi bir misyona sahip oldukları iddiasıyla, kıtanın işgalini savunmak ve sömürgecilik uygulamalarını meşru kılmak için uydurulan görüşle olan benzerliği ortadadır. Afrika kıtasıyla ilgili en önemli uzmanlardan biri olan Basil Davidson, kıtanın tarihini Avrupalı Devletlerin kıtayı keşfi ve sömürgeleştirmesinden sonra başlatan görüşe karşı çıktığı kitabında, ilk çağlardan günümüze kadar Afrika’nın tarihini oldukça kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Basil Davidson, *The African Past: Chronicles from Antiquity to Modern Times*, Atlantic Monthly Press, Boston-Toronto, 1964.

madeni kullanmayı öğrenmeden çok önce verimli Nil Vadisi ve kuzey-doğu Afrika'da gelişmiş bir ekonomik yaşantı görülüyordu. Avrupalıların gelmelerinden çok önce, Kenyalılar demiri eritiyor ve ondan araçlar yapıyorlardı. Kıta bir bütün olarak ele alındığında, uygarlık çizgisinin yeryüzünün öteki yerlerinden kesinlikle geri olduğunu söylemek zordur.¹¹⁷

Basil Davidson, Afrika ile Avrupa arasındaki ilişkileri beş devreye ayırır: Bunlardan ilki, tahmin edileceği üzere Afrika'nın keşfi ile başlar. Bu işin öncülüğünü yapan Portekizlileri çok geçmeden öteki denizci devletler izleyecektir. Afrika, başlangıçta altın, fildişi ve karabiber vermesine karşılık, Avrupa'dan pamuklu ile hırdavat almıştır. Ama çok geçmeden, Afrikalı kölelerin yığın yığın alınıp Brezilya'daki, Antiller'deki, Orta ve Kuzey Amerika'daki yeni tarım işletmelerine ve maden ocaklarına taşınması, bu ticari ilişkilerin ana unsuru haline gelmiştir. Afrika'nın felaket çanını çalan bu insan ticareti, Avrupa için büyük bir zenginlik kaynağı olmuştur. Bu ikinci devrede ve biraz da bu sayede, İngiltere ve Fransa sanayi devrimlerine başlayacaklardır. Önce batısı ve güneyiyle ilgilenilen Afrika'nın, daha sonraları orta ve doğu bölgeleriyle de ilgilenilmiştir. Üçüncü devrede Avrupa, çeşitli sebeplerden ötürü Afrika ile daha yakından ilgilenmiştir. Bu sebeplerden belli başlıları, köleliğin kaldırılması, Avrupalı emperyalist devletler arasındaki rekabet, kininin bulunması ve fethi kolaylaştıran siyasi, ekonomik, askeri faktörlerin belirmesidir. Bütün bu şartlar on dokuzuncu yüzyılın yarısından hemen sonra toplu haldeydiler ve bundan aşağı yukarı yetmiş-seksen yıl önce Afrika'nın istilasına ve sömürgelere bölünmesine neden oldular. Bu, dördüncü dönem oldu. Beşinci dönem ise, bağımsızlık sonrası dönemi ve bu

¹¹⁷ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 4-9. Burada kitabın adı konusunda bir çelişki kafamıza takılmaktadır. Bilinmektedir ki Afrika milliyetçiliği batı Avrupa'da yaşanan süreçten biraz farklı olarak, çoğu zaman bir ulusun varlığı olmaksızın gerçekleşmiş, Avrupalı Devletlerin masa başında yapay sınırlar oluşturarak bir araya getirdiği, çoğu zaman aralarında hiçbir ortak nokta bulunmayan, bir ulusu oluşturmak için gerekli olan çoğu faktörden yoksun bulunan ve hatta birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan etnik gruplardan oluşan bu sınırlardan, bağımsızlık sonrası bir ulus yaratılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle daha bağımsızlık öncesi "ulusal" terimini kullanmak, kanımızca çok da doğru bir tercih olmayabilir. Guibernau da, ulussuz devlet kavramının, Üçüncü Dünya ülkelerinde mükemmel bir uygulama alanı bulmakta olduğunu ve bu ülkelerde, bir ulusun, devletin ortaya çıkmasına ön ayak olmasının hiçbir anlamı olmadığını belirtmektedir. (Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 184). Ulus kavramına ve ulusçuluğa dair kapsamlı tanımların yer aldığı "Nation-States and State Nations" adlı makalede de görüldüğü gibi, bir ulusçu hareketin varlığı, ulusun da var olması durumunu beraberinde getirmemektedir. Mostafa Rejai; Cynthia H. Enloe, "Nation-States and State Nations", *International Studies Quarterly*, Vol. 13, No. 2. (Jun., 1969), s. 141.

dönemde Avrupalı devletler ile Afrika'nın yeni devletleri arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır.¹¹⁸

1.7. KITADAKİ FARKLI SÖMÜRGEÇİLİK UYGULAMALARI

Avrupalılar, kıtadaki sömürgecilik uygulamaları bakımından kendi içlerinde homojenlik göstermemektedir. Sömürgeciliğin farklı uygulamaları açısından, bizim için Fransa, ayrı bir önem arz etmektedir. Bu nedenle, bu bölüm kapsamında, Fransa'nın Afrika kıtasındaki sömürgecilik politikasının, diğer ülkelerin politikalarıyla karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Böylelikle, Fransız İmparatorluğu'nun “incisi” olan Cezayir'deki sömürgecilik uygulamalarının, diğer ülkelerdekilerle karşılaştırmalı olarak verilerek daha iyi bir şekilde değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. 19. yüzyılın sonunda tartışmasız en büyük sömürge üstünlüğüne sahip olan, “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” İngiltere'yi, sömürgecilik yarışında Fransa takip etmekteydi. Fransız bölgeleri idari bakımdan iki kısma ayrılmıştı: Kongo nehrinin kuzeyindeki dört eyaletten oluşan “Fransız Ekvatoryal Afrika” ve Afrika'nın batısındaki 8 ülkeden meydana gelen “Fransız Batı Afrika”.¹¹⁹

Hiçbir sömürgeci devletin, Afrika'ya, Fransa'dan daha fazla olanak tanımadığı ve hiçbirinin, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, şehirler, yollar, limanlar, havaalanları, barajlar ve okullar için daha fazla para akıtmadığı¹²⁰ iddia edilmektedir. Gerçekten de Fransız yönetimi, en iyi yönetim miydi? Bu sorunun cevabını, Afrika kıtasındaki öteki devletlerin sömürgecilik uygulamalarına da yer vererek ortaya koymaya çalışacağız. Bu başlık altında, Portekiz ve Belçika sömürgeciliğine de kısaca değinilecek, ancak en büyük iki sömürgeci güç olmaları dolayısıyla, en çok Fransız ve İngiliz sömürgeciliklerinin özelliklerinden bahsedilecektir. Zaten sömürgecilik yarışında ilk sırayı paylaşmaları nedeniyle, çoğunlukla, Fransız sömürgeciliğiyle, İngiliz sömürgeciliğinin karşılaştırıldığını görmekteyiz.

Brene, Fransız sömürgeciliği ile İngiliz sömürgeciliğini karşılaştırdığı çalışmasında, Fransız Afrika'sının, İngiliz Afrika'sından, sadece coğrafi bir bakış

¹¹⁸ Davidson, *Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, s. 35-36.

¹¹⁹ Abdi İpekçi, *Afrika*, Milliyet Yayınları, y.y., t.y, s. 205.

¹²⁰ *Lands and Peoples 5, (Africa, Australia, Ocenia)*, Grolier Incorporated, New York, 1969, s. 18.

açısıyla değil, aynı zamanda ırksal olarak da, daha homojenik bir yapıdan oluşmakta olduğunu belirtip, şöyle devam etmektedir:

Pek çok Fransız politikacısı, Batı Afrika'daki kolonilerine “un reservoir d'hommes” (insan deposu) olarak bakmaktaydı. Sanırım bu durum, Fransız sömürgeciliğinin, İngiltere'nin Hindistan'da bile yapamadığı yerli halktan askerleri kendi toplumuna tamamen entegre eden bu kendine mahsus özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Fransızlar, sömürgelerini bizim yaptığımızdan daha iyi içlerine sindirdiler. Okuduklarımdan ve Batı Afrika'daki pek çok misyonla karşılaşmalarımdan edindiğim deneyimlerden bana öyle geliyor ki, Fransız topraklarındaki Roman Katolik Kilisesi'nin izlediği politika da çok daha düzenli ve daha pozitif. Onlar bizim olduğumuzdan çok daha militanlardı.

Brene ayrıca, İngilizlerin izlediği politikanın, aslında ticari, kısıtlayıcı ve negatif olmasa da muhafazakar olmasına rağmen, Fransız tutumunun militan, pozitif ve genişlemeci olduğunu belirtir. Ona göre, İngilizler misyoner ruhun eksikliği nedeniyle asla herhangi bir kültürel veya medeniyet rolüne soyunmamışlar, buna karşılık Fransızlar ise, asimilasyon politikalarında Portekizlilerden pozitif olarak daha ileri gitmişlerdir. Brene'e göre İngilizler ise muhtemelen ilk aşamada yerel özerkliği teşvik ettiler, çünkü en ucuz yönetim şekli oydu.¹²¹

Hargreaves, İngilizlerin yerel özerklik politikasını, yönetime mal olma derecesine göre değerlendirmez ve bu politikayı üstün bir amaç olarak tanımlar. Ona göre, İngilizler, Afrikalıların kendilerini yine kendi “gelenekleri” ve ulusal karakterlerine uygun olarak yönettiklerini görmeyi ummuşlar, Fransızlar ise, Afrikalıya yönelik kendi hayallerindeki asimilasyonist ideallerini korumuşlardır. İngilizler, imparatorluğun içerisindeki farklı bölgeler için geçiş dönemine ait anayasalar tasarlarlarken, *Fransız Birliği*'nde yer alandan çok daha fazla yasal uzmanlığa başvurmuşlardır.¹²² Hargreaves'in yerli halkı yine kendi halkından birilerine yönettirerek, sadece yerel özerkliği “umut ettikleri” şeklindeki bu görüşe katılmamamıza rağmen, bu şekilde düşünen sadece Hargreaves değildir. Britanya'nın genel bir politika olarak, bağımsızlığı, tüm kolonilerinin isteyebileceği bir amaç olarak görürken, bunu gerçekleştirmek için elinden gelenin en iyisini yaptığını savunan Easton, İngilizlerin bağımsızlık sonrası kolonileriyle ekonomik ilişkilerini devam ettirme

¹²¹ Arnold Brene, “Francophone Africa”, *African Affairs*, Genaral Index to Volume LXVI, 1967, s. 13-14.

¹²² John, D. Hargreaves, “Habits of Mind and Forces of History: France, Britain and the Decolonization of Africa”, *Imperialism, the State and the Third World*, (ed.) Michael Twaddle, British Academic Press, London-New York, 1992, s. 210-211.

isteğinin yanı sıra, daha fazla sorumluluk hissetmediği bu ülkelerin politik ilişkilerini kendi başlarına halletmeleri için onları serbest bıraktığını iddia etmektedir. Buna karşılık Fransızlar ise, eski kolonileriyle daima daha sıkı ilişkiler kurma isteği içinde olmuşlardır. Easton, Britanya'nın, sömürgelerinin Commonwealth içinde kalmayı seçmesinden mutlu olabileceğini, bu ülkelerin kalmayı ya da gitmeyi seçmelerinin çok da hayati bir mesele olmadığına altını çizmektedir. Fransa ise, bu duruma tam karşıt bir tavır sergileyerek, her zaman için sömürgeleri ile arasında dile, kültüre, paylaşılan diğer ortak çıkarlara, eğer mümkün olursa ortak bir mali sistemin yanı sıra, ortak diplomasi ve savunmaya dayanan çok sıkı bir birlik arzu etmiştir. Easton'a göre bu ideal, *Fransız Birliği*'nin arkasında yatan nedendir de aynı zamanda.¹²³ Ancak *dekolonizasyon* süreci sonrası İngiltere de, kolonilerini bırakma konusunda diğer sömürgeci ülkeler kadar isteksiz olmuş ve bağımsızlık sonrası bu ülkelerle ekonomik sömürüyü devam ettirme yolları aramıştır.

Munro, 1907 yılında yazdığı bir makalede, önemli bir noktaya işaret ederek, Fransız sömürgecilik sistemini Büyük Britanya, Almanya ve Birleşik Devletler'den ayıran önemli bir özelliğin, bağımlı bölgelere anavatanın resmi meclislerinde belli sayıda temsilci bulundurma hakkı olduğunu söyler. Fransa'nın bir parçası sayılan Cezayir de, tabii ki kendi payına düşen temsilcilere sahipti: Cezayir şehri, Oran ve Konstantin'i temsilen üç senatör ve her bölümden seçilen altı milletvekili. Ancak Fransızlar, bütün sömürgelerine temsil hakkı tanıyan İspanyol ve Portekiz sistemleriyle, hiçbirine bu hakkı tanımayan İngiltere arasında bir yerde durmaktadır. Fransız sömürgelerinin sadece yedisi meclise temsilci gönderme hakkına sahipti. Tunus gibi protektöralar ise meclise hiç temsilci gönderemiyorlardı. Martinik, Guadeloupe, Fransız Ginesi, Senegal, Fransız Hindistanı ve Cochinchina gibi temsilci gönderen ülkeler, sömürgelerin anavatanına kademeli bir asimilasyonunun sömürgeci yönetimin ana amacı olarak görüldüğü bir dönem esnasında bu haklarını elde eden daha eski sömürgelerdi. Ancak bu sömürgelerin Meclis'te bulundurabileceği temsilci sayısı, nüfus, yüzölçümü, zenginlik ya da ulusal hazineye yapılan katkılar gibi faktörlerin göz önüne alınması sonucu, oransal bir ilkeye göre belirlenmemiştir. Dağılım tamamen, tesadüfi bir temele

¹²³ Stewart C. Easton, *The Twilight of European Colonialism: A Political Analysis*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1962, s. 408.

dayanmaktaydı.¹²⁴ Örneğin Cezayirli eğer nüfusları oranında milletvekili seçebilselerdi, otuz yerine yüz yirmi beş milletvekili seçebileceklerdi. Böyle bir durum, gerçekleşmesi halinde, Herriot'un bir keresinde söylediği gibi, Fransa'yı "kendi sömürgesinin sömürgesi" yapabilirdi.¹²⁵

Pan-Afrikanizm hareketinin fikir alanındaki en önemli liderlerinden olan ve Afrikalı siyasi liderlerin çoğunun tesiri altında kaldığı George Padmore ise, Nekrumah'ın müsteşarlığını yaptığı sırada Abdi İpekçi'yle gerçekleştirilen bir röportajda, kıtayı siyasi bakımdan en az istismar eden devletin İngilizler olduğunu ileri sürüyordu:

Emperyalist devletler Afrika'dan birer birer gitmeye başladılar. Sonunda bütün Afrikalılar kendi ülkelerini kendileri idare edecekler. Gidenler arasında arkasında en iyi sosyal ve siyasi müesseseleri bırakacak olanlar İngilizlerdir. Belçikalılar sosyal ve iktisadi bakımdan çok iyi şeyler yaptılar. Fakat siyasi bakımdan güttükleri politika bu iyiliklerini unutturacak kadar kötü oldu. Fransızlar ise Afrikalıları İngilizlerden fazla istismar edip Afrikalıların kalkınmasına onlardan daha az hizmet ettiler. İstismarın en büyüğü Portekiz sömürgelerinde cereyan etti ve ediyor. İngilizler de Afrika'daki sömürgelerini, "İngiliz Milletler Camiası içinde kendi kendini idare" formülüne göre kalkındırmaya çalışırken bu formülü samimiyetle ve süratle tatbik edebilselerdi çok daha iyi netice alacaklardı. Fakat daima "çok az ve çok yavaş" sistemine uydular. Afrikalılar haklarını elde etmek için mücadele etmek zorunda kaldılar. İngilizler Afrikalıları hürriyeti mücadeleye lüzum kalmadan tanısalar geride dost bırakırlardı.¹²⁶

Kenyalı bilim adamı Ali Mazrui'nin Britanya İmparatorluğu'nun, Osmanlı yöntemini devam ettirdiğini iddia ettiği görüşü bu konuda oldukça aydınlatıcıdır. Ona göre İngiliz usulü, "tepede, sömürge seçkinleriyle işi bağlamak ve otoriteyi onlarla paylaşmak, bunun sonucu olarak, toplumun iç işleyişine karışmamak" şeklinde işleyen bir sisteme sahipti. Özellikle dışarıdan bakınca, oldukça 'liberal' gibi görünen bu modelde, eski alışkanlıklar değişmediği için, alttaki kitleler arasında kayda değer bir huzursuzluk, kıpırdaşma olmuyordu ve seçkinler de durumundan hoşnut gözüküyordu. Zaman içinde o seçkinler arasından, gene Batı'daki eğitimi alarak bu hegemonyaya karşı çıkanlar olmuştur, ancak bu durum, milli-devletler çağının sorunu olarak daha sonraki bir dönemin sorununu oluşturmaktadır. Fransa ise, Mazru'inin bahsettiği Osmanlı

¹²⁴ William Bennett Munro, "Some Merits and Defects of the French Colonial System", *Proceedings of the American Political Science Association*, Vol. 4, Fourth Annual Meeting (1907), s. 50-56.

¹²⁵ Cameron, s. 141.

¹²⁶ İpekçi, s. 192-193.

modelini değil de, kendi devrimi ile onu hazırlayan Aydınlanma'nın getirdiği değerleri sömürgelerinde de uygulamaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Fransız sömürgeciliği Britanya'nınki gibi 'liberal' bir görünüm arz etmez. Her zaman sorunlu olmuş, her zaman tepki yaratmıştır. Fransa'ya göre, örneğin, Cezayir'deki insanlar eğitimle vb. aldıkları batıl düşünce alışkanlıkları nedeniyle çarpık çurpuk bir düşünce dünyası içinde yaşamaktadır, doğru eğitimle zihni bu hurafelerden kurtulduğunda o da 'evrensel insan aklı'nın kurallarına göre yaşamaya başlayacaktır. Dolayısıyla Fransa'nın, Mazrui'nin deyiimiyle, görünüşte (tabii yalnız görünüşte sayılmaz) çok küstah sömürgeciliğinin altında soyut bir insana ve soyut (ideal) bir akla duyulan saygı ve güven de vardır. Mazrui'ye göre, İngiliz müdahale etmez ve liberal görünür, çünkü karşısındaki adamı 'müdahaleye değer' bulmuyordur. Fransız bunun tersine koşullandığı için o adamı kendine benzetmeye çalışır ve tabii kendisi nefret nesnesine dönüşür.¹²⁷

Çoğu kez Afrika kıtasındaki İngiliz sömürgeciliğinin “böl ve yönet” ilkesiyle tanımlandığını görürüz. Sömürgeci Büro'nun Afrika Bölümü Başkanı Sir Andrew Cohen, bunun doğru olmadığını, aksine, İngilizlerin Afrika'daki sömürgelerini, “birleştir ve yönetmelerine izin ver” kuralına göre yönettiklerini ve bütün bu ülkelerde amaçlarının, pek çok farklı kabilenin birleşmesinden oluşan bu ülkelerden bir ulus inşa etmek olduğunu iddia etmektedir. Cohen'e göre bu süreçte, İngiliz yönetimi ülkeyi bir arada tutan çelik yapı iskelesini oluşturduğu için İngilizlerin gitmeleri ya da gitmeye hazırlık sinyalleri göstermeleri durumunda stres ve zorlanmalar artmaktadır.¹²⁸

Ülkelerin Afrika kıtasında izledikleri farklı sömürgecilik uygulamaları, kendisini yerlileri zorla çalıştırma alanında da göstermiştir. Bütün sömürgelerde az çok, zorla insan çalıştırma metoduna başvurulsa da, Davidson, bu metodun en yaygın ve sürekli biçimde kullanıldığı yerlerin Hür Kongo Devleti (daha sonra da, ilk yıllarında Belçika Kongosu), Ekvator'daki Fransız sömürgeleriyle Portekiz sömürgeleri olduğundan bahseder. Ama İngiliz ve Fransızlar, çok geçmeden, dolaylı bir zorla insan çalıştırma biçimine yöneleceklerdir. İlk bölümde de bahsettiğimizi bu metot aslında oldukça basittir: Parası olmayan köylülerden vergi istenerek, vergisini ödemek için çalışmaya

¹²⁷ Murat Belge, “Kolonyalizmin Üslupları”, *Radikal*, 13.11.2005.

¹²⁸ Sir Andrew Cohen, *British Policy in Changing Africa*, Northwestern University Press, London, 1959, s. 55.

zorlanması (ki bunu da ancak Avrupalılar hesabına çalışarak yapabilirlerdi) ya da vergisini ödeyememe durumunda, yine Avrupalılar hesabına zorla çalışmaya mahkum edilmesi.¹²⁹ Böylesi bir ikilemde kalan Afrikalının, bu sisteme karşı en ufak direnmesi, yine ilk bölümde belirttiğimiz gibi, Avrupalıların onları yumuşak, tembel ve inisiyatif yeteneğinden yoksun görmelerine yol açmıştır

Emerson, İngiltere, Fransa, Belçika ve Portekiz sömürgeciliklerini karşılaştırdığı makalesinde, bu ülkelerin sömürgecilik uygulamaları arasındaki temel farkları çok güzel bir şekilde ortaya koyar: Emerson, İngiltere'nin, Fransa'nın aksine, sömürgeleri, anavatanın ayrılmaz bir parçası olarak görmediğini, bunun da özerk gelişmeyi kolaylaştırdığını, sömürge insanlarına, meclislerde ve kamu hizmetlerinde giderek artan bir pay verdiğini, bu durumun ise, kendi kendini yönetim ve sonunda da bağımsızlıkla sonuçlanan bir döngüye neden olduğunu belirtmekte. Fransa ise, İngiltere'nin tersine, her zaman kültürel, ekonomik ve politik asimilasyon uygulamıştır. Fransa'nın bu uygulamaları, “uzak” bir gelecekte bile, Fransız İmparatorluğu dışında bir özerkliği ya da gelişmeyi devre dışı bırakmıştır. Belçikalılar, ekonomik gelişme yönünde önemli adımlar atsalar da, eğitimin toplumun her kesimine yayılması ve bir orta sınıf oluşmasından önce, İngiliz ve Fransız modelinde olduğu gibi bir elit sınıfın yaratılmasına karşı çıktılar.¹³⁰ Portekizliler ise, kendi kendini yönetmekten yoksun sömürgelerinin olduğu fikrine karşı çıkarak, onların sadece tek bir bölünemez krallığın eşit eyaletleri olduğu görüşünü savunmaktaydı. Portekizliler ırkçı önyargılara sahip olmamakla övünürken, sömürgeleri, çok az “medeni” insanla, “asimile edilmiş” Afrikalılar ve milyonlarca vahşi arasındaki bölünmeyle ünlüydü.¹³¹

Hatta hayatta kalan eski imparatorluklar 50'li yılların sonunda sömürgeciliğin tasfiye edilmesi gerektiğini anlamalarına rağmen, Portekiz kendi imparatorluğunun dağılmasına karşı direnmeyi sürdürdü. Çünkü kendi ekonomik kaynaklarıyla yeni

¹²⁹ Davidson, *Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, s. 39-40.

¹³⁰ Aslında eğitime önem vermekten bilinçli olarak kaçınma politikasının Belçika için vurgulanmasına rağmen, İngilizlerin bile, birinci dünya savaşı öncesinde, sömürgeleriyle ilgili iyi bir eğitim politikasının olmadığı, hatta ikinci dünya savaşının üzerinden yıllar geçtikten sonra bile, bu politikayı uygulama konusunda yetersiz olduğu söylenmektedir. W.E.F. Ward, “Education in the Colonies”, *New Fabian Colonial Essays* (ed.) Arthur Creech Jones, The Hogarth Press, London, 1959, s. 159.

¹³¹ Emerson, “Colonialism/Political Aspects”, s. 4-5.

sömürgeciliğin üstesinden gelemiyordu¹³² ve Afrika'daki kaynaklara ihtiyacı olan Portekiz, ekonomisi rekabetçi olmadığı için bunu ancak doğrudan denetim aracılığıyla yapabiliyordu. Bu nedenle kıtadaki İngiliz, Fransız ve Belçika sömürgeleri, 1960 ve 1962 yılları arasında, bir kısmı da bu tarihten kısa bir süre sonra bağımsızlarına kavuşmalarına rağmen, Portekiz bu trende uzun süre direndi.¹³³

Afrika kıtası'ndaki herhangi bir sömürge yönetimini tamamen iyi veya kötü olarak nitelendirmek doğru olmadığı gibi, sömürgeciliğin sadece kötü yanlarını ortaya sermek ve “iyi” yanlarını saklamak, bize bir şey kazandırmaz. Aslında burada, Afrika kıtasındaki sömürgecilik uygulamaları açısından hangi sömürgeciliğin daha iyi ya da tercih edilebilir olduğu konusunda bir tartışmaya girmek de çok anlamlı değildir. Çünkü sömürgecilik hangi silahlarla gelirse gelsin ya da ne gibi uygulamalarda bulunursa bulunsun, sonuçta özü her yerde aynıdır ve çünkü Sartre'nın da dediği gibi, “bir iyi sömürgecilerin, bir de diğerlerinin, yani kötü sömürgecilerin olduğu doğru değildir. Sadece sömürgeciler vardır, hepsi bu.”¹³⁴ “Egemen, egemenliği altındakilerin sömürülmesini o kadar doğal bulur ki, sömürsüz bir durum aklına bile gelmez.”¹³⁵ biçiminde çok sade bir biçimde özetlenebilecek bu durum, aslında tarihin eski zamanlarından beri süregelen çok eski bir kuraldır.

Konuya açıklık getirmeye çalışırken şu soruları sormak faydalı olur. Yapılan okullar hastaneler, yollar, kullanıma açılan maden ocakları, sonrasında daha geniş bir halk kesimine yaygınlaştırılsa da ilk başta toplumun hangi kesimlerine hizmet için oluşturuldu? Sömürge yönetimleri, kendi halklarından kimse yaşamıyorsa, bu hizmetleri yapma konusunda bu kadar istekli olur muydu? Sömürgeciliğin olumlu yanlarının olup olmadığı konusu tartışmaya oldukça açıktır. Ancak bence burada asıl sorgulanması gereken, Afrikalıların “medenileşmesi”ne hizmet ettiği söylenen kıtadaki gelişmelerin ardındaki amaçlardır.

¹³² “Yeni sömürgecilik” deyimi, bu bölümün sonunda da değineceğimiz gibi, bağımsızlıkları tanınan kıta ülkelerini, bu sefer de ekonomik sömürü altına alma çabasını ifade etmektedir.

¹³³ Eric Hobsbawm, *Kısa Yirminci Yüzyıl*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 259.

¹³⁴ Sartre, *Hepimiz Katiliz: Sömürgecilik Bir Sistemdir*, s. 16.

¹³⁵ August Bebel, *Hız. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, Çev. Veysel Atayman, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2004, s. 89.

Afrika kıtasında uygulanan sömürgecilik uygulamalarını ve bu konuda devletler arasındaki belli başlı farklılıkları açıklama kısmı bilinçli olarak uzun tutulmuştur. Bu amaçla Fransa'nın genel olarak diğer ülkelerden ayrılan tarafları ortaya koymak istenmiştir. Karşılaştırmalı bir şekilde hazırlanan bu başlık altında yazılanlarla, Fransa'nın farkını ortaya koyarak, Cezayir'deki sömürgeciliğin daha iyi bir analizi yapılabilir diye düşünmekteyiz.

1.8. AFRIKA MİLLİYETÇİLİĞİNİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR

1.8.1. Sömürgelerde Yaşanan Yabancılaşma Olgusu

Afrika'da milliyetçilik hareketlerinin gelişimine değinmeden önce, sömürgelerde yaşayan halkların, sömürge yönetimi altında yaşadıkları yabancılaşma olgusuna yer vermenin gerekli olduğu kanısındayız. Çünkü milliyetçilik hareketlerinin gelişimi öncesinde, bu süreç yaşanmış bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu nedenle birkaç paragrafta da olsa, bahsedilmeye değer bir nitelik taşımaktadır. Clignet, sömürge yapısı içinde sömürülenin ikili bir yabancılaşma yaşamakta olduğunu belirtmektedir. Clignet'ye göre ilk yabancılığı, sahip olduğu geçmişin önemini silmeye çalışan eğitime ve kültürel kışkırtmalara maruz kalmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi ise, karşı karşıya kaldığı metropolitan kültür öğelerinin seçici tabiatından kaynaklanır. "Sömürgelere ihraç edilen makinalar, kitaplar, filmler ve eğitim programları yerel sahadaki metropolitan topluluğun duyduğu özel ihtiyaçları yansıtır."¹³⁶

Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine verdiği destek bilinen ve bu nedenle evi bombalanan Sartre da, bu yabancılaşma konusunu işleyen yazarlardandı. Sartre'ın:

*Değerlerimizi ne geri çevirebiliyorlar ne de onlarla kaynaşabiliyorlardı.
'İnsancıl düşüncelerinizle bizim evrenselleşmemizi sağlamanız gerekiyor, oysa*

¹³⁶ Remi Clignet, "Uysanız da Mahkumsunuz Uymasanız da: Sömüren-Sömürülen İlişkilerinin Çıkmazları", *Sömürgecilik ve Eğitim*, s. 131-134. Philip Altbach'ın, sömürgelerde, sömürgeci devletin dilinin toplumsal hayattaki rolü konusundaki yaklaşımı dikkate değer niteliktedir. Altbach, fikri değişim bloklarının temel vasıtası olarak Avrupa dilinin kullanılmasının, üçüncü dünya milletlerindeki nüfusun büyük kısmına ulaştığını ve böylelikle, dilin, sosyal tabakanın bir mekanizması haline geldiğini belirttiği makalesinde, modern sektörde iş vermenin sömürge dilinin bilinmesine ve Avrupa usulü eğitime bağlı tutulduğunu belirtir. Böylelikle, sömürge dili yavaş yavaş siyaset, bilim ve idare için bir vasıta haline gelmekteydi. Philip G. Altbach, "Üçüncü Dünya İçinde Bilginin Dağıtımı: Yeni-Sömürgecilik Üzerine Bir Durum Araştırması", *Sömürgecilik ve Eğitim*, s. 153-155.

*ırkçı davranışlarınız bizi ayırıp özelleştiriyor' diyorlardı. Kılıımız kıpırdamadan söylenenleri dinliyorduk.*¹³⁷

şeklindeki sözleri oldukça çarpıcıdır. Memmi ise, bu konuda, sömürge idaresi altında geçen çocukluğundan itibaren hissettiği çelişkileri anlatırken, sömürgeciden bu kadar nefret etmesine rağmen, yine de ona bu kadar tutkuyla bağlanabilmesinin nedenlerini soruşturuyordu¹³⁸ Memmi, Tunus vatandaşı bir Yahudi olarak bu çelişkiyi Müslüman çoğunluktan daha farklı bir biçimde hissetmekteydi. Sartre, “Memmi’nin gerçekte kim olduğu, sömürgeci mi yoksa sömürgeleştirilen insan mı olduğu” sorusunu ortaya atarak, Memmi’nin kendisinin, bu soruya “ne biri, ne öteki” diyerek, okuyucunun ise, belki de “her ikisi” şeklinde cevap verebileceğini ve bu durumun içinde barındırdığı çelişkinin çok boyutluluğunu ortaya koyduğunu iddia eder. Ancak Sartre’a göre, bu durumda hissedilen ne olursa olsun, her ikisi de aynı kapıya çıkmaktadır. “Yazar yerlidir, yine de sömürgeleştirilen kitlelere kıyasla az çok ayrıcalıklı olan, ama... sömürgeci grubun dışladığı, ancak Avrupa toplumuyla bütünleşme gayretlerini hepten kösteklemediği gayri Müslim gruplardan birisine aittir. Fiilen alt-proletarya ile dayanışma içinde, fakat küçük ayrıcalıklarla ondan ayrılmış bu grubun üyeleri, sürekli bir rahatsızlık içinde yaşarlar. Memmi’nin kendisi de sömürgeciyi sömürgeleştiren insanla, ‘kendi kendini reddeden sömürgeciyi’, ‘kendi kendini kabul eden sömürgeciyle’ karşı karşıya getiren süreçte çifte bir yükümlülük, çifte bir reddediliş yaşamıştır.”¹³⁹

Fanon ise bu durumun, sömürgecinin, sömürgeleştirilenin, kendi kültürünün aşağı bir kültür olduğunu itiraf etmesi, kendi “ulus”unun gerçekdışı olduğunu kabul etmesi ve hatta kendi biyolojik yapısının karışık ve kusurlu olduğunu kabul etmesi için harcadığı çabanın bir sonucu olduğunu belirtir. Ona göre bu durum karşısında, halkın büyük çoğunluğu, kolonyal durumu yaratnlarıncinden tümüyle farklı olan bozulmamış geleneklerini korurken, entelektüel kesim ise, kendisini çılgınca işgalci gücün kültürüne sahip olmaya, kendi ulusal kültürünü acımasızca eleştirmek için her fırsatı kullanmaya

¹³⁷ Frantz Fanon, *Dünyanın Lanetlileri* adlı esere Jean Paul Sartre’in yazdığı önsöz, s. 10.

¹³⁸ Albert Memmi, *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan*, Çev. Salih Ak, Öteki Yayınları, y.y, 1996.

¹³⁹ Memmi’nin *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan* adlı eserine Jean Paul Sartre’nin 1957’de yazdığı giriş, s. 17-18.

adar. Ya da tutkulu fakat verimsiz olmaya mahkum bir biçimde, bu işgalci gücün iddialarını yaymaya ve doğrulamaya sığınır.¹⁴⁰

Zanar'ın oldukça doğru bir şekilde aktardığı gibi, sömürgeci güçlerle sömürgede yaşayan insanlar ve var olan kurumlar birbirlerine ne kadar yakın olurlarsa, yabancılaşma süreci o derece hızlı gerçekleşmektedir. Bu durum nedeniyle davranışlarda çifte standartlık gelişir ve sömürgeci zihniyetin kabulü, yabancılaşmanın sebeplerini görmeyi engeller.¹⁴¹ Ancak bu durum, “Milliyetçilik Hareketleri ve Pan-Afrikanizm” başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz gibi, bir süre sonra kendi kültürünün öğelerine daha çok bağlanma, kendi tarihini, kültürünü oldukça abartılı bir şekilde ortaya koyma isteği biçiminde kendini gösterecektir. “Sömürgeciliğin etkisi ile unutturulmaya çalışılan gelenek ve göreneklere sınıksız sarılma, beraberinde sömürgecilerin medeniyetine, hatta tekniğine karşı toptan bir reddetme hareketini getirir.”¹⁴² Bu durumda öncelikle kendi kültürünün özelliklerine karşı bir yabancılaşma yaşayan Afrikalı'nın geçirdiği bu süreç, sonrasındaki milliyetçilik hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

1.8.2. Milliyetçilik Hareketleri ve Pan-Afrikanizm

Baskın Oran, milliyetçilik sayılmayan, fakat milliyetçilik süreci öncesinde gerekli koşulları hazırlayarak Afrika Milliyetçiliğine çok önemli katkılarda bulunan hareketleri Protesto Hareketleri olarak değerlendirmektedir.¹⁴³ Oran'ın milliyetçilik öncesi hareketlerin gelişim süreci üzerine yazdıkları şu şekilde özetlenebilir:

Önce, üzerinde yaşadıkları toprakların beyaz istilacılar tarafından ele geçirilmek istenmesine, zenciler spontane direnmelerle karşı koydular. Emperyalist ülkelerin karşılaştırma kabul etmez üstünlüğü karşısında başarısız olmaya mahkum olmakla birlikte, bu ilk direniş hareketleri, Afrika Milliyetçiliği ve milliyetçileri açısından paha

¹⁴⁰ Frantz Fanon, “Ulusal Kültürün Karşılıklı Temelleri ve Özgürlük Mücadelesi” *Conatus*, Sayı: 7, Kasım-Nisan 2007, s. 175.

¹⁴¹ Renat Zahar, *Sömürgecilik ve Yabancılaşma*, Çev. Bayram Doktor, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46.

¹⁴² Zahar, s. 45.

¹⁴³ Bu gerçeğin nedeni belki de Frantz Fanon'un cümlelerinde saklıdır. “Tarih, sömürgeciliğe karşı savaşın daha ilk gününden Ulusal Kurtuluş Hareketine başlayamadığını gösteriyor. Sömürülenin gücü uzun bir süre zorunlu çalışma, bedeni cezalar, kazançta eşitsizlik, siyasi hürriyetin kısıtlanması gibi haksızlıklarda savaşmada toplanır.” Fanon, *Dünyanın Lanetlileri*, s. 41.

biçilmez bir miras oldu. İlkel direnme hareketlerinden sonra, Afrika toplumunun Avrupa etkisine gösterdiği ikinci ve değişik bir tepki, Avrupa dünyasının Afrika'ya soktuğu ilk yabancı öge olan misyonların yapıyı bozucu etkisine bir tepki olarak ortaya çıkan Etiyopyanizm, yani Kiliseleri Ayırma hareketi olmuştur. Etiyopyanizme karşılık “Zianizm” diye anılan Mehdilik hareketlerinde ise, zenci peygamberlerin ortaya çıkışına tanık oluyoruz. Bu hareketlerin dinsel bir örtü altında ortaya çıkışının nedeni, Oran’a göre, bütün kapitalizm-öncesi toplumlar gibi, Avrupa öncesi Afrika toplumunun, dinsel inanın aynı zamanda siyasal kuramı da yansıttığı, siyasetle dinin aynı dili konuştuğu bir toplum olmasından kaynaklanmaktaydı. Ancak bu hareketlerin amaçları eski düzenin geri getirilmesine dönük olduğundan bu hareketler temel nitelik olarak olumsuzdular. Esas olarak siyasal olan ve kendini mevcut kuvvet yapısının köklü bir şekilde değiştirilmesine tam olarak adanmış bulunan sadece Milliyetçilik hareketi oldu.¹⁴⁴

Oran’ın Afrika’da milliyetçilik öncesi hareketler olarak adlandırdığı bu hareketler sonrasında, *sömürgecilikten kurtulma* sürecine asıl etkiyi bırakan ve Afrika milliyetçiliğinin gelişmesinde asıl etkiye sahip olan Pan-Afrikanizm akımı gelmektedir. Afrika milliyetçiliğinin gelişmesinde, dünyanın çok çeşitli yerinden aydınların, uluslararası basın, sömürgeci ulusların halklarının ve uluslararası derneklerin pek çok katkısı olmuştur. Ancak biz burada, bizzat Afrikalılar tarafından ortaya konulan Pan-Afrikanizm akımının üzerinde duracağız. Langley’in cümleleriyle aktarmak gerekirse:

*Pan-Afrikanizm, ne diğer pan-hareketlerden tamamen farklı egzotik bir hareket ne de yeni bir olgudur. Tüm pan-hareketlerde olduğu gibi, tek bir entellektüel soyağacına sahip değildir ve gelişim sürecinde çeşitli aşamalarda değişik anlamlar ve yönelimler üstlenmesi gibi basit bir nedenden dolayı, kapsamlı bir şekilde tanımlanması oldukça zordur.*¹⁴⁵

Ancak biz, burada pan-Afrikanizmin temel gelişim sürecinden ve liderlerinden bahsetmeye çalışırken, asıl vurguyu Afrika milliyetçiliğinin gelişimine yaptığı etkiye vermek istiyoruz. Afro-Amerikalılar ve Afrika kıtasında ve Batı Hint Adaları’nda

¹⁴⁴ Oran, s. 107-114.

¹⁴⁵ J. Ayodele Langley, *Pan-Africanism and Nationalism in West Africa (1900-1945): A Study in Ideology and Social Classes*, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 7.

yaşayan Siyah Afrikalıların dahil olduğu Pan-Afrikanist hareket içinde¹⁴⁶ sürekli olarak bir liderlik yarışı yaşanmış ve bu hareket, özellikle Afro-batı Hintliler ve Afro-Amerikalılar arasında sıklıkla yaşanan tartışmalara tanıklık etmiştir. DuBois ve Garvey gibi ABD’de yaşayan diaspora zencileri tarafından temelleri atılan Pan-Afrikanist hareket içinde DuBois’nın “Tek Afrika” ve DuBois’nın karşı çıktığı, Garvey’in “Afrika’ya Dönüş” (yani ana anavatana dönüş) tezleri büyük yankı uyandırmıştır.

Pan-Afrikanizm’in liderleri hatta Pan-Afrikanist kongreler konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Shepperson, Pan-Afrikanist kongreleri; 1919-Paris, 1921-Londra, 1923-Londra ve Lizbon, 1927-New York ve 1945-Manchester şeklinde sıralamaktadır. Shepperson, DuBois’nın bu kongrelerde oynadığı rolün önemini kabul ederken, Garvey’in Du Bois gibi uzun ömürlü olmamasına ve 1940’ta ölmesine rağmen¹⁴⁷, bu hareketin güç kazanmasında daha önemli bir rolü olduğunu, bunu Nkrumah ve Padmore’un da yazdıkları eserlerde ortaya koyduklarını belirtmektedir.¹⁴⁸ Padmore, ilk başta hem Garvey’i hem de DuBois’yı şiddetle eleştirse de, sonradan bu konudaki görüşlerinde büyük bir yumuşama görülmüş ve DuBois’yı Pan-Afrikan hareketin babası olarak göstermiştir.¹⁴⁹

Patricia W. Romero ise, bu hareketin gelişmesinde, W.E.B DuBois, George Padmore¹⁵⁰, Peter Millard, Ras Makonnen ve C.L.R. James’in önemine vurgu yaparak, bu konuda Shepperson’ın aksine DuBois’nın katkılarına dikkat çekmekte, yalnızca

¹⁴⁶ Tunteng’ göre, bu gruplar arasında, ABD’de, Batı Hint adalarında ve Afrika’da içinde yaşadıkları ortamın karakterize ettiği farklılıklar bulunmaktaydı. Ona göre siyah Amerikalılar genelde ırkçılığa tepki göstermekteyken, Batı Hintliler hem ırkçılığa hem sömürgeciliğe tepki göstermişler, Afrikalılar ise, gayretlerini politik güç için mücadele gibi daha tekil bir istekle kısıtlayarak göstermişlerdir. P-Kiven Tunteng, “Ideology, Racism and Political Culture”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 27, No. 2. (Jun., 1976), s. 248-249.

¹⁴⁷ Gerçekten de Garvey, ne İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan *dekolonizasyon* hareketine ve Afrika ülkelerinin sırasıyla bağımsızlıklarını kazanmaları sürecine, ne de Pan-Afrikanizm hareketinin başarısızlığına tanıklık edebilmiştir.

¹⁴⁸ George Shepperson, “Pan-Africanism”: Some Historical Notes”, *Phylon* (1960-), Vol. 23, No.4. (4th Qtr., 1962), s. 346-348.

¹⁴⁹ George Padmore, *Pan-Africanism or Communism*, New York, 1971, adlı eserden aktaran, P. Kiven Tunteng, “George Padmore’s Impact on Africa: A Critical Appraisal”, *Phylon* (1960-), Vol. 35, No.1. (1 st Qtr., 1974), s. 35. Pan-Afrikanist hareketin liderliği konusunda, DuBois ve Garvey’in kendilerinin de bir liderlik yarışına tutulduğunu görmektedir. Mboukou, DuBois’nın Garvey’in örgütsel yetenekleri ve karizmasından dolayı duyduğu korkudan dolayı, o ve diğer Afro-Amerikan entelektüellerin, Garvey’in Afro-Amerikalı değil de, Afro-Batı Hint adalarından oluşuna dikkat çektiklerini belirtmektedir. Alexandre Mboukou, *The Pan African Movement, 1900-1945: A Study in Leadership Conflicts Among the Disciples of Pan Africanism*, *Journal of Black Studies*, Vol. 13, No. 3. (Mar., 1983), s. 282.

¹⁵⁰ Padmore, Garvey gibi Batı Hindistan’lıdır.

kendisinin değil, pek çok Negro-Amerikan tarihçinin arasında da DuBois'ın Pan-Afrikanist hareketin gelişmesinde en yetkili kişi olduğu konusunda bir fikir birliği olduğunu belirtmektedir. Romero, ayrıca, Marcus Garvey'i ve "Afrika'ya dönüş" hareketini bir tehdit olarak göstermektedir. Ayrıca, Pan-Afrikan Kongreler konusunda tarihçiler arasındaki farklılıklara değinerek, bazı tarihçiler tarafından Hintli Sylvester Williams'ın 1900 yılında Londra'da gerçekleştirdiği konferansın ilk Pan-Afrikanist kongre olduğunun belirtildiğine ve Booker T. Washington'ın, 1912'de Tuskegee'de gerçekleştirdiği bir konferans daha olduğunu eklemekte.¹⁵¹ Böylelikle, bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, 1945'te Manchester'da gerçekleştirilen ve Beşinci Kongre olarak adlandırılan kongrenin (Pan-Afrikan kongreler arasında en önemlisi ve en çok ses getireni bu kongredir) bu isimle adlandırılmayacağını belirtmekte.¹⁵²

Pan-Afrikanizm konusundaki görüş ayrılıkları ne olursa olsun ve kaçınıcı kongre olarak değerlendirilirse değerlendirilsin, bu konuda bir şeyler yazmış hemen hemen herkes, 1945 yılında Manchester'da yapılan Pan-Afrika Kongresi'ni, bu kongreler arasında en önemlisi olarak saymaktadır. Gerçekten de, gerek katılımcılar açısından gerek de alınan kararlar açısından bu kongre, Pan-Afrikanist hareketin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kongre tarihinde kabul edilen karar tasarıları, Pan-Afrika tarihinde ilk olarak bağımsızlık isteğini kapsıyordu. Yayınlanan bildiride ise şöyle deniyordu:

*Sömürge halkları, yabancı devletlerin baskısı olmaksızın, kendi hükümetlerini seçme hakkına sahip bulunmalıdırlar. Sömürge halklarına sesleniyoruz: Bunu gerçekleştirmek amacıyla ellerindeki tüm olanaklarla savaşmaları gereklidir. Siyasal iktidar mücadelesi, sömürge ve esir halkların ileri doğru atacakları ilk adım olmalıdır. Bunu toplumsal, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı tamamlamak için atılacak adımlar izlemelidir... Yeryüzündeki sömürge ve esir halklar birleşin!*¹⁵³

Manchester Kongresine kadarki tüm Pan-Afrikan kongrelerde Afrika kıtasında yaşayan Siyah Afrikalılar sadece temsilci bulundururken ve Pan-Afrikanist hareketin hem amaçlarını hem de stratejilerini belirleyen idari kadrolarda önemli bir konuma sahip değillerken, 1945'te, sadece sayı bakımından üstün konuma geçmekle kalmadılar,

¹⁵¹ Aslında çoğu kaynak 1919 tarihli kongrenin ilki olduğu konusunda hem fikir gözükmemektedir.

¹⁵² Patricia W. Romero, "W.E.B DuBois, Pan-Africanists, and Africa 1963-1973", *Journal of Black Studies*, Vol. 6, No.4. (Jun., 1976), s. 321-324.

¹⁵³ A. Z. Manfred, *Yakın Çağlar Tarihi*, Konuk Yayınları, İstanbul, 1977, s. 265-266.

aynı zamanda karar verme sürecinin ayrılmaz bir parçası haline geldiler.¹⁵⁴ Ancak kongre tarihlerini ve hareketin önde gelen liderlerinin kim olduğu konusunu bir kenara bırakırsak, Pan-Afrikanist hareketin genel olarak Afrikalıların kafasında nasıl bir birlik ve “biz” duygusu yarattığı ve bunun Afrikalıların kendilerine bir kimlik oluşturmalarında ve sömürgeci harekete karşı çıkmalarında ne kadar önemli olduğu yine de anlaşılabilir. Çünkü ortaya konulan sömürgecilikten kurtulma amacı, aralarındaki görüş ayrılıkları ne olursa olsun hareketin tüm liderleri tarafından kabul ediliyordu ve bu yöndeki çabalar herkesin gerçekleşmesini istediği bir ülkünün eseri idi.

Anthony Smith’e göre Pan-ulusçulukların önemi, artan etnik milliyetçiliklerin, bölünme ile çoğalma eğilimlerine karşı koyma ya da en azından onlara bir alternatif sunma güçlerinde yatmaktadır. Smith’e göre Pan-Afrikanizm, birbirinin halefi olan azınlıktaki etnik milliyetçiliklerinin yeni post-kolonyal devletlerdeki taleplerinden vazgeçmelerini engelleyemediği halde, onlara, yeni bir tür onur ve tüm Afrikalıların paylaşacağı daha geniş bir topluluğa aidiyet duygusu vermiştir.¹⁵⁵

Bu hareketi takip eden yıllarda, İngilizlere karşı uzun süre siyasi savaşım vermiş Afrikalı lider ve aynı zamanda Gana’nın ilk devlet başkanı Nkrumah da, kıtada birleşmeyi savunan görüşleriyle dikkat çekmekteydi. Nkrumah’ın, Afrika’nın birleşmesi konusunda en istekli Afrikalı liderlerden birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz:

Bir çeşit ekonomik devrim gerekiyor bize. Gelişmemiz pek uzun bir süre sömürge ekonomisinin engelleyici etkisi altında kalmıştır. Baştan sona kadar yeniden örgütlenmek zorundayız; öyle ki her ülke koşullarının en çok elverdiği malların ve ürünlerin üretiminde ihtisaslaşabilsin. İktisadi birlik, modern sanayileri kurmaya başlayan Afrika ülkelerinin daha geniş pazarlardan yararlanmalarını sağlayacaktır. Askeri ve diplomatik alanlarda birleşik cephe kurmanın, özgürlüğümüz ve güvenliğimiz bakımından yararı o kadar açıktır ki bu konuda başkaca bir yorumu gereksiz buluyorum. İktisadi birlik, ancak siyasi birlikle beraber yürütülürse etkili olabilir. Bu ikisi birbirinden ayrılamaz; sağlam bir gelecek için, kaynaklarımızın yeterince geliştirilmesi için, her ikisi de gereklidir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Mboukou, s. 280.

¹⁵⁵ Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, England, 1991, s. 172.

¹⁵⁶ Kwame Nkrumah, *Emperyalizmin Son Aşaması: Yeni Sömürgecilik*, Çev: A. Sarıca, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 10-11.

Zengin kaynaklara sahip Afrika ülkelerinin yabancı sermayeye kapılarını açarak yeni sömürgeciliğin tuzağına düşecek yerde kendi aralarında birleşmesini ve kıta çapında bir Ortak Pazar ekonomisi kurması gerektiğini savunan Nekrumah'ın yanı sıra, eski bir Fransız sömürgesi olan Fildişi Kıyısı devletinin başkanı Houphouet Boigny gibi sermaye birikiminden yoksun Afrika ülkelerinin ancak Batılı devletlerle işbirliği yaparak ve dolayısıyla yabancı sermayeye kapılarını açarak kalkınabileceğini savunanlar da bulunmaktadır.¹⁵⁷ Ancak Afrika ülkelerinin bir birlik halinde hareket etmesi yolunda atılan küçük adımların başarısızlığı herkesçe bilinmektedir.

Afrika milliyetçiliği diğer milliyetçilik türlerinden çok farklıdır. Daha çok ırka vurgu yapan bu milliyetçilik türünü adlandırmak için, “Afrikanizm” terimi de kullanılmaktadır. Ancak burada, “ırkçılık” kelimesinin yanlış anlaşılması gerekmektedir. Bu milliyetçilik türünde Afrikalı, sömürgecinin kendisini aşağılamasına karşı, kendi üstünlüğünü değil de, eşitliğini kanıtlamaya ve yılların getirdiği aşağılanma sonucu, kendi saygınlığını ispata çalışıyordu. Wallerstein'ın çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, böylece, “kendi karşısına, ‘Avrupalılara’ tekabül eden bir ‘Afrikalılar’ kategorisi oluştu.”¹⁵⁸ Böylelikle, Avrupalıların Ötekileştirdiği bu halklar da, bir süre sonra Avrupalı kimliğine dayanarak kendi “Öteki”sini yarattı. ‘Afrikalılar’, Avrupalıların kendilerine dair oluşturduğu “Öteki” imajını yıkmaya ve aslında bu imajın işaret ettiğinin tam tersi özelliklere sahip olduğunu ispata çalışırken, aslında iki tarafın sahip olduğu kimliklere dair farklılığa değil de, eşitlik ilkesine vurgu yaptı.

1.8.3. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’larının Milliyetçiliğin Yayılmasına Etkileri

Bu iki dünya savaşı hakkında, “1914-1945’teki dünya savaşlarında, maddi olduğu kadar ahlaki açıdan da Avrupa’nın gücü, Avrupa’nın kendisi tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece, sömürgeci karşı-devrimin Avrupa’nın bu kendi-yıkımının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz”¹⁵⁹ diyen Luthy’nin görüşüne katılamamak imkansız gibi gözüküyor. İki dünya savaşı arasında Afrikalı devletleri, bağımsızlıklarını kazanma

¹⁵⁷ Mahmut Dikerdem, *Üçüncü Dünya’dan*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 50-51.

¹⁵⁸ Immanuel Wallerstein, “Bağımsızlık Sonrası Siyah Afrika’da Toplumsal Çatışma: Yeniden Değerlendirilen Irk ve Statü Grubu Kavramları”, *İrk Ulus Sınıf*, s. 238.

¹⁵⁹ Luthy, s. 492.

yolunda etkileyen pek çok faktör bulunmaktaydı. Aslında bu süreçte, ikinci dünya savaşının etkisi, birincisinden çok daha fazla olmuştu. Ancak iki savaş arası dönem, ikinci dünya savaşı sonrası artık önüne geçilemeyecek hale gelmiş olan bağımsızlık hareketlerinin gelişmesini sağlayan koşulları hazırlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Wilson prensiplerinde geçen “ulusların kendi geleceklerini tayin etme hakkının bulunduğu” ilkesinden çıkan sonuçlar, dünyanın dört bucağına yayılmakta gecikmedi. Beyazın beyazla savaştığı Birinci Dünya Savaşı, Batı Avrupa Devletlerinin ciddi servet, kaynak ve insan gücü kayıplarına uğramasına ve Batı uygarlığının üstünlüğü konusunda şüphelerin belirmesine neden olurken, Doğu’nun¹⁶⁰ kendi haklılığına ve eşitlik taleplerini kabul ettirebilme gücüne inancı artıyordu. Büyük ekonomik krizin etkileri de, zaten kabarmakta olan anti-emperyalist akımları daha da şiddetlendirmişti. Ekonomik kriz esnasında, sömürge hükümetleri ile özel sektörün, masraflardan tasarruf amacı ile Avrupalı memur kadrolarını kısmaları ve yerli elemanlardan daha fazla faydalanmaya başlamaları, yerli elemanlara üst idare mevkilerini açmamakla birlikte, onların orta kademelere erişmelerini ve daha önce edinemedikleri tecrübeleri kazanmalarını mümkün kıldı.¹⁶¹

Gerek Afrika’da, gerekse dünyanın diğer bölgelerindeki sömürgecilik hareketlerinin hız kazanmasında Ekim Devrimi’nin ve bu devrim sonrasında dünyaya yayılan fikirlerin rolünün önemini eklemenin gerekliliği ortadadır. Ayrıca Pan-Afrikanizm başlığı altında da incelediğimiz gibi Afrikalı Devletler iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bağımsızlık konusunun görüşüldüğü pek çok kongre düzenlemiştir ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürge ülkelerinin yaptıkları kongreler içinde, Bandung Konferansı’nın ayrı bir önemi vardır. 18 Nisan 1955’de Bandung’da “Afrika-Asya’cılık”ın tarihe girmiş olduğu söylenmektedir. Eskiden bağımlı olup, hem birbirlerini daha iyi tanımaya, hem de dünyanın büyük devletleri gözünde kendilerini göstermeğe istekli halkların bilinçlenmesi ve milletlerarası sahnede görünmeleri, toplantının şüphesiz ki ilk anlamı idi.

¹⁶⁰ Konumuz Afrika devletlerinin bağımsızlıklarına giden yolu açıklama amacını taşısa da, burada “Doğu” kelimesiyle, sömürge idaresi altında olan hem Asyalı, hem de Afrikalı devletlerin kastedildiğinin açık olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁶¹ Rupert Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması: Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları*, Çev. Türkaya Ataöv, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi: 11, Ankara, 1965, s. 26-29.

*Sayı gücünden başka bir şeye sahip olmayan bir buçuk milyar insan, aralarından ilk kurtulanların çağrısı üzerine, milletlerarası bir konferansta toplanmış, vekillerinin tartışmalarını ilk defa olarak izliyorlardı. Renk, kültür, din, hayat seviyesi, siyasi rejim farklarının ötesinde, Avrupa ile Birleşik Devletler'e artık birleşmiş olarak, geleceklerinin sahibi olmak ve seslerinin duyulmadığı kongrelerde Batı'nın iştah ve çıkarlarına uygun şekilde topraklarının bölüşüldüğü zamanların geçtiğini göstermek istiyorlardı.*¹⁶²

İkinci dünya savaşı öncesi Afrika ülkeleri açısından, bir ülkenin işgali çok önemli etkilerde bulunmuştur. Sadece tek bir ülke, Etiyopya, uzun yıllar hiçbir ülkenin sömürgesi olmadan uzun yıllar bağımsız bir ülke olarak varlığını sürdürmüştü. Ancak İtalya, ikinci dünya savaşı öncesi bu ülkeyi birkaç defa işgal etmiştir. İtalya'nın Etiyopya'yı istilası, Avrupa sömürgeciliğinin en son büyük eylemi olmasının yanı sıra, Afrika'nın sömürgecilikten kurtulmasının da ön hazırlığı oldu. Afrika için ikinci dünya savaşı'nın 1939'da Polonya'nın işgali ile değil de, 1935'te Etiyopya'nın işgali ile başladığı söylenir. Ayrıca, Mussolini'nin Etiyopya'yı istilası, tüm kıtadaki siyah entelektüellerin içindeki nefret duygunu derinleştirmiştir.¹⁶³

İkinci dünya savaşının, Afrikalılara bazı ekonomik getirileri de olmuştur. Afrika, savaş nedeniyle artık Avrupa'dan getirilemeyen bazı ürünleri kendisi üretmeye başlamış ve bu durum, ufak çapta da olsa, kıtada endüstriyel bir büyümeyi beraberinde getirmiştir. Avrupa ordularının ihtiyaç duyduğu ihracat ürünlerini karşılayan kıtada, ihtiyaç nedeniyle, daha önce yetiştirilmesi yasak bazı ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁶⁴ Avrupalı üreticilere pazar sağlamak amacıyla, bazı ürünlerin oldukça pahalı fiyatlarla Afrika kıtasındaki sömürgelere satılması durumuna çok sık rastlanmaktaydı. Hatta daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ülkeler, tek bir ürün yetiştirmeye dayalı ekonomiler haline getirildiklerinden dolayı, gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla metropole bağımlı hale gelmiş, pek çok ürünün kıtada üretilmesi yasaklandığından dolayı da Avrupa kıtasından ithal ettiği ürünlerle hayatını devam ettirmeye mecbur kılınmıştı. Dikerdem, savaş esnasında ortaya çıkan ani ihtiyaçtan dolayı, İngilizler tarafından bu durumun değiştirilmesine ilişkin oldukça çarpıcı bir örneği, Nekrumah'ın "Afrika Birleşmelidir" kitabından yaptığı bir alıntıyla gözler

¹⁶² Odette Guitard, *Üçüncü Dünya: Sömürgelerin Uyanışı*, Çev: Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966, s. 122.

¹⁶³ Ali A. Mazrui and Michael Tidy, *Nationalism and New States in Africa- from about 1935 to present*, Heinemann, Nairobi, 1984, s. x-xiii.

¹⁶⁴ Mazrui ve Tidy, s. 18.

önüne seriyor. Nekrumah, İkinci Dünya Savaşı'nda Altın Kıyısı'nda (bağımsızlık sonrası değişen adıyla Gana) üslenmiş İngiliz birliklerinin patates ihtiyacının, savaş sırasında deniz ulaşımı oldukça kısıtlandığından metropolden sağlanamadığını belirtir. Ancak eskiden beri, Afrika ikliminin patates ekimine elverişli olmadığını iddia eden İngilizler, bu ihtiyacı karşılamak için savaş sırasında bir “patates yetiştirin” kampanyası açarlar. Kısa zamanda Gana'nın “elverişsiz” ikliminde patates üretilmeye başlanır, ancak, savaş sona erip de İngiltere ile sömürgeleri arasında normal deniz ulaşımı başlayınca, İngiliz Tarım Bakanlığı Altın Kıyısı'nda yetişen patatesin insan sağlığına zararlı olduğuna karar verir ve patates ekimi Gana tarlalarından kaybolur. Onun yerini ise patates ithalatı alır. Nekrumah, bunun gibi, Batı Afrika kıyıları balık avına çok elverişli olduğu halde, İngiliz yönetimi süresince, en ucuz endüstrilerden biri olmasına rağmen, sömürgelerde balıkçılık endüstrisi kurulamadığından ve halkın ithal malı balık yemeye zorlandığından bahsetmektedir.¹⁶⁵

Savaşların, Afrika kıtasındaki küçük çaplı endüstriyel bir büyümeyi sağladığı görüşünün aksine, kıtaya ekonomik açıdan faydasından çok zararının dokunduğu da iddia edilmektedir. Bu görüşe göre bu durum, sömürgeci rejimlere karşı güçlü bir uyarıcı etken olmuştur. Özellikle Alman Vichy rejimi tarafından kontrol edilen Fransız Batı Afrikası'ndaki endüstrileşmenin büyük çoğunluğu, ekonomideki gelişmeden çok, fabrikalar için hammadde üreten mevsimlik işçilere dayanmaktaydı. Ancak savaşın istihdamı geliştirme konusunda bir faydası olmadığı gibi, 1939 ve 1945 yılları arasında kentsel işsizlik oranında bir artış görüldü. Enflasyon, ithal malların yüksek fiyatları ve ihraç mallarının düşük fiyatları, savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktı ve savaş esnasında beyaz adamın stratejik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her şeyi elinden alınan köylü, bu durumdan en zararlı çıkan kesim oldu.¹⁶⁶

1.8.4. Sömürge Halklarının Dünya Savaşlarında Asker Olarak Kullanılması

Bir zamanların en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olan İngiltere ve Fransa, Amin'in, “küreselleşmiş konumu içinde, on altıncı yüzyılda ilk ortaya

¹⁶⁵ Dikerdem, s. 48.

¹⁶⁶ Mazrui ve Tidy, s. 19.

çıkışından 1945 yılına kadar, her zaman çoğul bir fiil olarak çekilen emperyalizmin, çoğulluğunun yerine kolektif bir emperyalizmi geçiren ve emperyalizm biçimlerini büyük bir dönüşümle sona erdiren savaş” olduğunu ileri sürdüğü ikinci dünya savaşı¹⁶⁷ sonrası savaştan harap çıkıyordu ve bir süre sonra bu ülkelerin sömürgelerini teker teker kaybedecekleri bir döneme girilecekti.¹⁶⁸ İkinci dünya savaşından sonra kendisini toparlama konusunda ABD’nin yardımına muhtaç konuma gelen Avrupa ülkelerinin bu savaşlarda sömürge halklarını asker olarak kullanmaları, bu ülkelerdeki bağımsızlık isteklerinin hız kazanmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Aslen birinci dünya savaşı sonrasında başlayan ve iki dünya savaşı sırasında örgütlenen ulusal bağımsızlık hareketleri, ikinci dünya savaşı sonrasına kadar tam olarak gelişme olanağı bulamamıştır. Afrikalı toplumların ulusal bir bilinç oluşturmalarında oldukça önemli bir yere sahip olan ikinci dünya savaşı sonrasında ise, bu hareketler, artık önüne geçilemez bir hal almıştır. Afrikalıların bu bilince sahip olmasında, iki dünya savaşı esnasında Avrupalı devletlerin yanında savaşa zorlanmalarının da büyük etkisi olmuştur. Büyük Güçler birbirleriyle savaşırken, Afrika da kendisini birden savaşın içinde bulmuş ve sömürgesi oldukları devletlerin yanında savaşarak Hitler tehlikesinden kurtulma konusunda Avrupa’ya yardım eden Afrika ulusları, savaş sonunda bağımsızlıklarını elde etmek ve kendi devletlerini kurmak için umut beslemeye başlamışlardır.¹⁶⁹

Önceden kendi yurtlarının Avrupalılar tarafından işgalinde kullanılan Afrikalı askerler artık kendi kıtaları dışındaki cephelere sevk edilmeye başlanıyordu. Fransızlar bu askerleri genelde Almanlara karşı kullandıysa da İngilizler Uzakdoğu’da Japonlara karşı açtığı cepheler dahil çok daha uzak mesafelere kadar taşıdılar. İkinci dünya savaşı’nda yardımcı birliklerle birlikte toplam bir milyona yakın Afrikalı Müslüman

¹⁶⁷ Samir Amin, “ABD Emperyalizmi, Avrupa ve Ortadoğu”, *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006, s. 87-88.

¹⁶⁸ Ancak, ikinci dünya savaşı sonrası, ABD tartışmasız bir şekilde ekonomik açıdan hegemonyayı elinde bulundursa da, bilindiği gibi ABD’nin karşısında “üstünlük” iddiasında bulunan bir başka devlet daha vardı ve tarih, geçici bir süreliğine de olsa, bu sefer bu iki devletin üstünlük yarışına sahne olacaktı.

¹⁶⁹ Ahmet Kavas, köleliğin kaldırılmasının nedeni olarak savaş esnasında beliren bu yeni ihtiyacı göstermektedir. Ona göre Avrupalılar yirminci yüzyılın başından itibaren kuracakları dünya düzeninde Afrikalıları daha farklı amaçla kullanmayı kafalarına koymuştur; onları köle olarak değil de asker olarak hizmetlerine almak. (Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127).

askerin Fransa tarafından cephelere sevk edildiği söylenmektedir. Bu savaştan sağ kalanlar da sırasıyla önce Çinhindi savaşına, ardından da Cezayir bağımsızlık hareketine karşı cephelere sürülmüştür. Cezayir bağımsızlık savaşı esnasında, özellikle 1957 yılından itibaren silah altına alınan 225.000 Cezayirli asker Fransa'ya karşı mücadele eden kendi soydaşlarına karşı savaştırılmıştır.¹⁷⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda 250,000 kadar Kuzey Afrika birliğinin Fransız ordusu yanında savaştığı söylenmekte.¹⁷¹ Bunlardan 20,000 Cezayirli Müslümana ödül olarak, dinlerini değiştirmeleri durumunda, Fransız vatandaşlığı verildi.¹⁷²

İki dünya savaşı esnasında memleketlerinden çok uzak yerlerde Avrupalı devletler yanında savaşmaya zorlanan bu askerler, özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında, savaş öncesine nazaran sömürgeci devletlere karşı çok daha farklı düşüncelere sahip olmaya başlamıştı. Bir kere savaş esnasında “beyaz adam”la birlikte savaşan bu askerler, kendisini sömüren “efendileri”nin de kusurları olduğunu görmüş, üstelik eline silah verildiğinde, birbirlerini öldürmek için savaşan bu “efendileri” yenebildiğini görmüştür. Bunun sonucunda Avrupalı devletlerin üstünlüğüne dair duyduğu inanç yıkılmaya başlamış ve çoğu zaman kendisini oldukça kötü koşullarda yöneten devletlerin yanında savaşmasının nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Ayrıca savaş esnasında pek çok farklı kültürden ve ulustan insanlarla tanışan bu askerlerin pek çoğu, “demokrasi”, “eşitlik”, “kendi kendini yönetme” gibi kavramları hayatlarında ilk defa duymalarına rağmen, savaş bittiğinde, bunları elde etmek için milliyetçi liderlerin yanında yer almaktan artık korkmayacaktır. Savaş sona erdikten sonra Nkrumah, Lumumba, Kenyatta, Nyerere, Burgiba gibi pek çok önemli lider, ülkelerinin bağımsızlığını elde etmesi için bu halklara yol gösterici olmuştur.

Savaşlar, Afrikalının, sömürgeci güçlerin öteki yüzünü görmesini de sağlamıştır. Afrikalılar, Avrupalı askerlerin de, yenilmez, kendinden emin, duygusuz tanrılar olmalarından çok, herhangi bir Afrikalı kadar insan olduğunu görmüştü. Zengin olduğu kadar fakir Avrupalılar da vardı, lüks malikanelerin yanı sıra, barakalarda yaşayanlar da

¹⁷⁰ Kavas, s. 129, 133-134.

¹⁷¹ H. R. Tate, “The French Colonial Empire”, *Journal of the Royal African Society*, Vol. 39, No. 157. (Oct., 1940), s. 324.

¹⁷² Nancy Gallegher, “Learning Lessons from the Algerian War of Independence”, *Middle East Report*, No. 225. (Winter, 2002), s. 45.

bulunmaktaydı. Bunlardan başka, savaşın ortasında, onlar da herkes gibi korku ve güçsüzlüklerini göstermişti. Avrupalılarla omuz omuza savaşmak, pek çok Afrikalı askerin dünyaya bakış açılarını değiştirmiş ve Avrupalı “efendileri”nin yanında, kendi durumlarını sorgulamalarına neden olmuştur. Bu Afrikalılar, harekete geçerlerse, fedakarlıkta bulunmaya hazır olurlarsa ve istedikleri için savaşmaya hazır olurlarsa, kaderlerini değiştireceklerine dair kendilerine güven duymaya başladılar.¹⁷³

Sithole, İkinci Dünya Savaşı’nın Afrika kıtasındaki bağımsızlık hareketleri üzerindeki etkisini ifade etmek için ilgi çekici bir olaydan bahsediyor:

*Afrikalıları Hitler’e karşı savaşmaya kışkırtan İngiliz subayı:
-Kahrolsun Hitler! diye haykırınca bir Afrikalı sordu:
-Hitler ne kötülük yaptık ki?
-Kötü bir şey mi bu?
...Bakın, dedi, Almanlar tıpkı sizde olduğu gibi bir kabiledir ve bir kabilenin
öteki kabileleri yönetmesi doğru olmaz. Her kabile kendi kendini yönetmeli. Adalet
bunu emreder. Bir Alman sadece Almanları, İtalyan İtalyanları, Fransız da
Fransızları yönetmelidir.*¹⁷⁴

Avrupalı’nın sömürgelerindeki ikiye bölünmüş politikasının bir ifadesi olan bu cümlelerin ardında yatan sebep, sömürgeciliğin en önemli eleştirmenlerinden biri olan Martinikli ünlü yazar Aimé Césaire’in ifadelerinde çok güzel bir şekilde açıklanır: “Yirminci yüzyılın koyu Hristiyan burjuvazisinin Hitler’de affedemediği şey, suçun kendisi değildir. Burada affedilmeyen beyaz adama karşı işlenen suç ve o zamana kadar Avrupa’nın Cezayirli Araplara, Hindistanlı hamallara ve Afrikalı zencilere takındığı tutumu Hitler’in Avrupalılara karşı takınmasıdır”.¹⁷⁵

Aslında, ikinci dünya savaşında, Avrupa’nın Hitler’in elinden kurtulmasına yardımcı olan ve bu uğurda savaşanların yine uzun yıllar boyunca sömürdükleri bu insanların olması oldukça ironiktir. Avrupa’yı Hitler’in elinden kurtarmaya çalışan bu askerler, bir süre sonra Avrupa’nın egemenliğinden kurtulmak ve “kendi kendini yönetme” hakkını elde etmek için mücadele vermeye başlayacaktır. İkinci dünya savaşından harap ekonomilerle çıkan ve toparlanmak için ABD’nin yardımına muhtaç

¹⁷³ Phyllis M. Martin ve Patrick O’Meara, (ed.), *Afrika*, Second Edition, Indiana University Press, Bloomington, 1986, s. 142.

¹⁷⁴ Sithole’dan aktaran, Davidson, *Afrika’da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, s. 63.

¹⁷⁵ Aimé Césaire, *Discourse on Colonialism*, trans. Joan Pinkham, Monthly Review Press, New York-London, 1972, s. 14.

duruma gelmiş Avrupalı Devletler için sömürgelerinde uyanan bağımsızlık hareketlerine direnmek giderek daha zor hale gelecek, özellikle Cezayir gibi kendi halklarından insanların yaşadığı sömürgeleri bırakmanın çok kolay bir iş olmayacağı bu devletler tarafından savaş sonrasında iyice görülecekti.

1.8.5. Dekolonizasyon Süreci ve “Bağımsız” Afrika

“Nefret etmek ve hor görmek için tüm sebeplere sahipken, reddedilen de yine ben miydim? İstemek ve hatta yalvarmak zorunda kaldığımda, en ufak bir kabulden mahrum bırakılmadım mı? Doğuştan gelen bu karmaşıklıktan kurtulmam mümkün olmadığından, siyah bir insan olarak kendi haklarımda ısrar etmek için, karar verdim. Öteki beni tanımaya tenezzül etmediğinden, geriye sadece tek bir çözüm yolu kalıyordu: Tanınmamı kendim sağlamak.”¹⁷⁶

şeklinde konuşuyordu sömürge insanlarının en önemli seslerinden biri olan Frantz Fanon. Afrikalılar, tıpkı Fanon’un belirttiği gibi, kendi bağımsızlıklarını kabul etmek istemeyen Avrupalılara bunu zorla kabul ettirmek zorundaydılar. Ancak bu amaçla harekete geçen Afrika’da, sömürgeciliğe karşı savaş, kıtanın Doğu’sunda ve Batı’sında çok farklı temeller üzerinde gerçekleşti. Tarihsel olarak, Batı Afrika, imparatorlukların geliştiği ve sonra da gerilediği bölgeydi, ancak, sömürgeciliğin henüz ilk aşamalarında bölge, sağlam, ekonomik açıdan gelişmiş ve çoğu kez yoğun olarak yerleşmiş kabilelerden oluşmaktaydı Avrupa ve yerleşmesine düşman olan ve kültürel açıdan Avrupa’nın etkisine direniş gösteren bölgenin, bu durumu karşısında, sömürge yöneticileri, kendileri ile yığınlar arasında bir tampon oluşturacak iyi eğitim görmüş bir sınıf oluşturma ihtiyacı duydu. Doğu Afrika ise, Batı’dan tamamen farklı bir görüntü sergilemekteydi. Yoğun nüfus ve gelişmiş ekonomiler ve devletler yerine, Doğu, (Buganda’nın oluşturduğu dikkate değer istisnai durum haricinde), Avrupalılara, karşılaştırmalı olarak boş alanlardan oluşan bir görünüm, misafirperver bir iklim ve birkaç yerli devletten oluşan bir manzara önermekteydi. Dolayısıyla, Batı Afrika’da, bağımsızlık döneminde sömürgeciliğe karşı direnecek kitlelerin desteğine sahip hazır bir potansiyel orta sınıf bulunmaktaydı ve bağımsızlık sonrası, liderlerine bu desteği

¹⁷⁶ Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, Second Printing, trans. Charles Lam Markmann, Grove Press Inc, New York, 1967, s. 115.

veren Batılı halklar, bağımsızlık sonrasında, Doğu'nun halklarına oranla tek-parti yönetimlerine daha şiddetli bir tepki ortaya koyacaklardı.¹⁷⁷

İkinci dünya savaşı esnasında ve savaş sonrasında tamamen bağımsız Asya devletleri doğmuş ve Yakın Doğu'da, Lübnan ve Suriye gibi bağımsız devletlerin yanı sıra, Asya'da da Hindistan ve Pakistan 1947'de, Seylan ve Burma da 1948 yılında İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmışlardır. A.B.D Filipin Adaları'na 1946'da bağımsızlığını vermiş ve Endonezya da 1950'de Hollanda boyunduruğundan kurtulmuştur.¹⁷⁸ Bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, Afrikalı toplumları da oldukça olumlu bir yönde etkilemişti. Ancak bu ülkelerden başka, Gana'nın 1957'de bağımsızlığını kazanması ve Kara Kıta'nın ilk bağımsız ülkesi olması, bizzat kıtanın içinde olduğu için bağımsızlık mücadelesi veren ve bu yolda hazırlıklara girişen bu kıtanın halklarını daha çok heyecanlandırmıştır. Bu süreçte, "Kara Afrika'nın uyanması"na¹⁷⁹ tanıklık edilmiştir.

Görüldüğü gibi, henüz kendi kendilerini idare etme ve kendi başlarına devlet kurma yeteneğine sahip olmadıkları söylenen bu halklar, İkinci dünya savaşı sonrasında sırasıyla bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. Örneğin "Afrika yılı" olarak kabul edilen 1960'ta tam 17 yeni devlet kuruldu. Bu, tarihte eşine az rastlanabilecek türden oldukça önemli bir olaydır. Bağımsızlıkların bu kadar hızlı bir şekilde gerçekleşeceği elbette tahmin edilemezdi. Ancak bağımsızlık her ne şekilde kazanılmış olursa olsun, ister anayasal birtakım düzenlemelerle, ister Cezayir örneğinde görüldüğü üzere uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda kazanılsın, sonuç hep aynıydı: aynı başarı ekonomik ve sosyal kalkınma alanında gösterilemeyecekti. Devlet kurmakla işlerin bitmeyeceği ve sorunların çözülmeyeceği ortadaydı.

Bağımsızlığın tüm sorunları çözeceğine inanan bu genç devletlerin önünde çok önemli başka bir dizi sorun öbeği daha bulunmaktaydı: Bu devletler, siyasi bağımsızlığı korumanın yanında bu sefer de ekonomik boyunduruk altına girmeme yönünde bir istek duyuyor ancak bu esnada ciddi boyutlarda sermaye eksikliği ve ekonomik sıkıntılar

¹⁷⁷ A. L. Adu, "Post-Colonial Relationships: Some Factors in the Attitudes of African States", *African Affairs*, Vol. 66, No. 265, October 1967, s. 296-297.

¹⁷⁸ Ndabaningi Sithole, *African Nationalism*, Oxford University Press, London-New York, 1959, s. 21.

¹⁷⁹ Ergün Tuncalı, *Kara İhtilal: Uyanan Afrika*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti.Yayınları", İstanbul, 1966, s. 8.

çekiyordu. Bağımsızlık amacının bir araya getirdiği oldukça farklı ideolojik görüşlere sahip çeşitli grupların arasındaki farklılıklar, bağımsızlık sonrasında iyice su yüzüne çıkmıştı. Yaşanan liderlik savaşı¹⁸⁰ sonrasında siyasi yönetimin genellikle tek elde toplanması, kitlelerin ve muhalefetin yoğun tepkilerine neden olmuş ve demokrasi geleneği olmayan bu devletlerde askeri darbelerin yaşanması, normal hale gelmeye başlamıştır. Bütün bu sorunlara, etnik çatışmalar, hızlı nüfus artışı, çoğu zaman aralarında sadece aynı ülke sınırları içerisinde yaşamının dışında hiçbir ortak özellik bulunmayan etnik gruplardan gerçek bir ulus yaratma çabası esnasında yaşanan insan hakları ihlalleri¹⁸¹ de eklenince, sorunlar içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır.

Bütün az gelişmiş ülkelerde görüldüğü üzere, bağımsızlık sonrası başa geçen liderleri ilahlaştırma eğilimi bu genç devletlerde de görülmüştür. Siyasal bağımsızlığın elde edilmesiyle mevcut yaşam standartlarında büyük iyileşmeler beklemeye başlayan ve bunların kısa sürede gerçekleştirilmesini isteyen beklenti içindeki halkı memnun etme çabası içinde kıvranan, ancak bu esnada demokrasiyi askıya alan bu liderlerin çoğu aynı hazine sonla karşılaşmıştır: Askeri darbe yoluyla iktidarı bırakmak zorunda kalma ya da sonrasında gelen idamlar.

Bütün bu sorunların da gösterdiği üzere, bu yeni devletlerde gerek siyasal, gerek ekonomik ya da kültürel alanlarda ne tür bir bağımsızlıktan söz edildiği tartışılır. Bu ülkeler, bağımsız olmaktan ziyade, “bağımlı” kalmaya devam etmiştir. Bağımsızlık sonrası devam eden özellikle ekonomik alanda etkisini daha açık bir şekilde gösteren bu “bağımlı” olma halinin devamı, “yeni sömürgecilik” olarak adlandırılmıştır. Bu durumda sadece, sömürge rejimlerinden kurtulma, tek başına bir anlam ifade etmiyordu. Bu yeni devletlerin, eski sömürgeci “efendileri” tarafından, bu sefer politik olarak değil de, başka yollarla, özellikle ekonomik birtakım usuller izlenerek, dış borç ve yardım adı altında egemenlik altında tutulmasına devam edilmek istenmiştir.

¹⁸⁰ Aynı sorunun yaşanmasından Cezayir de kendini kurtaramamış ve 1954 yılında Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN: Front Libération National) örgütü çatısı altında bir araya gelen farklı ideolojilere sahip grupların arasındaki, özellikle liderlik konusunda yaşanan çatışmalar, bağımsızlık sonrası yeni devletin karşısına çıkan sorunların en büyüklerinden biri olmuştur.

¹⁸¹ Tanıl Bora, milletleşme sürecinin ‘geciktirdiği’ ve çok etnili yapıların milli türdeşleşmeyi zora soktuğu coğrafyalarda, milliyetçilik ile insan hakları arasında, iyice gönülsüz ve çok kumalı bir nikah olduğu şeklinde bir benzetme yapmaktadır. Tanıl Bora, “Milliyetçilik ve İnsan Hakları”, *Birikim*, Sayı 74, Haziran 1995, s. 12.

1.9. SÖMÜRGEÇİLİĞİN KITAYA GETİRDİKLERİ

Sömürgeciliğin Afrika kıtasının gelişmesine katkıda bulunduğu iddiası yeni değildir, Nekrumah'ın sözleri, bu iddiaya oldukça güzel bir cevap şeklindedir:

Kimi batılı yazarların iddiasına göre, Afrika'nın doğal kaynakları Avrupalılar tarafından geliştirilinceye kadar yerliler için hiçbir değer taşımıyordu. Başka bir deyişle, Avrupa sermaye ve teknolojisinin katkısı olmasaydı Afrikalılar doğal kaynaklarından yararlanamazlardı. Demek ki, Avrupalı yatırımcı salt kendi çıkarını düşünmüş olsa bile, aslında Afrikalılara hizmet etmiş oluyordu. Bu mantık, komşusunun bahçesinde gömülü bir hazine bulan ve onu alıp giderken komşusuna dönüp, "sana hiçbir zararım dokunmadı çünkü hazinenin varlığından haberin yoktu" diyen adamın mantığı değil de nedir?¹⁸²

Ülkeyi terk eden sömürgeci güçlerin ciddi amacının, kendi siyasi egemenlikleriyle örtüşen ekonomik bağımsızlığa sahip ulus-devletler yaratmak olup olmadığı açık değildir. Öyle olsaydı, kendilerine gerekli geliri yaratma umudu olmayan güçsüz devletler yaratmak yerine, modern bir devletin varlığı için gereken minimum altyapıyı desteklemeye gücü yetecek çapta oluşumlar yaratmak için daha fazla çaba sarf etmeleri gerekirdi.¹⁸³

Afrika kıtasının Avrupalıların gelişinden önceki durumu ve sömürgecilik sonrası yaşananlarla, bunların kıtaya kazandırdıkları üzerine çok şey yazılıp çizilmiştir. Kıtanın, Avrupalıların gelmesinden sonra yaşadığı dönüşümle ilgili olarak özellikle dört gelişmeye vurgu yapan Sithole, sömürgeciliğin farklı kabileleri bir araya getirdiği, daha iyi iletişim olanakları ve yeni bir ekonomik sistem sağladığı ve yeni sınıfların oluşmasına yardımcı olduğu, bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik tabakalaşmayla, tüm kıtanın sosyal yaşamının değişime uğradığını savunmaktadır.¹⁸⁴ Burada değinilen

¹⁸² Dikerdem, s. 47-48. Laurens Van Der Post, Afrika'da yaşlı bir avcının, bir zamanlar kendisine Afrikadaki beyaz adamla siyah adam arasındaki farka ilişkin, beyaz adamın "sahip" olmasına rağmen, siyah adamın ise sadece "var olduğunu" söylediğini belirtir. Van Der Post, burada "sahiplik" kavramının "varoluş"un yerine geçemeyeceğini ekler. Burada kitapta yer alan cümlelerin orijinalini yazmak, denilmek isteneni daha iyi ifade eder sanırım. "The difference between the white man and the black man in Africa is that the white man 'has' and that the black man 'is'". Laurens Van Der Post, *The Dark Eye in Africa*, The Hogarth Press, London, 1955, s. 89-90.

¹⁸³ Harry Shutt, *Kapitalizmle Derdim Var*, Çev. Nesrin Sungur, Ahmet Çakmak, Kitap Yayınları, İstanbul, 2004, s. 151.

¹⁸⁴ Sömürgeci dönemde oluşan bu sınıflar, bağımsızlık sonrası iktidarı tekellerine almak ya da iktidarın nimetlerinden olabildiğince fazla yararlanmak için birbirleriyle yarışacaklardır. Alavi, sömürge döneminden sonra post kolonyal devletin birbiriyle çatışan mülk sahibi üç sınıfın (şehirli burjuvazi, yerli burjuvazi ve toprak sahibi burjuvazi), çatışan çıkarları arasında uzlaştırıcı bir rol oynadığını belirtmektedir. (Alavi, H. (1972), "The State in Post-Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh", New Left Review 74, s. 62'den aktaran, Syed Farid Alatas, "Post-kolonyal devlet: Kamusal Alanın İkili

kabilecilikle ilgili olan diğer etkenleri daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak gerektiğini düşünmekteyim. Sithole, sömürgeciliğin, bir kabilenin diğerini tanımasına yardımcı olduğu, korkunç kabile savaşlarına son verdiği, bu kabileler arasında, bir çeşit *lingua franca*, ortak dilin gelişmesiyle, farklı kabilelere mensup kişiler arasında iletişimin kolaylaştığı, pek çok kabile yapısına dayanan linguistik, etnik engellerin ve farklılıkların ortadan kalktığı, yollar, köprüler, demiryollarının yapımı ve çeşitli ulaşım araçlarıyla tanışılmasıyla, Afrikalıların daha çok seyahat etmesi sonucu, pek çok yerde izolasyonun ortadan kalktığı ve bunun sonucunda, fikir alışverişinin büyük hız kazandığı ve teknolojiye yaşanan birtakım gelişmelerle de, sömürgeciliğin Afrika milliyetçiline hayat verdiğini ileri sürmekte. Ona göre, sömürgecilik Afrika'ya yeni bir sosyal ve endüstriyel bilinç, yeni örgütlenme yolları, yeni yetenekler, yeni vasıflar, yeni rüyalar ve yeni bir vizyon sağlamıştır. “Sömürgeciliğin, Afrika milliyetçiliğini uyandırdığını, güçlendirdiğini ve şekillendirdiğini görmemek için kör olmak gerekir. Yirminci yüzyıl Afrika milliyetçiliği, Avrupa sömürgeciliğinin çocuğudur.”¹⁸⁵

Emerson'ın da vurguladığı gibi, Afrikalı halkların kendi hallerine bırakılmaları durumunda ne tür bir politik hayata ya da medeniyete sahip olabilecekleri konusunda ancak tahmin niteliğinde ve tartışmalı cevaplar verilebilir. Bununla birlikte Emerson, modern dünyaya giriş yapmada, sömürgeciliğin ideal bir araç sunduğunu savunmasa da¹⁸⁶ sömürgeciliğin olmadığını varsayarak ve diğer koşulları oldukları gibi bırakarak düşündüğünde bile, bir zaman aralığı ve geçişi sağlayan bir ölçüt olarak sömürgeciliğin bu yırtıcı dünyada kötünün iyisi olduğu gibi bir sonuca varma durumuna doğru sürüklendiğini belirtmekte.¹⁸⁷

Sömürgecilik, üstün olduğu ve bu üstünlüğü “geri kalmış, ilkel insanlara” götürme misyonunu üstlendiği söyleminden hiç vazgeçmedi. Bugün bile, sömürgecilik

İşlevi”, Çev. İsmail Çekem, *Birikim*, Sayı 96, Nisan 1997, s. 69). Ancak sömürgecilik sonrası kitadaki devletlerin, bu uzlaştırıcı rolün gereklerini yerine getirmede çok fazla başarılı olamadıklarını, hatta bu yeni devletlerde egemenliğin bu sefer de bu sınıfların hakimiyeti altına girmesiyle bu sefer de bu grupların çıkarına olarak yerli halk sömürülmeye başlanmıştır. Çoğu zaman da demokrasi geleneği olmayan bu ulusların, kolaylıkla askeri darbelere teslim olduklarını görmekteyiz.

¹⁸⁵ Sithole, 67-74.

¹⁸⁶ Emerson bu konuda ideal bir aracın olduğundan emin olmasa da, sömürgeci rejimlerin bunu sağlayamayacağından emindir.

¹⁸⁷ Rupert Emerson, “Colonialism”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 4, No. 1, Colonialism and Decolonization. (Jan., 1969), s. 8-12.

çağı çoktan geride kalmış olmasına rağmen, sömürgeciliğin Afrika kıtasına bir anlamda hizmet ettiği, çok ilkel hayat formlarında yaşayan insanları, “medeniyet”e kavuşturduğu, yaptığı okullar, hastaneler, yollar, demiryolları ile bu kıtanın gelişmesine katkıda bulunduğu, Avrupa’nın birkaç yüzyılda yaşadığı süreci çok kısa bir sürede yaşamasına yardımcı olduğu için çok üstün bir görev üstlendiği söylenir. Gerçekten de bu yapılanlar göz ardı edilmemelidir, ancak olayların tamamına bakmaya çalışarak, önceleri bunların kim için, hangi maksatla ve hangi metotlarla yapıldığını ve sonuçlarını göz önünde bulundurmalıyız.

Cezayir Savaşının ilk kadın direnişçisi olarak tanımlanan ve 1958 yılında Jacques Soustelle’nin¹⁸⁸ sosyal ve eğitim işleri görevlisi olarak ekibine dahil ettiği ünlü Fransız yazar Germaine Tillion, kıta için yapılanların ardındaki sorgulanması gereken amaçların dışında, sömürgeciliğin gerçekleştirdikleriyle ilgili olarak yaptığı ikili bir ayrımla ilginç bir saptamada bulunur. Tillion, Fransa’nın Cezayir’de yaptıklarının yanı sıra (hastaneler, yollar, limanlar, büyük şehirler, endüstrinin başlamasını sağlamak ve ihtiyaç duyulan okulların dörtte biri), “Cezayir’de yapmadıkları” (okulların ihtiyaç duyulan kalan dörtte üçünü, diğer endüstrilerin gelişimi, tarım devrimine dayanan bir tarımsal plan ve bunun için gerek duyulan teknik uzmanları çağırmak gibi) üzerinde durulması gerektiğini savunarak Fransa’nın Cezayir’e olan katkılarının günahlarından daha fazla olmadığını belirtir.¹⁸⁹

Yıkılan geleneklerin ve eski yapıların yerine konmaya çalışılan Avrupa kültürü ve bunun üstünlüğünün ispatı çabası içinde yapılanlar esnasında belirttiğimiz gibi, giderek kendi kültürüne yabancılaşan ancak benimsetilmeye çalışılan yeni kültüre de tam adapte olamayan, bunun içinde kendine yer bulamayan insanlarla karşılaşmıştır. Avrupa’nın birkaç yüzyılda yaşadığı gelişmeleri birkaç on yılda yaşama konusuna

¹⁸⁸ Soustelle, 1955-1956 yılları arasında Pierre Mendès-France hükümeti tarafından Cezayir Genel Valisi olarak seçilmiş, 1958 yılında İstihbarat Bakanı olmuş ve 1959’da, De Gaulle tarafından Denizaşırı Vilayetlerden sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmıştır. Ancak Cezayir’in bağımsızlığı konusunda De Gaulle’le fikir ayrılığı yaşamış, 1960’da Kabine’den çıkarılmış ve Fransız Cezayiri taraftarı Gizli Ordu Örgütü’ne (OAS: Organisation Armée Secrète) katılmıştır. http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Soustelle

¹⁸⁹ Germaine Tillion, *Algeria: The Realities*, trans. (from the French) Ronald Matthews, Eyre & Spottiswoode, London, 1958, s. 61.

gelince, işte bugün kıtada hala yaşanan sorunların büyük çoğunluğu bundan kaynaklanmaktadır. Bu durumda,

Eğer Afrikalılar piyasa egemenliğinde olan dünyaya dahil edilmek zorunda idiyseler bile, bundan daha iyisi yapılabilirdi. Paylaşımı esnasında Afrika'daki düşük sermayeye dikkat çeken herkes, Afrikalıların iki türlü duruma düşebileceklerini hatırlamalıdır: Çok fazla yatırımın gerçekleşmesi ve bu nedenle Afrika'nın refah içinde olması ya da hiç bir yatırımın olmaması ve önceki hayat tarzlarının olduğu gibi bırakılması durumunda, Afrikalılar bugün çok daha mutlu olabilirlerdi.¹⁹⁰

diyen Trevor Lloyd'un görüşüne katılmamak pek mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar Avrupalı devletlerin kıtayı kağıt üzerinde böldüğü ve bu esnada kabile bağlarına dikkat etmediği doğru olsa da ve hatta bu yapay sınırlar içinde yaşayan birbirleriyle düşman kabilelerin bilerek aynı ülke sınırları içinde bir araya getirildiği gibi iddialar mevcutsa da, Avrupalı devletlerin Afrika'ya gelişinden ve sömürgeci sistemin Afrika'ya yerleşmesinden çok önce de kıtada kabile çatışmaları ve hatta köle ticareti mevcuttu.¹⁹¹ Ancak bu toplumlar en azından, kapitalizm öncesi ekonomik yapıları ve kendilerine özgü toplumsal kuralları içinde kimseye tabii olmadan mutlu bir şekilde yaşıyorlardı. Asıl üzücü olan, sömürgecilikten kurtuluştan uzun yıllar sonra bile, kıtada hala pek çok sorunun aynı kaldığını ve bu ülkelerin ekonomilerinin hala düzelmediğini görmektir. Mete Çubukçu, kıtada bağımsızlık savaşlarından sonra değişenin sadece güçlülerin, zorbaların ve yönetenlerin rengi olup olmadığını sorguladığı makalesinde, bugün yaşanan sorunların nüvelerinin sömürge döneminde yattığını belirterek, klasik dönem sömürgeciliğinin sonrasında, sürekli olarak kıtadan dışarı taşınan kaynaklarla birlikte, bu ülkelerin bazılarında ulufe gibi bahşedilen

¹⁹⁰ Trevor Lloyd, "Africa and Hobson's Imperialism", *Past and Present*, No. 55. (May, 1972), s. 153.

¹⁹¹ Jean-Loup Amselle, etnik, kültürel ve kimlik edinme biçimleri Afrika'nın kendisi kadar eski olsa da, farklı insan gruplarını adlandırmaya yarayan etnik adlandırma ve kategorilerin nihai kesinlik kazanmasının, bu kıtada ancak sömürgeleştirme döneminde gerçekleştiğini belirterek, bu şekilde bir adlandırmanın yazılı olarak kesinlik kazanmasının, bu farklı kategorilere önemli bir güç kazandırdığından bahsetmektedir. Amselle'e göre, söz konusu kategoriler adlandırdıkları grupların ortaya çıkmasına bizzat neden oldular. Yani bugünkü kabile çatışmaları ve etnik savaşlar, bir bakıma, değişken gruplara sabit sömürgeci kategorilerin dayatılmasının sonuçlarından başka bir şey değildir. (Jean-Loup Amselle, "Afrika'da Etnik Yapı ve Kimlik", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Haz. Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 72). Sömürgeci dönem, Afrika'da sadece var olan etnik farklılıklara vurgu yaparak etnik savaşlara neden olmakla kalmamış, aynı zamanda, kendisi yapay farklılıklar oluşturarak toplumda etnik bölünmeler yaratmıştır. Bu konuyla ilgili çarpıcı bir çalışma için bkz. André Guichaoua, "Burundi ve Rvanda, İcat Edilen Etniler mi?", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, s. 95-100.

“bağımsızlıklar”ın ardından yıllar geçmesine rağmen hala aynı ülkelerin “büyük ağabeylerinin” ellerine baktığı gerçeğini ortaya sermekten geri kalmıyor.¹⁹²

Bu ülkeleri tanımlamak için kullanılan “az gelişmiş”, “gelişmekte olan” ya da “üçüncü dünya” gibi terimlerden hangisinin kullanımın daha doğru olduğu konusu da oldukça tartışmalıdır.¹⁹³ Bu ülkelerin ne şekilde adlandırıldığı aslında çok da önemli değildir. Çünkü verilen her isim, aslında bir geri kalmışlığı ifade etmektedir. Biz bu bölümde, Afrika kıtasındaki devletlerin bağımsızlıklarını gerçekleştirme sürecini, bu geri kalmışlığının nedenlerini ortaya koyarak açıklamaya çalıştık.¹⁹⁴ Bu bölüm, sadece Afrika ülkelerinin değil, aynı zamanda Cezayir’in de bağımsızlık sürecinin anlatılması çabasının bir eseridir. Çünkü Cezayir’de de, bağımsızlığı hazırlayan koşullar kıtanın diğer ülkeleriyle oldukça benzerdir ve bağımsızlığın kazanılması yolunda, diğer Afrika ülkeleriyle benzer aşamalardan geçilmiştir.

¹⁹² Mete Çubukçu, “Afrika-Değişen Sadece Zorbanın Rengi mi?” *Birikim*, Sayı 134-135, Haziran-Temmuz 2000, s. 30.

¹⁹³ Başlangıçta, Soğuk Savaş ortamında, ne ABD’nin tarafında olan, ne de Sovyet Bloğu’na dahil olan tarafsız ülkeleri temsil etmek amacıyla kullanılmaya başlanan bu kavramı, halen kullanmakta ısrarcı olmanın anlamsızlığı ortadadır. Bu ülkeleri tanımlamada yaşanan kavram karmaşasıyla ilgili tartışmalar için bkz. Pierre Jalée, *Üçüncü Dünyanın Yağması*, Çev. Aslan Başer Kafaoğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1975, s. 11-12, 136-137, Paul Bairoch, *Üçüncü Dünya Çıkmazda*, Çev. Mehmet Dülger, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1973, Çevirenin Önsözü, s. 7, Guitard, s. 7, ve Cavit Orhan Tütengil, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, Belge Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 1984, s. 124.

¹⁹⁴ Afrika ülkelerinin bağımsızlık tarihleriyle ilgili bkz. Ek-2.

İKİNCİ BÖLÜM

CEZAYİR- 1954 ÖNCESİ SÜREÇ ve BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR

Cezayir’de Fransız sömürgeciliğini sona erdirmek ve bağımsız bir Cezayir kurmak için savaş 1954 yılında başlasa da, bunun temelleri, kıtadaki tüm sömürgeci mücadelelerde olduğu gibi, Cezayir’de de, iki savaş arası atıldı. Bu nedenle, Cezayir’in 1954 yılında başlayan mücadelesine değinmeden önce, Osmanlı yönetimi ve Fransız yönetimi altındaki Cezayir’den, Cezayir’de Fransız yönetimi esnasında yapılan ve yapılmayanlardan ve bağımsızlık mücadelesini hazırlayan koşullar ile bu mücadelede aktif olarak yer alan gruplardan bahsetmenin gerekliliği ortadadır.

2.1. OSMANLI DÖNEMİNDE CEZAYİR

On beşinci yüzyılın başında, Avrupalı güçler arasında- esasen bir tarafta İspanyol, diğer tarafta da Osmanlı ve Kuzey Afrika olmak üzere- Akdeniz’in batı havzasında gerçekleşen bir deniz savaşı esnasında, şehirlerinin İspanyolların eline düşeceğinden korkan Cezayir şehri sakinleri, Oruç ve kardeşi Barbaros Hayrettin önderliğinde bölgede faaliyet gösteren bir Osmanlı korsanını yardımlarına çağırdı.¹⁹⁵ Çok kısa bir süre içinde iki adam şehrin kontrolünü ellerine aldı ve nüfuzlarını iç bölgelere doğru genişletmeye başladılar. Çok güçlü bir direnişle karşılaşan ve bu esnada kardeşini de kaybeden Barbaros Hayrettin, sonunda hem İspanyollara hem de yerel güçlere, ancak Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurarsa karşı koyabileceğini fark etti. Barbaros Hayrettin’in isteğine, Birinci Sultan Selim, Magrib bölgesinin Hayrettin tarafından yönetilmesine ve Hayrettin’e *beylerbeyi* ünvanının verilmesine karar vererek cevap verdi. Buna ek olarak Sultan, Başkenti Cezayir şehri olacak olan bu yeni eyaletine yeniçeri ve gönüllülerden oluşan bir kuvvet gönderdi.¹⁹⁶ Bu güç, Cezayir’in

¹⁹⁵ Tuğrul Tuna, o sırada Cezayir’de hüküm süren Beni Zeyan müslüman devletinden gelen bir heyetin, Oruç Reis’ten İspanyolların Becaye’den atılmasını istediklerini belirtmektedir. Tuğrul Tuna, “Türk-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir’in Kurtuluş Savaşı”, *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 10, Mart 1962, s. 23.

¹⁹⁶ Aslında bu rakam konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Örneğin Ercümen Kuran, Yavuz Sultan Selim’in iki bin asker ve topçu kuvveti gönderdiğini, gönüllü olarak gideceklerle birlikte, dört bin kişinin Cezayir’e yerleşerek yeniçeri olduğunu belirtmektedir. Ercüment Kuran, *Cezayir’in Fransızlar*

yeniçeri ordusunun temelini oluşturdu.¹⁹⁷ Bu suretle Cezayir, fiilen Osmanlı hakimiyeti altına girmiş bulunuyordu.¹⁹⁸

Türkler Cezayir' yerleştikten sonra, zamanla *Garb Ocakları* adını alan Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Ocakları, 1587'de Kılıç Ali Paşa'nın ölümünden sonra, ayrı ayrı Beylerbeyilik olarak itibar edilmişlerdir. Beylerbeyleri, prensip itibarıyla üçer yıl için gönderildiklerinden, sürelerini şahsi bakımdan servet edinmek maksadına yönelterek esaslı icraat yapmak imkanını bulamamışlardır. Neticelerde ocaklarda idare yeniçeriler ve denizci reislerin eline geçmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Avrupa'nın güçlü devletleriyle hayati bir mücadeleye girmiş olan Osmanlı Devleti, Garb Ocaklarının kendilerini koruma imkanına sahip olduklarını bildiğinden, onları Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde serbest bırakmakta mahsur görmemişti. Ancak Cezayir'in 1830 yılında Fransa tarafından işgali üzerine, Babıali, ocaklara karşı izlediği serbest tutumu değiştirmek mecburiyetini hissetti. Zira Cezayir örneği, diğer iki ocağın da başına gelebilirdi.¹⁹⁹

1659 yılında başlayan ve Cezayir'in, Osmanlı tarafından doğrudan yönetilen bir eyaletten, özerk bir eyalet haline geldiği geçiş dönemiyle, gerçek güç, paşadan 1671'den sonra *dayı* adını alan ve yabancı kaynaklarda *dey* şeklinde geçen yerli bir yöneticinin eline geçti.²⁰⁰ Yeniçeri ordusu ve üç yıllık süreler için gönderilen paşalar arasındaki politik mücadele, 1729'a kadar süren geçiş döneminin ayırıcı özelliği olmuştur. 1711'den itibaren, merkez Cezayir eyaletine paşa göndermekten, paşa rütbesini yeniçerilerin atadığı *dayıya* bırakarak vazgeçti. 1659 ve 1710 yılları arasında, eyaletin

Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847), İstanbul Üniversitesi yayınları, No. 731, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1957, s. 3.

¹⁹⁷ Tal Shuval, "The Otoman Algerian Elite and Its Ideology", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 32, No. 3. (Aug., 2000), s. 325.

¹⁹⁸ Tuğrul Tuna, "Türk-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir'in Kurtuluş Savaşı", s. 23.

¹⁹⁹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970, s. 8-9.

²⁰⁰ 1659'da yeniçeri divanı ülkenin idaresini tamamıyla ellerine geçirdikten iki yıl sonra, bu durumu Osmanlı devletine kabul ettirmiş ve bundan sonra, 12 yıl süren ağalar devri başlamıştır. Yeniçeri divanı ağaların seçimle iktidara gelmelerini ve ancak iki ay müddetle hükümet başında kalmalarını kararlaştırmıştı. On iki yıl süren ağalar devri karışıklık içinde geçti. Çünkü seçilen ağalar yerlerini bırakmamakta direndiler ve hepsi de çıkan isyanlar neticesinde öldürüldüler. Bu vaziyet, 1671'de denizci reislerin ayaklanarak iktidarı ele geçirmesiyle sona erdi. Reisler hükümet şeklini değiştirdiler ve ölünceye kadar Ocağı idare etmek üzere bir *dayı* seçtiler. Ayn. müel, "Devlet-i Osmaniyye Tarihi", terc. Mehmed Ata, İstanbul, 1329, c. V, s. 220'den aktaran, Kuran, s. 6.

on beş yöneticisi (dört ağa ve on bir dayı) öldürülürken, 1659'a değin eyaleti yöneten otuzdan fazla paşa da aynı kaderi paylaştı. Cezayir'e İstanbul'dan son paşa gönderme girişimi, 1729'da yapıldı. On altıncı yüzyılın sonundan itibaren, merkez açısından önemi yoğun bir şekilde azalan Cezayir eyaleti, kendisine yönelik bir saldırıyla karşılaşması halinde yardım isteyebileceği yegane devlet olan Osmanlı'nın desteğini tekrar sağlamak ve merkeze olan sadakatini ispatlamak için Türk kimliğini geliştirmek için birtakım adımlar atmaya başladı. Örneğin, on sekizinci yüzyıl boyunca, Osmanlı elitleri, üyeleriyle yerli kadınların evliliği üzerine sıkı kısıtlamalar getiren bir politika uygulamaya başladı. Bu elitlerin yerli kadınlarla olan evliliklerinden doğan çocuklarına *kuloğlu* denmekte ve nasıl yeniçeriler yerel halkla aynı kanunlara tabii tutulmaktaysa, safkan Türk olarak kabul edilmeyen *kuloğulları* da, elitlerden farklı muamelelere tabii tutulmaktalardı. Başka bir sadakat geliştirebileceği nedeniyle sadakatinden endişe duyulan bu *kuloğulları*, merkez hükümetin en yüksek görevlerinden dışlanmaya çalışıldı. Böylelikle, Cezayir eyaleti merkeze sadakatini kanıtlamak için, kendisine komşu diğer eyaletlerden farklı bir yol izlemeye başladı.²⁰¹

Marks, Cezayir'deki Osmanlı yönetimini yerli halka gösterilen hoşgörüsüzlük nedeniyle eleştirmektedir:

*Yerliler en azından dindaşları olmanın saygınlığıyla Türk yöneticilerine istemeyerek boyun eğmişlerdi; ama onlar, yeni hükümetin sözde uygarlığından hiçbir yarar sağlamadıkları gibi, ayrıca dinsel fanatikliğin bütün iğrençlikleriyle karşılaşıyorlardı. Gelen her vali halefinin şiddetini yinelemiş, bildirilerle en iyi niyetler açıklanırken; işgal ordusu, askeri hareketler, her iki tarafın da yaptığı korkunç kan dökücülükler, hepsi, barış ve iyi niyet iddialarını yalanlamıştır.*²⁰²

Marks'ın Cezayir'deki Osmanlı yönetimiyle ilgili iddia etiklerinin aksine, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edildiği zaman birçok aksaklıklara rağmen iyi işleyen müesseseleri, iyi bir ticaret filosu, mahalli sanayi, şehirleri ve hele o devre göre kuvvetli medreselerinin bulunmakta olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır.²⁰³ Benzer bir görüşe Niyazi Berkes de katılmakta. Berkes, Fransız hatta diğer Avrupalı yazarların iddia ettikleri gibi ve sonradan bu yazarların dediklerinin doğruluğuna inanan

²⁰¹ Shuval, s. 326-338.

²⁰² Karl Marks ve Friedrich Engels, *Sömürgecilik Üzerine*, Sol Yayınları, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara, 1997, s. 177.

²⁰³ J.O, "Cezayir'in Demografik Durumu (Cezayir'de Nüfus Hareketleri)", Ortadoğu, Yıl 1, Sayı 8, Aralık 1961, s. 27.

Türk yazarlarının da yazdığı gibi Cezayir'in bir korsan yatağı olduğu ve Osmanlı yönetimin getirdiği hayatın da bir anarşi olduğu görüşüne karşı çıkarak, Cezayir'in o zamanlar batı Akdeniz bölgesinin diğer ülkelerine, hatta bu bölgenin kuzeyindeki Avrupa kıyısı ülkelerine kıyasla daha çok refah, daha çok sükunet içinde olduğunu belirtmektedir.²⁰⁴

Wansbrough, Cezayir'in Osmanlı dönemindeki idaresi hakkındaki farklı görüşleri değerlendirerek ilginç bir saptamada bulunur. Cezayir'deki Osmanlı döneminin; askeri işgale ve yerli halkın ekonomik açıdan sömürülmesine dayanan bir yönetim olduğunu iddia eden ve askeri aristokrasi, korsanlık, siyasi baskı, kötü bir feodal ekonomik yapıyla tanımlayan bazı Fransız tarihçilerinin, sömürgeci tarih yazımının sonucu olarak bu tasvirde birtakım abartmalarda bulunduğunu belirtir. Cezayir'deki Osmanlı dönemini, Türklerle Cezayirliiler arasında karşılıklı ve ortak bir dine bağlı olarak, üç yüzyıldır Cezayir'in ortak bir şekilde savunulduğunu belirten çağdaş Cezayir tarihçilerinin bu konudaki görüşlerini ise, daha çok halk şiirlerine dayandırdığını belirtir ve bu tarihçilerin ülkedeki Osmanlı yönetimini bu şekilde tanımlamalarının nedenini de ülkedeki istenmeyen Fransız yönetiminin Osmanlı dönemine karşı bir nostalji duyulmasına neden olmasına bağlar.²⁰⁵ Bu konudaki tartışmaların yanı sıra, Cezayir'in Fransa tarafından işgali karşısında, Osmanlı Devleti'nin tepkisi konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır.

2.2. CEZAYİR'İN İŞGALİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TEPKİSİ

Cezayir üzerindeki Osmanlı hakimiyeti, Temmuz Monarşisi döneminde Fransa'nın, 1830 yılında, sonradan Cezayir'in ilk Genel Valisi²⁰⁶ olan Marshall Bugeaud tarafından 37.000 kişilik orduyla Cezayir'i işgaliyle son bulmuştur.²⁰⁷ 1834 yılında resmen Fransız topraklarına katılan Cezayir'in ele geçirilmesiyle Fransa'nın, Avrupa milletleri arasında, Afrika sömürgeciliğinin planını yapan ilk devlet olduğu

²⁰⁴ Niyazi Berkes, *İslamlık, Ulusculuk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, 1975, s. 165-166.

²⁰⁵ John Wansbrough, "The Decolonization of North African History", *The Journal of African History*, Vol. 9, No. 4. (1968), s. 646-647.

²⁰⁶ Genel Vali, Fransız Hükümetinin Cezayir'deki en yetkili temsilcisiydi ve Fransa'daki İçişleri Bakanlığı'na hesap vermekteydi.

²⁰⁷ Cezayir'de 1830-1900 yılları arasındaki Fransız yayılmasıyla ilgili bkz. Ek-1.

söylenmektedir.²⁰⁸ Deschamps da, Cezayir ve Gabon kıyılarındaki Libreville'in işgalinin, Fransa'da ikinci sömürge imparatorluğu'nun çıkış noktasını teşkil ettiğini belirtmektedir.²⁰⁹ Bir başka görüşe göre ise, Fransa'nın Cezayir'i işgalinin ardında yatan asıl sebep, Fransız Krallığı'nın prestijini yeniden sağlamak ve Kuzey Afrika'da bir üs sağlayarak İngiltere'nin Akdeniz'de istediği gibi hareket etme serbestliğine sahip olmasını engellemektir.²¹⁰ Sahip olduğu coğrafi konum dikkate alındığında, Cezayir'in ele geçirilmesinin, o dönemde Fransa'nın Akdeniz'deki elini ne kadar güçlendireceği ortadadır.

Tuna, Fransa'nın bir devlet olarak kendine geldiği ilk günden itibaren Cezayir'le ilgilendiğini, Kuzey Afrika'nın bu kıyısının, her zaman için Fransa'nın iştahını kabarttığını ve onu ele geçirme, topraklarına yerleşme isteğinin hiçbir zaman sönmediğini iddia etmektedir. Fransa, 1682 yılında da Cezayir'i işgal girişiminde bulunmuş ama başarısız olmuştu.

*Fransa asırlardan beri Kuzey Afrika'nın kendisini Akdeniz'in ayırdığı bu memleketine karşı beslediği niyeti 5 Temmuz 1830'da tahakkuk ettirme fırsatı buldu. Zaten son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'yla Cezayir arasındaki münasebetler şekilden ibaretti. Cezayir Ocağının başına getirilen Dayı'nın seçimini Babaiali usulen tasdik ediyordu ve Dayılar da icap ettikçe Osmanlı hükümdarına ve hükümetin başında bulunanlara hediyeler gönderiyorlardı. Bütün bunları göz önünde bulunduran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka gailelerle baş başa bulunduğunu bilen Fransa, işgal hareketine girişildiği takdirde İstanbul'un hiçbir reaksiyonda bulunmayacağını biliyor ve Cezayir'in ele geçirilmesinin hiç de zor olmayacağını seziyordu. Bu arada işgal işini haklı sebeplere bağlamak için vesile kollamaktan da geri kalmıyordu.*²¹¹

Fransa'nın aradığı bu bahane, sonradan “yelpaze olayı” olarak anılmaya başlanan bir olay neticesinde ortaya çıkmıştır. Cezayir'in Fransa'dan alacağı bir meblağ, 36 yıl sürüncemede bırakılıp ödenmediği için son Dayı Hüseyin, Fransa kralı nezdinde bu borcun ödenmesini rica etmiştir. Cevabın gecikmesini şeref meselesi yapan Dayı'nın Fransız konsolosunu sıkıştırması ve ters cevap alması üzerine, yelpazesini konsolosun

²⁰⁸ Dr. Reşat Sagay, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 27.

²⁰⁹ Hubert Deschamps, “Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü”, Çev. Oktay Akbal, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1966, s. 35.

²¹⁰ Olivier Le Cour Grandmaison, “Torture in Algeria: Past Acts that Haunt France-Liberty, Equality and Colony”, *Le Monde diplomatique*, June 2001, <http://mondediplo.com/2001/06/11TORTURE2>, Erişim Tarihi : 08.05.2007.

²¹¹ Tuğrul Tuna, “Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı II”, *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 11, Nisan 1962, s. 26-27.

yüzüne vurması olayı Fransa’da hakaret olarak algılanmıştı.²¹² Fransa’nın Cezayir’i işgalinin ardında yatan bu sözde sebep, iyi bir bahane olmasa da, yeterliydi. Böylece Fransa, 1827’de denizden abluka etmeye başladığı Cezayir şehrine, 1830’da, büyük bir ordu gönderecekti.²¹³

Tuna, Osmanlı Devleti’nin Cezayir’in işgali karşısında bir tepkide bulunmadığını iddia etmektedir. Tuna’ya göre, Osmanlı Hükümeti Fransa’nın bu işgal hareketine karşı herhangi bir teşebbüste bulunmamak ve Türk-Cezayir mücahitlerine yardım elini uzatmamakla beraber, hiçbir zaman, bu olayı resmen tanımamış ve iki devlet arasında, Fransa’nın Cezayir’e el atmasını haklı ve meşru gören herhangi bir resmi vesika imzalanmamıştır. Ancak, 1847 yılında ilk defa olarak yayınlanan Devlet Salnamesinde Cezayir’in Osmanlı İmparatorluğu’na tabi eyaletler arasında gösterilmemesi durumu, siyasi çevreler tarafından Cezayir’in Fransa tarafından işgalinin zımnen kabul edilişi şeklinde tefsir edilmiştir.²¹⁴ Yani bu görüşe göre, salnamelerden adının çıkarılmasıyla, dolaylı yoldan da olsa, Osmanlı Devleti bu işgali kabul ettiğini göstermiş oluyordu. Ancak, Osmanlı’nın Cezayir’in işgali karşısında hiçbir girişimde bulunmadığı görüşüne katılmamaktayız. Bu konuda Kuran, Türk arşiv kayıtlarına da yer vererek hazırladığı çalışmasıyla, Osmanlı’nın bu konudaki girişimlerinden ayrıntılarıyla bahsederek bize yol gösterir.

Kuran’ın bahsettiği bu girişimler arasında örneğin, Mustafa Reşid Bey’in orta elçilikle Paris’e gönderilmesine karar verilmesi ve Aralık 1834’te Paris’te Amiral de Rigny ile bu konuda bir görüşme yapması ilk sırayı almaktadır. Kuran, bu görüşmeler sonrasında sadece oyalanmaya çalışıldığından, siyasi müzakereler sonrasında Cezayir konusunda bir sonuç alamayacağını anlayan Osmanlı’nın, başka çarelere başvurmanın gerekliliğini anladığını belirtmektedir. Osmanlı’nın, bu amaçla Trablusgarb’ı merkeze bağlı bir eyalet haline getirerek, Trablusgarb’a yerleşme ve böylelikle Cezayir ülkesine yaklaşma çabalarının yanı sıra, Konstantin beyi Ahmet Bey’le bu hususta münasebet

²¹² Esat Daybelge, *Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1961, s. 24.

²¹³ Nevill Barbour, bu “yelpaze olayı”na hiç değinmeden, işgalin beyan edilen amacının, korsanlık sonucu esir edilen Avrupalıları kurtarma, bu insanların köle olarak kullanılmasına bir son verme ve Kuzey Afrika’daki korsanlığı sona erdirmeye olduğunu iddia ederek, ilginç bir yorumda bulunur. Nevill Barbour, “The Significance of the Conflict in Algeria”, *African Affairs*, Vol. 56, No. 222. (Jan., 1957), s. 20-21.

²¹⁴ Tuna, “Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı II”, s. 33.

kurması gibi girişimlerinden bahseder. Berkes ise, Osmanlı'nın ilk başta İngilizlere ümit bağlayıp, sürekli onlara akıl danışmasına rağmen, o sırada İngilizlerin gözünün Mısır'da olduğunu ve Fransızların Cezayir'i alarak ağzını kapamasını istediğini belirtiyor.²¹⁵ Gerçekten de Mustafa Reşid'le aynı zamanda, Londra elçisi Namık Bey de Cezayir meselesinde Osmanlı'ya yardım etmesi ve Cezayir'in Fransız işgalinden kurtarılması konusunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini sağlamaya çalışıyordu. Namık Bey'den sonraki Londra elçisi Nuri Efendi de bu konuda girişimlerde bulunmuş, ancak bu girişimlerden de bir sonuç alınamamıştı.²¹⁶

Aslında Osmanlı Devleti işgal sonrasında Cezayir konusunda ne kadar girişimde bulunursa bulunsun, o dönemde Cezayir'i kuvvet yoluyla geri alma gibi bir imkanı yoktu. Bu nedenle Osmanlı, diplomatik yollardan sorunu çözmeye çalışmış, ancak, özellikle İngiltere'yla yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamamıştır. 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasının ardından, 1828-1829 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı, Babıali'nin gücünü iyice zayıflatmış bulunmaktaydı. Bir yandan da Yunan isyanı ile uğraşan Osmanlı'nın Fransa'yla savaşacak gücü olmamasına rağmen, Cezayirlilerin kendisi, işgale karşı ilk günden direnmeye başlamışlardı.

2.3. İŞGALE KARŞI İLK DİRENİŞ HAREKETLERİ

Cezayir'de daha işgalin ilk günlerinden itibaren direniş başlamıştı. Fransızlara karşı ilk saldırıyı iki yıl sonra pek çok farklı grubu bir araya getirerek Şeyh Muhyeddin gerçekleştirdi. Şeyh Muhyeddin'in ölümü sonrasında oğlu Şeyh Abdülkadir, Ekim 1932'de direnişin lideri seçildi. Abdülkadir'in Fransızlara karşı kazandığı çeşitli askeri başarılar sonucu 1834 ve 1837 yıllarında Fransızlarla iki tane barış antlaşması imzalandıysa da (Desmichels ve Tafna barış antlaşmaları), iki anlaşma da kısa süre içinde bozuldu. Makta, Maskara, Tlemsen ve Sikkak savaşlarından bire süre sonra Fransa, 1841'de General Bugeaud'yı olağanüstü yetkilerle Cezayir'e Genel Vali olarak atadı. Abdülkadir'in 1847 yılında tutuklanmasının ardından da direniş hareketlerinin

²¹⁵ Berkes, s. 168.

²¹⁶ Kuran, s. 37-43.

devam ettiğini görüyoruz. 1848-1964 yıllarında, lokal düzeyde 8 tane ayaklanma yaşandı.²¹⁷

Önemli mücadele ve belirsizlik durumlarında, dini değerlerin, yabancı varlığını bir tehdit olarak görenlerle, örgütlenmek ve harekete geçmek isteyenlere güçlü ideolojik araçlar sağlamasına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu anlamda, İslamın, kitleleri birleştirmek yönünde kullanılmasına, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi esnasında rastlanılmıştır. Cezayir gibi, İslamın gündelik yaşamda önemli bir yer tuttuğu ve dinin kendi kimliklerinin belirleyici özelliği olmasının yanı sıra, “öteki” kavramın yaratılmasında da oldukça büyük oranda kullanıldığı ülkelerde, bu durum şaşırtıcı olmamalıdır. Cezayir’de Fransız işgali esnasında mevcut olan güçlü İslami kültür, Fransa’nın klasik sömürgeci asimilasyon politikasının önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Kuzey Afrika ülkelerinin çoğunda rastlanan bu durum, aynı zamanda, Afrika’nın diğer ülkelerinden bu bölgeyi ayırıcı bir özellik oluşturmaktadır. Holsinger, Abdülkadir’in 1930 ve 1940’lardaki Cezayir devletinin inşası yönündeki etkileyici çabalarını, kabiliyetli bir liderin, yığınları, ‘inanmayanlar’ karşısında yönlendirdiği bir mücadele olarak değerlendirir.²¹⁸ Abdülkadir’in başlattığı mücadele sayesinde ki Fransa, 1830 yılında resmen işgal ettiği Cezayir’de kontrolü ancak 1847 yılında eline alabilmiştir.

2.4. 1830-1871 TARİHLERİ ARASINDA CEZAYİR’DE FRANSIZ İDARESİ

Cezayir’i işgalinin ardından Fransa’nın bu ülkede kontrolü sağlamak için oluşturduğu kurumlardan biri, *Bureaux Arabes* adlı kurumdur. Bugeaud tarafından 1844 yılında teşkilatlandırılan bu kurum, Fransız askeri otoritesinin, kabileler arasındaki sorunlarla ve hem Fransızlar hem de yerli halkı ilgilendiren adli konularla ilgilenen düzenleyici bir kolu olarak hareket etmekteydi. *Bureaux* aynı zamanda, vergi toplayan ve eğitimle ilgili konularda danışmanlık yapan bir kurum idi. Kurumun başkanı ise, paha biçilemez bir istihbarat kaynağıydı. Fransız halkının bile pek sıcak bakmadığı bu kurum, 1922’ye kadar faaliyet gösterdi.

²¹⁷ Volkan Yaraşır, *Sokakta Politika*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 255-260.

²¹⁸ Holsinger, s. 13.

Cezayir’de sömürgecilik devam ettikçe, asimilasyon politikasının ülkede iyice yerleşmeye başladığını görmekteyiz. 1844’ten sonra, Cezayir bütçesi Fransız bütçesiyle birleştirildi. 1845 yılında ülke, Sivil İlişkiler İdaresi (*Direction d’Affaires Civiles*) adı altında üç sivil bölgeye ayrıldı (*territoires civils*) ve bu bölgelerin örgütlenmesinde, Fransa’daki vilayetlerin²¹⁹ organizasyon yapısı örnek alındı. 1847 yılında ise, metropolün kanun sisteminin Cezayir’de uygulanması çalışmalarına başlandı. 1858’den sonra kısa bir süre için, Fransız hükümet sistemi içinde bir Cezayir Bakanlığı’nın varlığını görmekteyiz.²²⁰

Sömürgeciliğin, ırka dayalı bir “öteki” kavramının yaratılmasına bağlı olarak üstünlüğünü ispata çalıştığına ilk bölümde değinmiştik. Üstünlüğün kaçınılmaz bir sonucu olarak geri kalmış halklara medeniyet getirme gereği, *mission civilisatrice*, Cezayir’de zorunlu olarak sunulmuştur. Buradaki üstün medeniyet tabii ki Fransız medeniyetiydi ve yerli halk bu medeniyete ancak Fransız kültürünün kabulüyle ulaşabilirdi. Bunu sağlamak amacıyla gerekli sözde antropolojik ve bilimsel koşulların uydurulmasında ise, doktorlar ve bilim adamları büyük rol oynamıştır. Böylelikle sömürgeciliği yine bir gereklilik olarak sunma ve sömürülen insanları aşağı sınıf olarak değerlendirme durumundan Cezayir de kendini kurtaramamıştır. Fransızlar ayrıca, 1830 yılında işgal hareketine giriştikten sonra, ülkedeki mevcut toprak ve eğitim sistemini değiştirdiler ve ülkeye Fransa’dan önemli sayıda yerleşimci getirmeye başladılar. Bunlardan toprak sisteminin bozulması, daha çok tarıma dayalı bir ekonomiye sahip Cezayir için çok kötü sonuçlar doğurmuş ve Cezayir yerlileri, ailelerin geçimini sağlamak için Fransa’ya işçi olarak göç etmek zorunda kalmıştır.

2.4.1. Yayılmanın Irksal ve “Bilimsel” Temelleri

Cezayir’de 1837 yılında, Fransız Savaş Bakanlığı’nda etnolog albay Jean-Baptiste Bory de Saint-Vincent’in liderliği altında bilimsel bir komisyon kurulmasıyla, yayılmanın temelleri ırkçı bir üstünlük teorisine dayanarak atılmaya başlandı. Kurulan bu komisyonun sağlık bölümünün açıkça belirtilmiş olan amacı, ülkedeki mevcut

²¹⁹ Fransızcadaki *departement* kelimesinin Türkçede tam karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle tezimiz kapsamında, *departement* kelimesinin karşılığı olarak, Ataöv’ün de tercih ettiği “vilayet” kelimesini kullanmaya karar verdik.

²²⁰ L. Gray Cowan, “The New Face of Algeria: Part I”, *Political Science Quarterly*, Vol. 66, No. 3. (Sep., 1951), s. 341-343.

durumun (yerel hastalıklar, iklim, hijyen koşulları vb.) Avrupalıların yerleşmesine uygun olup olmadığının ve “Roma işgali döneminde ülkede hüküm süren ancak barbar istilaları sonucu ortadan kalkan sağlık koşullarının” tekrar kurulup kurulamayacağının incelenmesiydi. Bu komisyonu, 1852 yılında kurulan Konstantin Bölgesi Arkeoloji Derneği ve bundan dört yıl sonra kurulan Cezayir Tarihi Derneği takip etti. Bunlar sömürgelerdeki önde gelen kurumlardı ve Cezayir’in diğer bölgelerinde de benzer kurumların ortaya çıkmasına önderlik ettiler. Tüm bu derneklerde, doktorlar aktif rol oynadılar.

Bu dönemde Cezayir’deki sıhhiye birliklerinin çalışmaları da, Fransız kültür ve medeniyetinin pozitif imajının aksine, Cezayir’deki Müslümanların negatif bir stereotipinin yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Cezayir’deki dikkate değer büyüklükteki sıhhiye birliğinin ve doktorların kendileriyle birlikte getirdiği Avrupalı üstünlüğü fikrinin, sömürgeci egemenliğinin kurulmasında büyük katkısı olmuştur. Hatta bu dönemde Bodichon gibi kişiler tarafından, entellektüel ve ahlaki bazı özelliklerin hastalıklar gibi nesilden nesile geçtiği şeklinde bir inanış mevcuttu. Örneğin Bodichon, Arapların karakterinin, İslam öncesi dönemlerden itibaren incelenmesi sonucu, modern zamandaki Arapların da, ataları gibi yağmacı ve hırsız olduğu sonucuna varıyordu. Ona göre nesillerden beri gelişen bu özellik, zamanla Arap ırkının ana tutkusu olmuştu. Algılamaları yavaş olan ayrıca medeniyete ulaşma gibi bir ideali gerçekleştirme konusunda tembel davranan, hatta medeniyete ayak direyen bu insanlara karşı medenileştirme süreci dışardan dayatılmalıydı.²²¹

Bodichon’un Cezayirliler hakkındaki bu düşüncelerinin, aynı dönemde sömürgecilerin çoğunun katıldığı klasik ırksal hiyerarşi anlayışına benzerliği şaşırtıcı değildir. İlk bölümde belirttiğimiz sömürgeci yayılmayı meşru kılmak için kullanılan bu ifadeler, Cezayirliler için de kullanılmış ve ülkeye yerleşmek için uygun mazeretler bulmakta zorlanılmamıştır. Ancak böylelikle, Fransız sömürgeciliği, sözde bilimsel temeller üzerine dayandırıdığı savlarla Cezayirliler için “faydalı” ancak Cezayirlilerin kendilerinin henüz bilincinde olmadığı bir amaca hizmet ediyor olarak gösterilebilecekti. 1830-1870 yıllarında, Avrupalıların özellikle ırk kavramının dayanan

²²¹ Patricia M. E. Lorcin, “Imperialism, Colonial Identity, and Race in Algeria, 1830-1870: The Role of the French Medical Corps”, *Isis*, Vol. 90, No. 4 (Dec, 1999), s. 663-679.

“bilimsel” araştırmalarının hız kazandığı bir dönemin etkilerinin Cezayir’de de kendisini göstereceği ortadaydı.

2.4.2. Toprak Sistemi

Fransız işgaline kadar, Cezayir’de asırlar boyunca yürürlükte olan toprak sistemini şöylece özetleyebiliriz: Sahil Mitica’da kurulmuş olan itliklerde tarım ile iştigal edilmekteydi. İşletilen bu topraklardan büyük bir kısmı miri malı olup, bunlar beylik tarafından büyük memurlara veya kabilelere bir ücret karşılığında kiralanmaktaydı. Geri kalan topraklarsa, Cezayir şehrinde yaşayan bazı ağaların malı idi ve mahsulün beşte birini alan ortaklar tarafından işletilmekteydi. Fransız işgali bütün bu kurulu düzeni bozmuş ve Fransız askerleri sahil kesimindeki çiftlikleri tahrip etmişlerdir. Bunun sonucunda yerli halk da evlerini, barklarını, topraklarını terk ederek içerilere kaçmak zorunda kalmıştır.²²² Davidson, Fransızlar tarafından yoğun bir şekilde işletilmesinden önce, verimli kıyı ovalarının Cezayir’e, özellikle tahıl alanında bol tarım ürünleri ve koyun eti sağlamakta olduğundan, ancak Fransız *kolonların* yerli tüketim için tarımda kazanç görmediklerinden, gelir gelmez ihraç etmek üzere şarap üretimine giriştiklerinden bahsetmektedir. 1830 yılında sadece 1.600 hektar kaplayan bağların yzlcm 1953 yılında 300.000 hektara yükselmiş bulunuyordu. Bunun sonucunda, Cezayirliiler, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.²²³

2.4.3. Fransız Nüfusun Yerleştirilmesi

Sartre, Cezayir’in fethi sonrasında, İkinci Cumhuriyet’in fethedilmiş Cezayir’le ne yapacağını pek bilmediğini iddia ederek, niyetlerinin Cezayir’i bir yerleşim sömürgesine dönüştürmek olmakla beraber, Bugeaud’un Romalılar örneğine benzeyen bir sömürgeleştirme planladığını belirtmekte. Sartre, ncelikle Afrika ordusunun terhis edilen erlerine büyük çiftlikler verilmesinin düşünüldüğünden ancak bu girişimin srdrlemediğinden bahseder. Daha sonra Avrupa lkelerinin fazla nüfusu, Fransa ve İşpanya’nın en yoksul köylüleri Afrika’ya sürülmek istenmiş ve bu “ayaktakımı” için Cezayir, Konstantin ve Oran kentleri çevresinde köyler kurulmuştur. Ancak bunların çoğu hastalıklar sonucu kırılmışlardır.

²²² Tuna, “Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı II”, s. 31.

²²³ Davidson, *Afrika’da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, s. 39.

1848 yılının Haziran ayından sonra varlıkları “düzen güçleri”ni rahatsız eden işsiz işçiler Cezayir’e yerleştirilmeye, daha doğrusu, zorla gönderilmeye çalışıldığında da, gönderilen 20,000 işçinin çoğu ateşli hastalıklar ve koleradan ölmüş, kalanlarsa Fransa’ya dönmeyi başarmışlardır. Sartre’a göre sömürgeci girişim böylece duraksamış ve İkinci İmparatorluk sırasında ise endüstriyel ve ekonomik yayılmaya uygun olarak yeniden biçim almıştır. Sartre bu dönemde birbiri ardına kurulan büyük şirketler arasında şu isimleri sayar: 1863’de kurulan Société de Crédit Financier Colonial et de Banque, 1865’de kurulan Société Marseillaise de Crédit, Compaigne des Minerais de fer de Mokta ve Société Générale des Transports maritimes à Vapeur.²²⁴

Fransız toprağı yapmaya çalıştığı Cezayir’e göç etme konusunda kendi vatandaşlarını teşvik etmeye çalışan Fransa, çok fazla Fransız vatandaşı istekli olmayınca diğer Akdeniz ülkelerindeki halkları bu konuda iknaya çalıştı. 1839 yılında, ülkedeki 25,000 Avrupalı yerleşimcinin sadece 11,000’i Fransızdı. Geri kalanı çoğunlukla İspanyol, Maltalı veya Korsikalıydı.²²⁵ Cezayir’deki Fransız olmayan Avrupalı nüfusla ilgili 1847 yılı verilerine göre, ülkedeki 109,400 Avrupalı nüfusun, 62,126’sının Fransız olmadığı söylenmektedir.²²⁶ Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Cezayir’e gelen Fransız yerleşimcilerin ise çoğu Güney Fransa kökenliydi

1909 yılında, Cezayir’de yaşayan 300,000 Fransızın üçte ikisi Cezayir doğumlu idi. Ancak, bu rakama Cezayir’de yaşayan tüm Avrupalıları dahil edersek, (Fransızlardan sonra ülkedeki en büyük Avrupalı nüfusu oluşturan ve ülkenin daha çok doğusundaki Konstantin eyaletine yerleşen İtalyanlar ile batısındaki Oran eyaletine yerleşen İspanyollar ve Almanlar ile Maltalılar), *kolonların* sayısı 425,00’e çıkmaktadır ve bu Avrupalı nüfusun pek çoğu Fransız vatandaşı yapılmıştır.²²⁷ 1911 ve 1927 yılları arasında yapılan üç ayrı nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1927 yılında Müslümanlarla (5,200,000) Avrupalı nüfus (833,000) arasındaki oran 1/6 iken,²²⁸ 1939 yılında bu oran,

²²⁴ Sartre, *Sömürgecilik Bir Sistemdir: Hepimiz Katiliz*, s. 16-17.

²²⁵ Edgar O’Ballance, *The Algerian Insurrection, 1954-1962*, Faber & Faber, London, 1967, s. 22.

²²⁶ Douglas Johnson, “Algeria: Some Problems of Modern History”, *The Journal of African History*, Vol. 5, No.2. (1964), s. 232.

²²⁷ Thomas Willing Balch, “French Colonization in North Africa”, *The American Political Science Review*, Vol. 3, No. 4, (Nov., 1909), s. 540.

²²⁸ Bu 833,000’lik Avrupalı nüfusun 657,000’i Fransız olmasına rağmen, geriye kalan 175,000’lik kesimi diğer milletlerden olan kişilerin oluşturması aslında çok fazla bir şey değiştirmemektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, bu kesimden kişilerin çocukları otomatik olarak vatandaşlığa kabul edilmekteydi

1/7 idi.²²⁹ J.O, 1960'ta yapılan nüfus sayımı verilerine göre, Cezayir'de yaşayan Müslüman halkın nüfusunun, mevcut savaş şartları altında muntazam sayımı yapılamayan 104 nahiye dahil edildiğinde, 10,5 milyon etrafına olduğunu, buna karşılık Avrupalıların sayısının, 1.027,324 olarak tesbit edildiğini belirtmektedir.²³⁰ Yerleşimcilerin oranı, Cezayir'de, 1961 verilerine göre 1/10'du ve Cezayir'deki *kolonların* 5/6'sı Cezayir doğumluydu.²³¹

Cezayir'deki *kolonlar*, ülkenin en verimli topraklarına sahipken, eskiden bu toprakların sahibi olan Cezayirliler, kendi topraklarında ya Avrupalılar için çalışmak zorunda kalmış ya da geçimlerini sağlayabilmek için Avrupa'ya özellikle Fransa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle birinci dünya savaşı nedeniyle Fransa'daki erkek nüfusun sayısında meydana gelen azalmadan dolayı, iki savaş arası dönemde Fransa, ekonomik gelişmesini sağlamak için bu göçmen nüfusa ihtiyaç duymaktaydı. Fransız sömürgeciliğin bir sonucu olarak kendi ülkelerinde topraksız kalan ve ailelerinin geçimini sağlamak için Fransa'ya gelen bu işçiler, aynı zamanda bağımsız bir Cezayir için ilk adımları atan kesim olacaktır. Bu durum, Cezayir milliyetçiliğinin ilk tohumlarının Cezayir dışında atılması açısından oldukça dikkat çekicidir.

2.4.4. Eğitim Sistemi

Fransızlar, Cezayir'in işgal kararının ardından, ülkede mevcut olan eğitim sisteminin eskiden olduğu gibi sürdürülmesine izin veremezdi. Bu durumun aksi, üstün olarak gösterilen Fransız sistemine duyulan inancın azalıp, medenileştirme misyonlarına (*mission civilisatrice*) ciddi bir şekilde zarar gelmesine neden olabilirdi. Böylelikle Fransızlar, kendi eğitim modellerini yerli halka kabul ettirme çabası içine girmişlerdir.

Hobsbawn, Fransızların Cezayir'i işgal etikleri zaman, sağlam biçimde yerleşmiş ve gelişme süreci içinde bulunduklarına şüphe olmayan, harcamaları sınırsız dinsel vakıflar tarafından karşılanan bir din okulları sistemine sahip, karakteristik biçimde ortaçağ niteliği taşıyan bir toplumla karşılaştıklarını belirtir ve köyden gelmiş

ve bu insanlar eğitim, askerlik ve evlilik gibi konularda nüfusun geri kalanından farksızlardı. Gautier, s. 137.

²²⁹ C. A. Julien, "From the French Empire to the French Union", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 26, No. 4. (Oct., 1950), s. 487.

²³⁰ J.O, s. 27.

²³¹ James Cameron, *The African Revolution*, Thames and Hudson, London, 1961, s. 19, 141.

Fransız askerleri arasında, fethettikleri halkın arasında görülenden daha az okuryazar olduğunun söylendiğinden bahseder. Ancak ülkedeki bu söz konusu okullar, boş inanç yuvalarından başka bir şey olmadıkları gerekçesiyle kapatıldılar. Bu okullara vakfedilmiş olan ve hukuksal bakımdan el değiştirmesi olanağı bulunmayan toprakların da, Avrupalılarca satın alınmasına izin verildi. Böylece, toprakların alınıp satılabilen özel mülklere dönüştürülmesi yolunda sistemli bir hareket başlatılmış oldu.²³² Fransa bundan sonra ülkede kendi eğitim sistemini kurma çabalarına girişecek, ancak bu süreçte Cezayirlilere çok fazla imkan tanınmayacaktı.

2.4.5. 1863 ve 1865 *Senatus Konsulte*'leri

Üçüncü Napolyon, 22 Nisan 1863'te mülkiyet haklarıyla ilgili, 1865'te de aile durumu ve kişisel statüyle ilgili iki önemli kararname, *Senatus Consulte* çıkardı. 14 Temmuz 1865 tarihli kararname, Müslüman ve Yahudilerin dinlerini değiştirmedikleri müddetçe Fransız vatandaşı değil de Fransız tebası olarak değerlendirileceklerine karar veriyordu.²³³ Daha düşük rütbelere ve önemsiz işlere uygun görülmeğe olan bu iki dinden insanlardan Yahudilerin, 1870'de çıkarılan *Decret Crémieux* ile Fransız vatandaşlığına geçirilmesiyle, 1865 tarihli *Senatus Consulte*, sadece Müslümanlara uygulanan bir baskı unsuru olarak kaldı. Burada dikkate almamız gereken asıl önemli nokta, her dini topluluk için ayrı bir kanunun kabul edilmesi ve ayrı mahkemelerin kurulmasıyla; dinin, politik, yasal ve idari ayrımcılığın temelleri olarak kullanılmaya başlanmasıdır.²³⁴

Kanımızca Fransa'nın Cezayirli Müslümanlara yönelik uyguladığı dini temeller üzerine kurulmuş bu ayrımcı politikanın ve din değiştiren Müslümanlara da Fransız vatandaşlığının sağlanabilmesi kararının altında yatan en önemli neden, Abdülkadir'in önderliğinde başlayan ayaklanmalarla ilgili bölümde de belirttiğimiz üzere İslamın,

²³² Eric. J. Hobsbawn, *Devrim Çağı: 1789–1848*, Çev: Jülide Ergüder ve Alaeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 291-292.

²³³ İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalan ve Müslüman nüfusa ikinci derecede bir statü atfeden bu yasa, Fransa'nın yerli halka karşı uyguladığı politik ve idari ayrımcılığa yasal bir dayanak sağlıyordu. Michael Brett, "Legislating for Inequality in Algeria: The *Senatus-Consulte* of 14 July 1865", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 51, No. 3. (1988), s. 441.

²³⁴ Michael Brett, "The Colonial Period in Maghrib and its Aftermath: The Present State of Historical Writing", *The Journal of African History*, Vol. 17, No. 2. (1976), s. 294-295.

Fransa'nın klasik sömürgecilik anlayışının bir ürünü olan ve Cezayir'de de uygulamak istediği asimilasyon politikasının önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Cezayir'de din, sahip olduğu sadakati sağlayıcı değerlerle, yerli halkın asimilasyon politikasına direnmesini sağlayan en büyük silahı oluşturmaktaydı.

2.5. 1870-71 PRUSYA-FRANSA SAVAŞI ve MİKRANİ AYAKLANMASI

Said, Fransa'nın 1870-71 yıllarında Prusya'yla yaptığı ve yenilgiyle sonuçlanan savaş ile sömürgecilik fikrinin Fransa'da yayılması arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Said'in aktardığı üzere, Prusya ile yaptığı savaşın sonucunda coğrafya derneklerine karşı Fransa'da beklenmedik bir alaka doğmuş ve Fransızlar kuvvet zoru ile toprak kazanılmasından yana bir tavrı benimsemeye başlamışlardı. 1871 sonunda Paris Coğrafya Derneği bir bildiri yayınlayarak, bilimsel yatırımlarla hiçbir ilgisi olmadığını ilan etmişti. Dernek vatandaşların belleklerine sesleniyor ve onların 'Barbarlar ülkesi üzerinde uygarlık dünyasının gereklerini yerine getirirken ikinci sıraya düşmenin Fransa için büyük kredi kaybına yol açtığını unutmamalarını' istiyordu.

*1870-1871 Prusya yenilgisinin zararlarını kapatmak ve Britanya'nın ulaştığı başarı derecelerine erişmek için gösterilen heves on dokuzuncu yüzyılın son yarısında Fransa'da büyük bir genişleme heyecanı yaratmıştı. Bu istek öylesine güçlü ve Doğu'da uzun sürmüş İngiliz-Fransız rekabetinin anıları ile öylesine dolu idi ki İngiltere özellikle Doğu Konusunda aradaki farkı kapatması için adeta Fransa'yı teşvik ediyordu. Askerler için Prusya yenilgisinin baş sorumlusu sömürge eksikliğinin yarattığı askeri ve ekonomik boşluktu. İngiltere göz önüne alındığında sömürge yarışında Fransa'nın uzun zamandan beri geride kaldığı açıkça anlaşıyordu.*²³⁵

Chamberlain ise, Prusya ile yapılan savaşın ardından Fransızlar arasında, toplumun her kesiminden beliren aşırı bir sömürgecilik taraftarlığından ziyade, deniz aşırı yayılmaların olumlu yanlarına dikkat çekenlerle, deniz aşırı maceraların, Avrupa'daki gerçek rollerinden onları uzaklaştıracağını savunanlar arasında bir bölünme yaşandığını belirtmektedir. Bazıları ise, deniz aşırı bağların, Fransa'nın düşmemesi gereken Bismarck'ın bir tuzağı olduğunu iddia ediyordu.²³⁶ Ancak sonunda bilindiği gibi, sömürgeci yayılmayı destekleyenler kazandı ve Fransa da, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Avrupalı devletler arasında tüm şiddetiyle yaşanan sömürgeci

²³⁵ Edward Said, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 1998, s. 296-297.

²³⁶ Chamberlain, s. 92.

yarışta yerini aldı. Ancak Prusya'ya yenilmesinden sonra, sonra, Fransa'da bu sefer kendi halkı isyana başladı. 18 Mart 1871'de ilan edilen ve halkın egemenliğine dayanan Komün, sadece yetmiş bir gün sürse de, Prusya'yla olan savaş devam ederken, bir yandan Cezayir sorunuyla uğraşan Fransa'yı oldukça derinden etkilemiştir.

Cezayir'in Fransa tarafından işgalini takip eden yıllarda, milliyetçilik hareketleri ve ayaklanmalar büyük şehirlerin dışında ve köylü halkın arasında ilgi toplamıştı ancak, 1870-1871 Fransa-Prusya savaşı'nın Fransa'nın yenilgisiyle sona ermesi, bu memleketin bir iç buhrana, hatta kısa süren bir iç savaşa sürüklenmesi, Cezayir halkı arasında yeniden istiklal ümidini su üstüne çıkarmış ve işgalden bu yana ilk defa olarak şehirlerde yaşayan halk da bu hareketi benimsemişti. Bu olay, Cezayir milli hareketinin yeni bir devre girdiğini ve kuvvetlendiğini göstermekte ve Cezayir milliyetçiliği tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir.²³⁷

Prusya'yla yapılan savaşın bu anlamda Fransa'nın sömürgecilik arzusunun şiddetlenmesinde payının olduğu doğrudur. 1871 Yılında El Hac Muhammed el Mikrani önderliğinde başlayan ayaklanma ise bir anlamda Fransa'ya Cezayir'i ilhakı için gerekli fırsatı vermiştir. Mikrani Ayaklanması, 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık mücadelesi öncesi gerçekleşen en büyük ayaklanma olma özelliğini taşıması açısından oldukça önemlidir.

Fransızların bir dizi baskı ve sindirme politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ayaklanma, Fransa'nın Prusya'yla savaşta olmasından yararlanmak isteyen kitlelerin harekete geçmesiyle başlamıştır. 200-250 kabilenin desteğiyle sürdürülen ve bir yıl süren ayaklanma, Fransız ordu birlikleri tarafından acımsızca bastırılmış, 1830 yılından beri bir türlü Cezayir'in bütününde denetimini sağlayamayan Fransa bu hedefine, ancak 1871'de Mikrani Ayaklanması'nı bastırdıktan sonra ulaşabilmiştir. 1830'da Cezayir'in işgaliyle başlayan sömürge politikaları, 1871 yılında Cezayir'in resmen ilhakı kararının alınmasıyla derinleştirilmiştir.²³⁸

²³⁷ Tuğrul Tuna, "Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı III", *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 12, Mayıs 1962, s. 17.

²³⁸ Yaraşır, s. 260.

2.6. İLHAK KARARI SONRASI CEZAYİR'DEKİ İDARE

Üçüncü Cumhuriyet ile birlikte²³⁹, Cezayir'de yeni bir idari örgütlenmeye gidildi. Cezayir'deki askeri rejime son vermek amacıyla birtakım girişimlerde bulunuldu ve 24 Ekim 1870 kanunuyla Cezayir'in idaresi, Paris'teki İçişleri Bakanlığı'na hesap veren sivil bir Genel Vali'nin yetki alanına verildi. Ancak Cezayir'in idaresiyle ilgili konularda, İçişleri Bakanlığı, bu Genel Vali'den çok daha fazla yetki sahibiydi. 1871 yılından önce, Cezayir'in Ulusal Meclis'e temsilci gönderme hakkı bulunmuyordu. 1870 Ekimi'nde çıkarılan kanunla, 1848 yılında yaratılan üç vilayete (Oran, Konstantin ve Cezayir şehri), Fransa'dakilerle eşit statü verildi ve bu vilayetler de kendi aralarında alt bölgelere ayrıldı. 1871 Şubat'ında her vilayet, Fransız Parlamentosu'na iki milletvekili gönderme hakkına sahip oldu. Ancak, 1884 yılında bu sayı, Bölgeler Konseyi'nin (*Conseils d'Arrondissements*) Fransız üyeleri tarafından seçilen tek bir temsilciye indirildi.²⁴⁰

1870'de Cezayir'de askeri yönetimden sivil yönetime geçildi ve böylelikle *kolonlar*, siyasi ve idari yaşama hakim olmaya başladı.²⁴¹ Fransız vatandaşı olma konusunda Müslümanlara uygulanan ayrımcı politikalar, 1881'de Cezayir, metropolün idari sistemine tamamen entegre olduğu zaman iyice kalıcı hale geldi.²⁴² Cezayir'in İçişleri Bakanlığına bağlanması da yine bu yılda olmuştur. 1870 sonrasındaki asimilasyon politikasının doğal bir sonucu olarak, Cezayir'deki Fransız nüfusunda önemli sayıda artış yaşanmış, bu sayı 1871'de 130,000 iken 1896'da 318,000'e ulaşmıştır. Ancak Jules Ferry'nin asimilasyon politikasının yanlışlığına işaret eden raporunu dikate alan Fransız hükümeti, 1896 ve 1902 yılları arasında, Cezayir'deki yönetimle ilgili birtakım reform çalışmalarında bulunmuşlardır. Aslında bu yeni politika da, esasında, Cezayir'in Fransa'nın herhangi bir uzantısı değil de, sahip olduğu bir parçası olduğu inancına dayanıyordu.

²³⁹ 4 Eylül 1870'de, Fransa-Prusya savaşı devam ederken başlayan Üçüncü Cumhuriyet dönemi, Fransa'nın 1940 yılında Almanya tarafından işgaline kadar devam etmiştir.

²⁴⁰ Cowan, s. 344-345.

²⁴¹ Alf Andrew Heggoy, Paul J. Zingg, "French Education in Revolutionary North Africa, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No.4. (Oct., 1976), s. 573.

²⁴² Peter Dunwoodie, "Postface: History, Memory and Identity-Today's Crisis, Yesterday's Issue", *French History*, Vol. 20, No. 3, September 2006, s. 325.

Bu politikanın bir sonucu olarak, 31 Aralık 1896, 23 Ağustos 1898 ve 19 Aralık 1900 yıllarında çıkartılan kanunlarla Cezayir'in yeni statüsü ile ilgili kararlar alınmıştır. Bu kanunlarla, Genel Vali'nin yetkilerinde genişleme olmuş ve 1898 yılından sonra çıkarılan çeşitli kanunlarla Vali, Fransız hükümetinin Cezayir'deki en yetkili idari temsilcisi haline gelmiş, hatta ülkedeki üç idari bölgenin temsilcileri de ona bağlanmıştır. 1900 yılına kadar kendi ayrı bütçesi olmayan Cezayir, 1900 yılında bütçeyle ilgili çıkarılan bir kanunla, ayrı bir bütçeye sahip olmuştur.²⁴³

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, diğer Fransız sömürgelerinden farklı olarak İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Cezayir'e (Tunus, Fas ve Suriye mandası Dışişleri Bakanlığı'na bağlıyken, diğer sömürgeler Sömürgeler Bakanlığı'na bağlı idi), finansal özerklik ve Finans Heyeti (*Délégations Financières*)²⁴⁴ adı verilen bir tür parlamento bahşedilmiştir. Gautier, Fransız hükümetinin bu konuya verdiği önemden kaynaklanmasından ziyade, Cezayirlilerin zorlaması sonucu gerçekleşen parlamento konusundaki bu talepleri, İkinci İmparatorluğun asla yapmayacağını ve bu konuda ortaya atılabilecek herhangi bir isteği anında susturacağını iddia etmekte.²⁴⁵

Cezayir'deki Müslümanlara uygulanan ayrımcı politikaya bir tepki olarak Konstantin şehri ilim ve din adamları 1887'de harekete geçmiş ve 1,700 imzalı bir beyanname yayınlayarak, Fransa'dan sömürgeciliğe son vermesini istemişlerdir. Bu aydınlar ayrıca, Fransız siyaset adamlarından, Arap okullarının açılması, her Cezayirliye eğitim imkanının tanınması ve belediye meclisleriyle genel meclislere yerel halkın da Fransızların ellerinde bulunan haklarla seçilmeleri gibi isteklerde bulunmuşlardır. Cezayirlilerin seslerini bu sefer daha farklı bir şekilde dile getirdikleri bu yoldan da bir sonuç elde edilememiştir.²⁴⁶

²⁴³ Cowan, s. 345-348.

²⁴⁴ Bu kurumun görevi Genel Vali'ye vergiler ve gümrük tarifeleri gibi bütçeyle ilgili konularda tavsiyede bulunmaktı. *Délégations Financières*, 1939 yılında ikinci dünya savaşının patlak vermesine kadar faaliyet göstermiş, savaş sırasında görevini yapamaz hale gelmiş, ancak savaş sonrasında da sadece 1946 bütçesiyle ilgili görüşlerde bulunmuştur. Cowan, s. 348-349.

²⁴⁵ E. F. Gautier, "French Colonial Policy in Theory and Practice: A Review", *Geographical Review*, Vol. 21, No. 1 (Jan., 1931), s. 131-132.

²⁴⁶ Tuna, "Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı III", s. 18.

2.7. BAĞIMSIZLIK SAVAŞI ÖNCESİ YAPILAN REFORMLAR

Edward Behr, Cezayir savaşı esnasında yabancı bir alayda paraşütçü kaptan olan bir arkadaşıyla yaptığı konuşmada, arkadaşının kendisine “eğer kendinizi güçsüz hissediyorsanız cömert olmak çok zordur” dediğinden bahseder ve ekler: “Cömertlik, ayaklanma başlamadan önceki çok önemli ve ihmal edilen yıllarda kullanılmalıydı; Maurice Viloette’nin kelimeleriyle, Cezayirlilerin, şimdiki gibi Nasır’a değil de, Fransa’ya başvurduğu zamanlarda.”²⁴⁷ Ancak Fransa, bu gerçeği fark ettiğinde, bağımsızlık isteklerini durdumak için artık çok geçti. Cezayirliler reform taleplerinde bulundukları zaman Fransa bu konuda çok fazla girişimde bulunmak istemedi. Bir süre sonra Cezayirli yerlilerin hayatında birtakım iyileştirmelerde bulunmak üzere girişimde bulunmaya başlandığında ise, bu sefer Cezayirliler bu reformları reddedeceklerdi; çünkü artık istedikleri reformlardan öte bir şeydi: Tam bağımsızlık. Bağımsızlık mücadelesi başlamadan önce yapılan bazı girişimlerden ve çıkarılan birtakım kanunlardan bahsederek, bu konuda Fransa’nın eksiklikleri ve bağımsızlık savaşına giden süreç daha iyi bir şekilde ortaya konulabilir.

2.7.1. Jonnart Kanunu

Cezayir’e Genel Vali olarak atanan kişilerden biri olan Charles Jonnart’ın adıyla anılan 4 Şubat 1919 tarihli kanun, Ataöv tarafından, Fransızların kendilerine karşı olgunlaşabilecek bir akımı durdurabilmek ya da geciktirmek için başvurduğu tipik bir sömürgecilik oyunu olarak nitelendirilmektedir. Ataöv’ün, yerlilerin en üst tabakasına birtakım ayrıcalıklar tanıyıp onları elde etmenin bir aracı olarak kullanıldığını iddia ettiği bu kanun, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, memurlar, Fransız diplomalı ya da madalyalı kişiler ve Fransız ordusunda hizmet etmiş olanlara; belediye kurullarına, vilayetlerin genel kurullarına ve Genel Vali’ye karşı danışma görevi yapmak üzere 1898’de kurulmuş olan Mali Heyete temsilci seçme yetkisi tanıyordu. Aslında, Cezayir halkına bir şey vermeyen ve bir reform hareketi de olmayan 1919 kanunu, yerli burjuvazinin büyük bir kısmını bile tatmin etmemişti.²⁴⁸ Ancak bu küçük değişim bile *kolonları* endişelendirme konusunda yeterli oldu. Cezayir’deki mevcut durumlarını

²⁴⁷ Behr, s. 290.

²⁴⁸ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 135.

değiştirecek her türlü durumdan korkan *pieds-noirs*²⁴⁹, kanuna oldukça şiddetli bir şekilde karşı çıktı. “Yerliler bize karşı olan görevlerini yerine getirdiler ve bu nedenle ödüllendirilmeyi hak ettiler. Ama bunu yaparken, ölçüsüz birtakım kanunlar çıkarmak gerekli mi?” şeklinde konuşan Oran Senatörü, *pieds-noirs*’ın büyük çoğunluğunun hissettiklerini ifade ediyordu.²⁵⁰

2.7.2. Blum-Violette Tasarısı

1936 yılında Léon Blum, Fransa’da Halk Cephesi’nin başkanı olarak göreve başladığında, 1925-1927 yılları arasında Cezayir’de Genel Vali olarak görev yapmış olan Maurice Violette’i bakan olarak atadı. Violette’in Ulusal Meclise sunduğu, “kimi Müslümanlara din değiştirme zorunluluğu olmaksızın Fransız vatandaşlığı verilmesi” önerisi²⁵¹ büyük tartışma yarattı. *Pieds-noirs*, sonradan “Blum-Violette Tasarısı” olarak bilinen bu planı da protesto ettiler. Cezayir’deki tüm belediye başkanları istifa tehdidinde bulunurken, kimi çevreler tasarıyı asimilasyonist olmakla suçladı. İçeride, bir Arabın belediye başkanı olup kendilerini yönetme fikrine bile dayanamayan *pieds-noirs* baskısı, dışarıda Hitler tehdidinin varlığında, Léon Blum’un Halk Cephesi, önce tasarıyla ilgili tereddütte kaldı, sonra da tasarı daha onaylanmadan yıkıldı. Hayal kırıklığına uğrayan Violette, bu tür reformlar kabul edilmezse olacaklar konusunda Meclis’i uyarmaya çalıştı ancak uyarıları dikkate alınmadı. Violette’nin, “Beyler, bu insanların bir devleti yok. Kendi dini devletlerini de istemiyorlar. Tek istedikleri sizinkinin içine dahil olmak. Bunu reddederseniz, ilerde kendilerine bir tane yaratma ihtimallerine karşı dikkatli olun”²⁵² şeklindeki konuşması o esnada dikkate alınmadı. Bir süre sonra Fransız hükümeti Cezayir halkına rafa kaldırılan bu plandan daha fazlasını önerecek ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür reformlar için çok geç kalınmış olacaktı. Hatta 1954 yılında Cezayir’de bağımsızlık mücadelesine başladığında, kimi çevrelerde bu planın kabul edilmemesi nedeniyle büyük pişmanlık duyulacaktı.

²⁴⁹ *Pied-noir*, yani “kara ayak” terimi, Fransa’nın Kuzey Afrika’daki sömürgelerinde, özellikle Cezayir’de yaşayan Avrupalı nüfusu ifade etmek için kullanılan bir terimdi. Terim, aslında bu nüfusun giydiği çizmelerin rengine referans yapılarak bu adı almıştı.

²⁵⁰ Alistair Horne, *A Savage War of Peace*, New York Review Books, New York, 2006, s. 36.

²⁵¹ Fransız vatandaşlığı verilecek Müslümanların sayısı ile ilgili olarak kimi kaynaklarda 20.000 rakamı (O’Ballance, s. 29-30), kimi kaynaklarda ise 25.000 rakamı verilmektedir. Horne, s. 37.

²⁵² Horne, s. 37.

Fransa bu tasarıdan yaklaşık olarak dört yıl sonra, 1940 Mayıs'ında, Nazi Almanyası tarafından saldırıya uğradı ve 14 Haziran 1940'da işgal edildi. Savaş sırasında kendi toprakları işgal edilen Fransa, bu süre içerisinde Cezayir'deki reform tasarılarını zorunlu olarak askıya aldı. Paris'in 14 Haziran'da Alman işgali altına girmesiyle Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet tarihe karıştı ve Pétain geçici dönemi başladı. Başlangıçta Pétain bir anayasa hazırlayacağını ve bunu halkın oyuna sunacağını açıklamıştı. Ancak böyle yapmayarak Fransa'yı kanun gücünde kararnamelerle yönetmeye başladı. 1940 Ağustos'ta meclisi feshederek Vichy'yi başkent yaptı ve bir cins diktatörlüğe başladı. Kendini devlet başkanı ve Pierre Naval'i halefi ilan etti. Bu arada Reynaud hükümetinde savaş bakan yardımcılığında bulunmuş olan General De Gaulle, Londra'ya kaçarak Fransa'nın kurtuluşu için mücadeleye başlamıştı. Teslim sırasında BBC'den Fransız halkına “Ne olursa olsun Fransız direnmesinin ateşi sönmemelidir ve sönmeyecektir” diye seslendi ve mücadeleye devam edileceğini, sonunda Fransa'nın mutlaka galip geleceğini söyledi.²⁵³ Savaş esnasında Fransa'nın Alman işgalinden kurtulması için De Gaulle “Hür Fransızlar” hareketini başlattı ancak, bu savaş esnasında yabancı bir devletin işgaline uğrayan Fransa, hür olma hakkını başka milletler için kabul etmediğini savaş sonrasında Cezayir'de yaşanan olaylarla bir kez daha ortaya koyacaktı.

İkinci Dünya Savaşı, Fransa için bu olumsuz sonuçları beraberinde getirirken, savaşın Cezayir için etkileri çok daha başka oldu. Dünya savaşlarının, özellikle de ikinci dünya savaşının sömürgelerdeki bağımsızlık umutlarını artırdığından ilk bölümde bahsetmiştik. Aynı durum, Cezayir için de geçerli olacaktı. 1941 Ağustos'unda imzalanan ve tüm halkların kendi kendini yönetme hakkına sahip olduğunu belirten Atlantik Bildirisi de, sömürge halklarını bu konuda umutlandıran gelişmelerden biriydi.

12 Şubat 1943'te, Ferhat Abbas, kendi Atlantik Bildirisi'ni yayınladı.²⁵⁴ Cezayir Halkının Manifestosu (*Manifesto du Peuple Algérien*) adını taşıyan bu Manifesto'da halk adına; “Cezayir halkının kendi kaderini tayin hakkı, toprak reformu, Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, eşitlik ve özgürlük temelinde hazırlanacak özel bir anayasa, Müslüman halkın en geniş katılımının sağlanacağı Suriye ve Tunus'takine

²⁵³ Oral Sander, *Siyasi tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi, Sekizinci Basım, Ankara, 2000, s. 117-122.

²⁵⁴ Horne, s. 42.

benzer bir yerel yönetim ve siyasi mahkumların derhal salıverilmesi gibi” gibi taleplerde bulunuluyordu.²⁵⁵ Manifestonun yayınlanmasından bir ay sonra açıklanan Reformlar Tasarısıyla, bağımsızlık talebi bir program şeklinde ifade edildi. Haziran 1943’te Fransa’da işbirlikçi hükümete karşı oluşturulan ve General De Gaulle’ün önderlik yaptığı Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi Cezayir’de iktidarı eline aldığı anda, “Cezayir Manifestosu”nda belirtilen tekliflere pek sıcak bakmadı.²⁵⁶ Onun yerine, 1944 yılında kendi hazırladıkları bir reform paketini yürürlüğe koydular.

2.7.3. 1944 Reformları

1940’a kadar, Cezayir’deki Müslümanlar, sadece Mali Delegasyonun yerel meclisinde temsil ediliyorlardı. Cezayirli Müslümanların, Fransız Parlamentosunda da ne oy ne de temsilci bulundurma hakkı bulunmaktaydı.²⁵⁷ Ancak 1944 yılında Fransız Hükümeti, Cezayirli Müslümanların baskıları karşısında, o ana kadar izlediği politika konusunda geri adım atmak zorunda kaldı. 7 Mart 1944’te, Müslümanların tüm seçilmiş meclislerde beşte ikilik temsiline imkan tanıyan, istisnai tüm kanunları iptal eden ve seçkin Müslümanlara din değiştirmelerine gerek kalmadan Fransız vatandaşlığı tanıyan bir reform programı ilan edildi.²⁵⁸

Blum-Violette tasarısına birtakım eklemeler yapmaktan ibaret olan bu reform hareketi, Ulema tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmesine rağmen, eğitimli Müslümanlar tarafından ilk başta memnuniyetle karşılanmıştı. Cezayir’deki *kolonlar* ise, bir gün kendilerini seçmen kitlesi içinde azınlıkta bulacakları korkusuyla bu reformlara da karşı çıktı.²⁵⁹ Bazı çevrelerin asimilasyonist olarak nitelendirip reddettiği bu reformlar, aslında Cezayirlilerin on yıl önce istediği şeylerdi. Ancak bu zaman

²⁵⁵ Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*, Cem Yay., 1995, s. 86’dan aktaran, Yaraşır, s. 274.

²⁵⁶ Yaraşır, s. 274.

²⁵⁷ Robert Montagne, “Evolution in Algeria”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 23, No. 1 (Jan. 1947), s. 44-45.

²⁵⁸ 1944 kanunuyla kaç Müslümana vatandaşlık önerildiğini iddia etmekten, (Martha Crenshaw Hutchinson, “Revolutionary Terrorism: The FLN in Algeria, 1954-1962”, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford-California, 1978, s. 4.), Harbi, ilgili rakamın 65,000 olduğunu öne sürmektedir. (Mohammed Harbi, “The World at War: Massacre in Algeria”, trans. Barbara Wilson, *Le Monde Diplomatique*, Mayıs 2005, <http://mondediplo.com/2005/05/14algeria>, Erişim Tarihi: 08.05.2007). Kimi kaynaklarda ise 80,000 gibi oldukça yüksek bir rakamın verildiğini görmekteyiz. Montagne, s. 46.

²⁵⁹ Montagne, s. 46.

sürecinde Cezayirlilerin beklentileri artmıştı.²⁶⁰ Bu plan için oldukça doğru bir şekilde, “çok az ve çok geç” ifadesi kullanılır. Harbi’ye göre, “bir lütuf gibi sunulan bu küçük reformlar, Fransız egemenliğini ve kolonların üstünlüğünü değiştirmemiştir”.²⁶¹ Bu şekilde çabalar, Fransız hükümeti’nin, Cezayir’de birtakım reformlar yapılmasının gerekliliğini fark ettiğini göstermektedir fakat çok geç kalındığının ve daha kapsamlı reformlar yapılmasının gerektiğinin farkına varılması için bir süre daha beklemek gerekecekti.

2.7.4. 1947 Statüsü ve 1948 Seçimleri

20 Eylül 1947 tarihli *Statü* Cezayir’e mali özerklik kazandırıyor ve özel bir örgüt veriyordu. Bu “özel örgüt” deyimiyse kastedilen aslında eskisinden farklı değildi. İki dereceli seçimle kurulacak olan 120 üyeli Meclis, eskiden olduğu gibi yine bütün yetkileri elinde tutan Genel vali’ye danışman olarak görev yapacaktı. Seçimin birinci derecesine 370,000 Avrupalı ve 60,000 seçkin Cezayirli, ikinci derecesine de 1,300,000 yerli katılıyordu. Arapçanın da Fransızca gibi resmi bir dil olarak kabul edildiği Statü ayrıca, ülkenin güneyindeki askeri rejimi kaldırıyor, kadınlara oy hakkı tanıyor ve Müslüman dinini devletin denetiminden çıkarıyordu. Ancak bu *Statü* sayesinde Cezayirliler artık Fransız vatandaşı sayıldığından, Fransız Ceza Kanununun M. 80/1’i onlara da uygulanıyor, Cezayirlilerin hakları konusunda söylenen her söz ve yazılan her yazı “Fransız topraklarının bütünlüğünü bozmak” kapsamına sokularak on yıl hapis cezasına başvuruluyordu. Bu yolla 30,000 kadar Cezayirli demir parmaklıkların ardına konuldu. Siyasi partiler, sendikalar ve basın Cezayir’in bağımsızlığı konusunu ağızlarına alamaz oldular.²⁶²

1945’ten sonra, Fransa, Cezayir’de birtakım reformlar yoluyla bir uzlaşma ortamı yaratma çabası içine girdi ancak, 1947 *Statüsü*’nun gösterdiği gibi, bu şekilde yetersiz reformlar, sadece ülkedeki Müslümanları öfkelendirmeye ve yerleşimcileri korkutmaya yaradı. 1947 *Statüsü*’nun amacı da, Müslüman halkın şikayetlerine çözüm bularak, Cezayir’deki Fransız yönetiminin devamını sağlamaktı. 1948 Nisan’ında henüz yeni oluşturulan Cezayir Meclisi için yapılan seçimlerde, Sosyalist Genel Vali ve yine

²⁶⁰ Hutchinson, “Revolutionary Terrorism: The FLN in Algeria, 1954-1962”, s. 4.

²⁶¹ Harbi, “The World at War: Massacre in Algeria”.

²⁶² Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 139-140.

Sosyalist olan İçişleri Bakanı, oy pusulalarına hile karıştırıldığını iddia etti. Cezayir’de *bonne blague*, “iyi bir şaka” olarak anılan bu seçimlerle ilgili yapılan itirazların hiçbirinden istenilen sonuç alınamadı.²⁶³

Bu gibi olayların ardından Fransızların kendi istekleriyle bu toprakları bırakmayacağını anlaşılmaması, milliyetçi örgütleri ulus çapında bir mücadeleye ve bütün milliyetçi unsurları ortak bir cephede birleşmeye itti. 1951 yılında Komünistlerden Ulema birliğine kadar Cezayir’in Fransa’dan ayrılıp bağımsızlığını kazanmasını isteyenlerin birleşmesiyle oluşan ortak cephe bir-bir buçuk yıl gibi kısa bir süre sürmüş olmasına rağmen, bu yolla halk siyasal eylemin içine itilmiş oldu.²⁶⁴

2.8. SETİF OLAYLARI

8 Mayıs 1945’te, tam da Almanya’nın teslim olduğu gün Cezayirliler, savaşın bitişini kutlarken,²⁶⁵ kutlamalar esnasında Cezayir bayrağı açılınca, Fransız polisi, halkın üzerine ateş açtı. 8-10 Mayıs tarihleri arasında, Sétif ve Guelma’da ölenlerin sayısı oldukça tartışmalıdır ve bu konuda verilen rakamlar arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Cameron, Kuzey Afrika’nın o zamana kadar gördüğü en büyük çatışma olduğunu iddia ettiği bu olaylar esnasında meydana gelen kargaşada, ikinci dünya savaşının bitişini kutlayan 50,000 kişilik Arap topluluğundan, Fransız rakamlarına göre; 1,200 Arabın ve 100’den fazla Avrupalı’nın öldürüldüğünün iddia edildiğinden bahsederken²⁶⁶, bir başka kaynak, Cezayir resmi rakamlarına göre hayatını kaybedenlerin sayısının 45,000 olduğunu Fransızlara göreyse bu rakamın 15,000 ile

²⁶³ Smith, s. 228-333

²⁶⁴ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 140.

²⁶⁵ Olay pek çok kaynakta, *Victory of Europe Day*; yani “Avrupa’nın zaferi günü”, kısaca “VE Day” şeklinde geçmektedir. Nazi Almanyası’nın İkinci Dünya Savaşı’nda yenilgisinin kutlandığı gün bilindiği gibi sadece Avrupa’da değil, tüm dünyada büyük bir coşkuyla kutlanmıştır.

²⁶⁶ Cameron, s. 140.

20,000 arasında olduğunu belirtmekte.²⁶⁷ 45,000 rakamını veren başka kaynaklar da mevcuttur.²⁶⁸

Sétif'te yaşananlar, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Hatta bağımsızlık savaşının 1 Kasım 1954'te değil de, 1945'te Sétif'te yaşanan olaylar sonrasında başladığı söylenmektedir.²⁶⁹ Aslında, bağımsızlık isteklerinin hız kazanmasında Sétif'te yaşananların çok önemli bir rol oynaması nedeniyle, bu görüşün doğru olduğu söylenebilir. Sétif olaylarından sonra Fransız sömürgeciliğine duyulan öfkenin iyice artmasıyla Cezayir halkı, bağımsızlık için giderek daha fazla istek duymaya başlamış ve 1954'e kadarki dokuz yıllık süre içinde bu mücadelenin hazırlıkları yapılmıştır. 1954 Kasım'ında yaşananlar ise, savaşın fiili olarak başladığını gösteren eylemlerdir.

Sétif olaylarında komünistlerin de yer alması, Fransız aydınlarını Komünist Partisinin aleyhine çevirmiştir. İsyanı bastıran hükümetin kabinesinde, Komünist Partisi Başkanı Thorez başbakan yardımcısıydı. Diğer bir komünist kabine üyesi, hava kuvvetlerine emir veren Hava Bakanıydı.²⁷⁰ Oysa Cezayir Komünist Partisi (PCA: Parti Communiste Algérien), 1936 yılında Fransız Komünist Partisi'nin desteğiyle kurulmuştu.

Sétif'te yaşananlardan sonra, Cezayir'de uygulanan baskı ve şiddet yoğunlaştı. Ülkede olağanüstü durum ilan edilirken, milliyetçi siyasal örgütlerin hepsi kapatılarak, belli başlı siyasal önderlerin hemen hemen tamamı tutuklandı. Ancak Paris'teki hükümet, 1946'da, Cezayir'de muhalefetin daha da radikalleşmesini engellemek için birtakım girişimlerde bulundu. Aynı yıl kısmi bir af çıkarıldı, seçimler yapıldı, ve siyasi partilerin faaliyetlerine yeniden izin verildi. İlk olarak, "Bağımsızlık Savaşında Etkili olan Kuvvetler" bölümünde daha ayrıntılı olarak açıklayacağımız üzere, Ferhat Abbas

²⁶⁷ Hugh Schofield, "Colonial Abuses Haunt France", 16 Mayıs 2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4552473.stm>, Erişim Tarihi: 09.05.2007. Hutchinson da, Sétif'teki çatışmalarda 15,000 Müslümanın öldüğünü belirtmektedir. Martha Crenshaw Hutchinson, "The Concept of Revolutionary Terrorism", s. 392.

²⁶⁸ bkz. Kenan Akın, *Cezayir'de Fransız Vahşeti ve Ötesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 16 ve Georges-Marc Benamou, *Bir Fransız Yalanı*, Çev. Sonat Ece Kaya, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 16.

²⁶⁹ Mohammed Harbi, "The World at War- Massacre in Algeria".

²⁷⁰ Berkes, s. 198-199.

önderliğindeki milliyetçiler, Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği'ni (UDMA: *Union Démocratique du Manifeste Algérien*) kurmuştur. UDMA, ulusal burjuvazi ve aydınların bir kesimini temsil etmekteydi ve köylüler arasında da belli bir örgütlülüğe sahipti. Aynı yılın Kasım ayında, Messali Hac'ın önderliğinde, Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi kurulmuştur (MTLD: *Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques*). Cezayir Komünist Partisi de, Fransız Komünist Partisi'nin sağladığı olanaklarla yeniden örgütlenmiştir.²⁷¹

1946 kışında, Léon Blum'un kısa bir süreliğine Fransa'nın başbakanı olduğu sırada yaptığı bir konuşma konumuz açısından oldukça önemlidir: Blum bu konuşmasında, işgal yoluyla egemenliğin sağlandığı, bu egemenliğin baskı yoluyla korunduğu ve işgal edilen yerlerdeki halkın sömürülmesine dayanan eski sömürgeci sistemin modasının geçtiğini söylüyordu. Ona göre, kendi isteğiyle Fransız Birliği'yle birleşecek sömürgelerle (Vietnam gibi) Fransa arasında gerekli ilişkilerin kurulması için ilk iş olarak, barışçıl bir düzenin sağlanması gerekmektedir.

*Bizim Cumhuriyetçi doktrinimize göre, sömürgeci egemenlik, sömürgelerde yaşayan halklar kendi kendilerini yönetecek duruma geldiklerinde amacına ulaşmış sayılır. Bu gün geldiğinde sömürgecilerin ödülü de kendilerine karşı duyulan sevgi ve minnettarlık duyguları, düşünce yapılarında, kültürlerinde ve sahip olunan çıkarlarda birbirleriyle özgür bir şekilde bir birlik oluşturmaya uygun koşulları sağlayacak bir dayanışma ortamı olacaktır.*²⁷²

2.9. BAĞIMSIZLIK SAVAŞINDA ETKİLİ OLAN AKTÖRLER

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Cezayir milliyetçilik hareketi yavaş yavaş filizlenmeye başlarken, 1933 yılında Philippeville'de yayınlanan *Le peuple* adlı bir gazetede sömürgeciliğin bir zorunluluk olduğunu savunan şu ifadeler yer almaktaydı: “Arkasında yüzlerce yıllık bir uygarlık barındıran bir ülke, ...gericilik ve yabanilik içindeki insanları bırakma hakkına sahip değildir. Bizim misyonumuz onları da kendi seviyemize ulaştırmakta yatmaktadır.”²⁷³ Kimi çevrelerce sömürgeciliğin medenileştirme misyonunun hala geçerli olduğunun savunulduğu bu yıllarda, Cezayir'in milliyetçilik hareketi kendine bir yön bulmaya çalışıyordu.

²⁷¹ Yaraşır, s. 276-277.

²⁷² L'Année politique, 1946, s. 546'dan aktaran, Tony Smith, “The French Colonial Consensus and People's War, 1946-58”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 9, No.4. (Oct., 1974), s. 226.

²⁷³ *Le Peuple*, 9 July 1933, adlı eserden aktaran, Dunwoodie, s. 326.

Cezayir milliyetçiliği dendiğinde ilk olarak akla, Cezayir'in bağımsızlığını sağlamak için 1954 yılında pek çok farklı örgütün çatısı altında toplandığı Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN: Front de Libération Nationale) adlı örgüt gelmektedir. Ancak, Cezayir milliyetçiliğine ilişkin ilk hareketler aslında Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bölümde, bağımsızlık mücadelesi için gerekli koşulları hazırlayan ortama, bu mücadelenin yürütülmesinde önemli rol oynayan FLN öncesi döneme ve FLN dışındaki örgütlere de değinilecektir.

Birinci dünya savaşında Cezayir'lilerin Fransız ordusu için savaştıklarından ve bu savaşın sadece Cezayir'de değil, pek çok sömürge de milliyetçilik duygularının canlanmasında ne kadar büyük bir rol oynadığından bahsetmiştik. Bir sonraki bölümde değineceğimiz Cezayir'deki bağımsızlık hareketinin gelişmesinde önemli rol üstlenen liderler de Fransa safında savaşanlar arasındaydı. Örneğin Messali Hac, birinci dünya savaşında Güney Fransa'daki Fransız ordusunda, Ben Bella ise, İtalyan ve Kuzey Afrika seferlerinde Fransız ordusunda savaşmıştır. Bu savaş sonrasında, dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson'ın ortaya attığı 14 Prensipte, "tüm sömürge topraklarının tasfiyesinden ve sömürgelere kendi kaderlerini belirleme hakkının verilmesi"nden bahseden beş numaralı maddesi, kimi sömürgelerde bağımsızlık konusunda değilse de, mevcut durumlarında iyileştirmeye gidilmesi yolunda umutların daha da artmasına neden oldu.

Bu gelişmelerin de etkisiyle, 1920'de Jeune Algérie (Genç Cezayirli) adlı bir örgüt kuruldu. 1919 yılında ilan edilen Jonnart Kanununun Cezayir'deki pek çok kesimi memnun etmediğinden bahsetmiştik. Çünkü aslında yerli egemen sınıfların istediği; Cezayirliler'e medeni hakların verilmesi, genel oy hakkının tanınması, Fransız Parlamentosu'nda Cezayirli temsilcilerin bulunması ve eşit ticaret haklarının sağlanması gibi daha geniş hakların elde edilmesi idi. Bu gibi hakları elde etmek amacıyla kurulan Jeune Algérie örgütünün önderliğini, Cezayir'de Fransız sömürgeciliğine karşı ilk direniş hareketini başlattığından bahsettiğimiz Şeyh Abdülkadir'in torunu olan Emir Halit yapmaktaydı. Örgüt, Emir Halit'in 1923 yılında Cezayir'den sürülmesiyle dağıldı. Jeune Algérie'in dağılmasından sonra, 20 Temmuz 1926 tarihinde, Cezayirlilerin çoğunlukta olduğu Kuzey Afrikalı göçmenler tarafından, Kuzey Afrika Yıldızı (ENA:

Etoile Nord Africaine) adında bir örgüt kuruldu.²⁷⁴ Messali el-Hac önderliğinde faaliyet gösteren örgüt, ilk başlarda yalnızca siyasal ve ekonomik reformlara yöneldiyse de, 1933'ten sonra siyasal bağımsızlık talebinde bulunmaya başladı.²⁷⁵ Messali Hac, kimi çevrelerce FLN'ye katılmadığı için, Cezayir milliyetçilik hareketini bölüp zayıf düşürmekle suçlansa da, önderliğini yaptığı Kuzey Afrika Yıldızı, Cezayir'deki milliyetçilik hareketinin gelişmesinde, bu yolda kurulan ilk modern örgüt olması nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir.

2.9.1. Messali Hac

ENA, 1927 yılında, aynı zamanda bir komünist olan Messali Hac'ın liderliğini kabul etmiştir.²⁷⁶ Örgüt, Komintern'in baskısı sonucu, Fransız Komünist Partisi'nin (PCF: Parti Communiste Français) yardımı ve finansal desteğiyle kurulmuştu ancak zamanla bu iki parti arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Hatta ENA, 29 Kasım 1929 tarihinde Fransız hükümeti tarafından feshedildiğinde, PCF hiçbir tepkide bulunmadı. Parti, 28 Mayıs 1933 tarihinde Messali ve diğer önde gelen Cezayir milliyetçileri tarafından özerk bir organizasyona dönüştürüldü.²⁷⁷

ENA 1933 yılında açıkladığı programında; ilk aşamada, toplumda ayrım yaratan tüm uygulamaların kaldırılması, basın, seyahat, dernek kurma ve toplantı özgürlüğünün sağlanması, Arapçanın zorunlu ders olarak öğretilmesi ve daha fazla sayıda Arapça eğitim veren okulların açılması, sosyal sigorta hakkının tanınması gibi adımlardan bahsederken, ikinci aşamada, Cezayir'in tam bağımsızlığı, işgal güçlerinin ülkeden çıkarılması ve ulusal bir ordunun kurulması gibi adımlar yer almaktaydı.²⁷⁸

Kuzey Afrika Yıldızı, Ocak 1937'de Fransız hükümeti tarafından tekrar feshedilince, iki aydan kısa bir süre sonra, 11 Mart'ta Messali Hac önderliğinde halefi Cezayir Halk Partisi (PPA: Parti du Peuple Algérien) kuruldu. Hem ENA, hem de

²⁷⁴ Tillion'ın verdiği rakamlara göre 1958 yılında Fransa'da 400,000 Cezayirli çalışmaktaydı ve ailelerine para gönderen bu nüfus, Cezayir'deki iki milyon insanın geçimine yardımcı olmaktaydı. Tillion, s. 63.

²⁷⁵ Yaraşır, s. 269-270.

²⁷⁶ O'Ballance, s. 28.

²⁷⁷ Rabah Aissaoui, "Nous Voulons Dechirer le Baillon et Briser Nos Chaines: Racism, Colonialism and Universalism in the Discourse of Algerian Nationalists in France Between the Wars", *French History*, Vol. 17, No.2, (Jun., 2003), s. 188.

²⁷⁸ "Program of l'Etoile Nord-Africaine", <http://www.markxists.org/archive/messali-hadi/1933/program.htm>, trans. Mitch Abidor, Erişim Tarihi: 01.03.2006.

PPA'nın etno-ulusal talepleri; din, tarih ve hem kendi ülkelerinde hem de Fransa'da karşılaştıkları ırkçılık temeline dayandırılmıştı. Kuzey Afrika diasporasının amacı, aynı zamanda, kayıp bir anavatanı yeniden oluşturmak ve tehlikede olduğunu düşündükleri kültürlerini korumaktı.²⁷⁹ PPA, 10 Nisan 1937'de açıkladığı programında, amaçlarının Cezayir'in tam bağımsızlığı olduğunu, ancak bunun Fransa'yla ilişkileri tamamen koparma anlamına gelmediğini belirtiyordu. Bağımsız Cezayir'in, Fransa'nın her zaman için bir ortağı olacağı ve her iki ülkenin ortak çıkarlarının ve güvenlik ihtiyaçlarının işbirliğini gerektirdiği iddiası da Parti'nin programında yer almaktaydı.²⁸⁰ Ancak Fransa'da Halk Cephesi Hükümeti, PPA'yı da feshetti ve Messali Hac uzun yıllar hapiste kaldı.

Hac, PPA yerine, 1946'da MTL'D'i kurdu ve 1947'de yapılan yerel seçimlerde MTL'D, Ferhat Abbas'ın kurucusu olduğu UDMA'ya karşı ezici bir üstünlük kazandı. Bu durumdan tedirgin olan *kolonların* girişimleri sonucu, 1948 yılında yapılan genel seçimlere hile karıştırıldığı iddia edilmektedir. Bu seçimin sonuçlarına göre MTL'D'nin, Cezayirli Müslümanların oylarının yüzde doksanını alması beklenirken, parti, çok küçük bir oy alarak ancak dokuz milletvekilliği kazanabildi. Bir süre sonra, Cezayir halkının bağımsızlık taleplerinin yasal-parlamentar yolla elde edilemeyeceğini düşünen MTL'D'nin içindeki özellikle genç militanlar yeni bir oluşum içine girerek, aydın kesimden gelen Aid Ahmet önderliğinde, silahlı mücadeleyi esas alan Özel Örgüt'ü (OS: Organisation Spéciale) kurdular. Hücre tipi bir örgütlenmeyle faaliyetlerini yürüten OS, Messali Hac'ın karşı çıkmasına rağmen kısa sürede etkisini artırdı. OS, aynı zamanda, Ahmet Ben Bella gibi bir çok Cezayir devrimi önderini bağrından çıkardı. 1950'de Ben Bella da dahil önder kadroların yakalanmasına rağmen, örgüt köylüler arasındaki desteğini artırdı. 1951 yılında milliyetçiler, ulusal düzeyde demokratik bir cephe örgütlenmesi içinde birleştiler. Her ne kadar bir buçuk yıl içinde dağılsa da, cephe, Cezayir halkının geniş kesimlerini mücadelenin içine çekti ve bağımsızlık mücadelesinin gelişip güçlenmesini sağladı. 1952 yılında Ahmet Ben Bella'nın haptiden kaçması ve bazı OS önderlerinin serbest bırakılması, OS'ın

²⁷⁹ Aissaoui, s. 188-190.

²⁸⁰ "Declaration of the Political Bureau of the Parti du Peuple Algerien", <http://www.marxists.org/archive/messali-hadj/1937/declaration.htm>, Erişim Tarihi: 10.06.2007.

alışmalarına g verdi ve Cezayir halkı içinde prestijini artırdı. nder kadrolar, faaliyetlerini ağırlıkla Tunus ve Kahire’de sürdürerek, örgütün teknik, lojistik ve askeri donanımlarını artırdı.²⁸¹

MTLD’nin silahlı kolu olarak doğan OS, kısa zamanda halkın desteğini kazandı. Ancak yaşana bu süreç, bir yanıyla da MTLD içindeki çelişkileri ön plana çıkardı. Messali Hac ve parti yöneticileri arasında, illegal mücadele yöntemleri ve kişi putlaştırmaları konusunda başlayan tartışmalar, MTLD’nin Messali Hac taraftarları ve Merkezciiler olarak ikiye bölünmesine varacak boyuta ulaştı. Blnmede taraf olmayan ve yaşanan gelişmeleri kaygıyla izleyen OS liderleri, “nc bir yol” tercihinde bulundu ve Mart 1954’te Birlik ve Eylem için Devrimci Komite’yi (CRUA: Comit Rvolutionnaire d'Unit et d'Action) kurdu. (Bu rgt sonradan Cezayir bağımsızlık mücadelesine başlama kararı verecektir). CRUA’nın kurulduğu günlerde, Messali Hac ile Merkezci grup arasında ipler bütünüyle kopmuştu. MTLD’nin Belçika’da toplanan İkinci Genel Kongresi’ne Merkezci delegelerin katılması engellendi ve Hac bu kongrede “ebedi şef” olarak seçildi. Bu sırada CRUA ile Merkezciilerin ilişkileri iyice gelişmekteydi. CRUA’nın katkılarıyla Merkezciiler Temmuz 1954’te kendi kongrelerini topladılar. Kongredeki en önemli kararlardan biri, kollektif nderliğin kabul oldu. Temmuz 1954’le Ekim 1954 arası, CRUA’yla Merkezciiler’in ortak bir cephenin nasıl kurulması gerektiği yönündeki tartışmalarıyla geçti ve yürütülen tartışmalar sonucunda, 10 Ekim 1954 tarihinde, FLN kuruldu.²⁸²

yelerinin önemli bir kısmının FLN’ye katılmaları sonucu, Messali Hac, 2 Aralık 1954’te Cezayir Milli Hareketi (MNA: Mouvement National Algrien) adlı rgt kurmuştur. Kimileri tarafından “Cezayir milliyetçiliğin babası” olarak anılan Messali Hac, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kimileri tarafındansa Cezayir bağımsızlık hareketini bölerek zayıf düşürmekle suçlanmıştır. Hac’ın kendisi ise, 1956 yılında yaptėı bir açıklamada, MNA’ya yapılan saldırıların, karalamaların ve örgüt hakkındaki

²⁸¹ Yaraşır, s. 278-280.

²⁸² Yaraşır, s. 280-281.

iftiraların sebebinin, tüm engellemelere rağmen mücadelesini siyasi çizgide yürütme konusundaki kararlılığı olduğunu iddia etmiştir.²⁸³

2.9.2 Ferhat Abbas

Berkes'in, "evalu  " denilen batılılaşmış aydın türünün ideal tipi olarak nitelendirdiği Abbas'ın babası, işgalden sonra toprakları elinden alınan bir ağı idi. Ancak Legion d'Honneur nişanı bile almış olan ve Fransızca'yı çok iyi konuşmasına rağmen, Arapçayı doğru düzgün kullanamayan Abbas, bütün çabalarına rağmen, yerli Müslüman olmakla, kabul edilmemiş bir Fransız olmak arasında ezilmeye başladı. 1936 yılında,

*Eğer Cezayir ulusu diye bir ulus bulunduğuna inanabilsem, tereddütsüz milliyetçi olurum. Vatan ideali için ölen insanlar ün ve saygı kazanırlar. Ama ben bir Cezayir vatani için ölemem. Çünkü yok böyle bir şey. Bulamıyorum. Yaşayanlardan, ölülerden soruşturdum. Mezarlıkları dolaştım. Hiçbiri bana Cezayir vatani olduğunu söylemiyor*²⁸⁴

şeklinde konuşan ve Cezayir diye bir milletin varlığını reddeden Ferhat Abbas'ın görüşlerinde, yıllar geçtikçe çok büyük değişiklikler meydana geldi. Abbas, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1943 Şubat'ında yayınladığı Cezayir Halkı'nın Manifestosu'nda (Manifesto du Peuple Alg rien), Batılı çizgide bir Cezayir Hükümeti'nin kurulması, Fransızlara da adil bir temsil imkanının sağlanacağı bir Cezayir Parlamentosu, Arapçanın resmi dil olarak kullanılması ve asimilasyon politikasının reddi gibi taleplerde bulunuyordu. S m rgeciliğın zorbalığını kınaması nedeniyle, Abbas'ın partisi, Ulema reformistlerinin ve bazı Messali taraftarlarının desteğine sahipti.²⁸⁵ Abbas, 1955 yılında FLN saflarına katıldı ve Cezayir milliyetçiliği konusunda daha ılımlı bir tavır sergilediğinden, Batı'nın desteğini sağlama konusunda yardımcı olabileceği nedeniyle, 1958 yılında kurulan Geçici Cezayir Cumhuriyeti Hükümeti (GPRA: Gouvernement Provisoire de la R publique Alg rienne) başkanlığına getirildi. 1958-1961 yılları arasında bu görevi üstlenen Abbas, 1962 yılında bağımsızlık ilan edildiğinde, Ben Bella'dan önce kısa süreliğine bağımsız Cezayir'in başkanlığını yaptı.

²⁸³ "Message From Messali Hadj", <http://www.marxists.org/archive/messali-hadj/1956/message.htm>, Erişim Tarihi: 17.07.2007. Ne yazık ki Messali Hac'ın kendi yazdığı kitaba ulaşmamız mümkün olmadığından, Hac'ın FLN/MNA ayrımı hakkındaki düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi elde edemedik.

²⁸⁴ Berkes, s. 191-193.

²⁸⁵ Montagne, s. 46.

2.9.3. Abd el-Hamid İbn Badis

Cezayir’de Birinci dünya savaşı’nın hemen sonrasında, Cezayir ulemasının bazı kesimleri, toplumda İslam diniyle ilgili bir reforma ihtiyaç duyulduğunu söylemeye başladı. Bu reformun gerçekleşmesiyle, hem dini batıl inançlar çerçevesinde yorumlayan bazı kesimlere karşı önlem alınmış olunacak hem de Fransız asimilasyonu karşısında kendi kimliğine yabancılaşma tehlikesi bulunan bir ulusun bu tehlikeden kurtulması sağlanabilecekti. Bu amaçla *hür okullar* adı verilen ve Fransızlar tarafından Arapça *medrese* olarak geçen terime benzer şekilde *médersas* şeklinde ifade edilen okullar açılmaya başlandı. Bu okulların açılmasıyla, 18 Ekim 1892 yılında çıkarılan bir kanunla yerli halka eğitim vermek amacıyla kurulan Kuran Kursları’nda öğretilen geri eğitim şeklinin modernizasyonu da amaçlanıyordu. Cezayirli Müslümanların aldığı eğitim sürecinde ve İslamın öğretilmesinde bir reformu amaç edinen bu ulema, istediklerini gerçekleştirmek için 1931 yılında İbn Badis’in başkanlığını, Bashir al İbrahimi’nin ise başkan yardımcılığını yaptığı Cezayir Uleması Cemiyeti adlı bir örgüt kurdu. Bu dernek de aslında, bağımsızlığı ve Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesini istiyor ve Fransızlaşmayı reddediyordu.²⁸⁶

1930 yılında Cezayirli Müslüman çocukların sadece %7’sinin bir kamu okuluna devam etme şansı bulunmaktaydı. İslamda reformu savunanlar da özellikle bu şekilde bir kamu okuluna gitme amacı bulunmayan çocuklara İslam ve Arapçaya yönelik bir eğitim vermeyi amaçlıyordu. Ancak kısa bir süre sonra Fransa’nın bu okulların varlığı konusunda endişe duymaya başlaması üzerine, okullar, yakın gözetim altında tutulmaya başlandı. Fransız yönetimi, 13 Ocak ve 8 Mart 1938 tarihlerinde çıkardığı iki kararname yoluyla, özellikle okulların açılması sürecinde izlenecek prosedürle ilgili bazı şeyleri bahane ederek bu okullara müdahale edebilmeyi amaçlıyordu. Fransa’nın bu girişimlerinin ardından ikinci dünya savaşı’nın patlak vermesi ve 1940 yılında İbn Badis’in ölümüyle, hareket hız kaybetmeye başladı. Ancak 1943 yılında İbrahimi’nin ev hapsinden kurtulması ve İkinci dünya savaşı sonrası Cezayir milliyetçilik hareketinin canlanması sonucunda, *hür okulların* sayısında büyük bir artış yaşanmaya başladı. Özellikle 1954 yılında FLN’nin kurulmasıyla, iç güvenlik ve kamu düzeni önünde bir

²⁸⁶ O’Ballance, s. 29.

engel olarak görülen ve kapatılmaya başlanan bu okulların yerine, Fransız yönetimi tarafından son bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz okullar açılmaya başlandı. Bu okulların özellikle gençlerin zihninde bir Cezayir kimliği yaratılması ve bağımsızlık hareketinin psikolojik hazırlığını oluşturması bakımlarından önemli bir rol oynadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.²⁸⁷

Abbas'ın 1936 yılında öne sürdüğü Cezayir ulusunun var olmadığı şeklindeki görüşleri karşısında İbn Badis şöyle diyordu:

Bizim tarihimiz de, bugünümüz de inkar edilemez şekilde bir Müslüman milleti olduğunu gösteriyor. Biz de dünyanın bütün diğer ulusları gibi bir ulusuz. Bu ulusun da bir tarihi ve kültürü var, çünkü onun din ve dil birliği var. Kendine özgü kültürü ve gelenekleri var. Dünyanın bütün diğer ulusları gibi, iyi ya da kötü özellikleri olan bir ulusuz. Bu ulus, bu Cezayir ulusu. Fransız ulusu değildir. Cezayir ne Fransız olabilir, ne de olmak ister. Hatta olmak istese, kaynaşmak istese de olamaz. Onun bugünkü sınırlarıyla çizilmiş Cezayir olan değişmez bir toprağı var.

İbn Badis'in açtığı akımın sloganı: “Dinimiz İslam, dilimiz Arapça, yurdumuz Cezayir” idi. Berkes'e göre Ben Badis'in önemi, Ferhat Abbas'ın ilk başlarda savunduğu fikirlere karşı gelmek olmuştur.²⁸⁸ Bu yönüyle, bir Cezayir ulusunun varlığına olan inanç, İbn Badis'in Cezayir Uleması Cemiyeti'nde vücut buluyor ve dernek, gerçekten de Cezayirlilerin bağımsızlık konusundaki düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynuyordu.

2.9.4. Ben Bella

İkinci Dünya Savaşı'ndaki askerlik görevini 141 Cezayir Nişancı alayında bitiren Ben Bella orduyu terk etmiş ve Cezayir Halk Partisine girmiştir. Kendisinin Nasır'la en çok teması olan Cezayir ihtilaf şeflerinden biri olduğu söylenmekteydi.²⁸⁹ 1950'de, milliyetçi harekete kaynak sağlamak amacıyla düzenlenen Oran'daki bir postahane soygununa karıştığı suçlamasıyla hapse atılan Bella, iki yıl sonra hapisten kaçmayı başarmış ve Kahire'ye gitmiştir. MTLD'den ayrılarak, en kısa sürede silahlanmayı ve bağımsızlık için harekete geçmeyi planlayan OS'yi kuran ve FLN'nin

²⁸⁷ John Damis, “The Free-School Phenomenon: The Cases of Tunisia and Algeria”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 4. (Sep., 1974), s. 440-449. Cezayir Uleması Cemiyeti'nin 1955'te 200'den fazla okulda ders verdiği ve tahminen 40,000 kişiyi de öğretim alanına soktuğu belirtilmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı III*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 95

²⁸⁸ Berkes, s. 194-195.

²⁸⁹ Ortadoğu, Yıl 2, Sayı 20, Eylül 1963, s. 23-24.

kurulması kararını veren grup arasında da yer alan Bella,²⁹⁰ MTL'Den ayrılma nedeninin, Messali ile hareketin içindeki bazı kesimlerin arasındaki görüş ayrılıkları olduğunu belirtiyordu. Ona göre Messali, hareketin anayasaya uygun bir şekilde gelişmesinden yanaydı ve seçimler yoluyla Cezayirlilerin seslerini duyurarak sömürgeci yönetimden giderek daha fazla taviz koparma imkanlarının doğacağına inanmaktaydı. Ancak bir an önce harekete geçmek isteyen OS içindeki tüm genç üyelerde olduğu gibi, Ben Bella'da bunun sadece boş bir hayalden ibaret olduğunu düşünüyordu. Ayrıca MTL'Den ayrılarak OS'yi kuran bu grup, Sétif'te yaşananlardan dolayı, Cezayir sorununun çözümü için er ya da geç güç kullanmanın gerekeceği ve bunun için kendilerini hazırlamaları gerektiği düşüncesi içindeydi.²⁹¹

Ben Bella ve arkadaşları, 25 Ekim 1956 tarihinde, Fas'tan Tunus'a giderken, Fransız Gizli Servisi tarafından uçağın zorla indirilmesi sonucu arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi süresince hapiste kalan Bella, 1962'de Cezayir Savaşı'na son veren Evian Anlaşması'nın imzalanmasından sonra serbest bırakılmış ve bağımsız Cezayir devleti'nin ilk başkanı olmuştur.²⁹²

Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunan ya da bağımsızlığın kazanılmasında rol oynayanlar sadece buraya kadar saydığımız isimler değildir ancak, bağımsızlık mücadelesinde etkin rol oynayan belli partilerin liderleri olmaları dolayısıyla kendilerinden en çok bahsedilen isimler buraya kadar saydığımız isimler olmuştur. Bağımsızlık savaşının kazanılmasında; Ali la-Point adıyla da anılan Ali Amar, Belkacem Krim, Benyucef Benkhedda, Larbi Ben M'Hidi, Chadli Benjedid, Rabah Bitat, Muhammed Budiyaf, Huari Bumedyen, Abdülaziz Buteflika, Zohra Drif, Ali Kafi ve Saadi Yacef gibi pek çok isim de etkin rol oynamıştır.

2.10. MİLLİYETÇİ HAREKETTE BÖLÜNME: FLN/MNA AYRIMI

Ekim 1954'te Cezayir'in milliyetçiliğini savunan Messali taraftarları hariç pek çok farklı grubun FLN çatısı altında birleştiğinden bahsetmiştik. İnsel'in, çıkışında esas olarak dinsel kökenli olduğunu söylediği²⁹³ FLN milliyetçiliği içerisinde, Brett'in çok

²⁹⁰ <http://www.rulers.org/indexb2.html#benbella>, Erişim Tarihi: 11.06.2007.

²⁹¹ Robert Merle, *Ben Bella*, trans. Camilla Sykes, Michael Joseph, London, 1967, s. 77.

²⁹² http://i-cias.com/e.o/algerian_civil_war.htm, Erişim Tarihi: 19.05.2007.

²⁹³ Ahmet İnsel, "Cezayir Dersleri", *Birikim*, Sayı 34, Şubat 1992, s. 8.

güzel bir şekilde özetlediği beş adet başarılı politik nesil vardı: Bunlar, Ferhat Abbas tarafından temsil edilen “liberal politikacılar”, Benkhedda tarafından temsil edilen ve 1940’larda Messali Hac’ın taraftarlarına katılan “radikal politikacılar”, savaşa 1954’te katılan ve radikallerle aynı devire mensup ama daha düşük bir sosyal sınıftan ve kırsal kesimden gelen ve kariyer yapma konusunda daha az başarılı “devrimciler”, isyana katılan ve Ulusal Kurtuluş Ordusu’nu (ALN: Armée de Libération National) yaratan “ordu” ve savaş esnasında ikinci sırada yer alan ama sonrasında hızlı bir şekilde yükselen “entelektüeller”.²⁹⁴

Bu şekilde pek çok farklı kesimden grubun bağımsızlık amacı etrafında bir araya geldiği FLN’ye katılmayan MNA lideri Hac, kimileri tarafından, Modern Cezayir milliyetçilik hareketinin kurucusu ve 1927’de Kuzey Afrika Yıldızı’nın lideri olduğu andan itibaren, Cezayir bağımsızlığının ve sosyalizmin “en önemli ışığı” olarak nitelendirilmektedir. Bu kesimler tarafından FLN’nin Hac grubunu bastırdığı ve Cezayir bağımsızlık mücadelesinin esas liderleri olmaları nedeniyle, Hac’ın politik olarak izole edildiği söylenmekte.²⁹⁵ Hac, Cezayir milliyetçilik hareketini bölmekle ve gereksiz hizipler yaratarak güçsüzleştirmekle de suçlanıyor.

FLN’nin silahlı kolu olan ALN de yine 1954 yılında kuruldu. FLN liderlerinin “Eğer Fransız süngüleri altında mutlu olsaydık bile yine savaşırdık” sözüne karşı Sartre, “Haklılar. Ve daha da ileri gitmek gerekir: Fransız süngüleri altında sadece mutsuz olunabilir” şeklinde cevap veriyordu.²⁹⁶ Bağımsızlıklarını kazanmak için savaşan ve mutlu olmadıkları ortada olan bu kesim, Mısır, Fas, Tunus ve Arap Ligi’nin moral ve finansal desteğini kazanmıştı. Askerler Tunus’ta, Fas’ta, Mısır’da ve Batı Almanya’da eğitiliyorlardı. 1956’ya gelindiğinde, FLN, *wilaya* adı verilen 6 adet eyaletten oluşacak şekilde örgütlenmişti. Her eyalet de kendi içinde bölgelere, her bölge alt bölgelere, her alt bölge de sektörlere bölünmüştü.²⁹⁷

²⁹⁴ Michael Brett, “Anglo-Saxon Attitudes: The Algerian War of Independence in Retrospect”, *The Journal of African History*, Vol. 35, No. 2 (1994), s. 221-222.

²⁹⁵ <http://www.marxists.org/glossary/people/m/e.htm#messali-hadj>

²⁹⁶ Sartre, *Hepimiz Katiliz: Sömürgecilik Bir Sistemdir*, s. 16.

²⁹⁷ E. A. Ayandele, J. D. Omer-Cooper, R. J. Gavin, A. E. Afigbo, *The Growth of African Civilization The Making of Modern Africa*, Volume 2: The Late Nineteenth Century to the Present Day, Longman, 1971, s. 120-121.

FLN dendiğinde, bunun aynı görüşe, aynı inanışa, aynı imana sahip olmayan kimselerden meydana gelmiş olduğunu kabul etmek zorundayız. Cezayir’i zafere, bağımsızlığa ulaştıran bu milli cephe, çeşitli dini mesleklere ve tarikatlara mensup olanlardan ve çeşitli sol eğilimli kimselerden meydana gelmiştir. Bundan başka, Milli Kurtuluş Cephesi’nin faaliyetine iki çelişen grubun mücadelesi de hakim olmuştur: Cezayir’in içinde vuruşanlar ve dışarıda faaliyette bulunanlar hiçbir zaman bağdaşamamışlardır.²⁹⁸ Bu bağlamda bağımsızlık mücadelesindeki tek ayrım, FLN ve Messali Hac’ın MNA’sı arasında değil, aynı zamanda üçüncü bölümde daha detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, FLN cephesindeki iç önderlik ve dış önderlik arasında da yaşanmıştır.

Benjamin Stora, 1962’den sonra Cezayirliilere okullarda öğretilen ve onlar aracılığıyla aktarılan resmi tarihte bağımsızlık için mücadele etmiş tek bir örgütün yer aldığını söylemekte. Bu örgütün hangisi olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Stora, Cezayir milliyetçiliğinin ‘baba’sı olduğunu iddia ettiği Messali Hac’ın, tarihi yeniden yazan galipler tarafından uzun bir süre “hain” olarak sunulduğunu belirtiyor. 1956 yılında, Fransız sömürge yönetimine karşı Kasım 1954 ayaklanmasını başlatmış ve FLN’yi kurmuş olanlar, bazı eski MTLN üyeleri, komünistler, Ferhat Abbas’ın örgütünün üyeleri ve Ulema Derneği’nin din adamları gibi birçok akımı peşlerine takmayı başarmalarına rağmen, MNA içinde toplaşmış, eski milliyetçi lider Messali Hac’ın yandaşları bu birleşimin dışında kaldı. Stora, ileride sert bir biçimde çatışacak olan bu iki örgütün, yani FLN ve MNA’nın arasındaki şiddetli düşmanlığın nedeninin gelecekteki bağımsız Cezayir toplumunun niteliğiyle ilgili değil de, Cezayir halkının temsilcisinin kim olması gerektiği ve Fransız makamlarıyla görüşmeler yapabilecek geçerli muhatabın kim olacağıyla ilgili olduğunu eklemekte. 1956’dan 1962’ye kadar, FLN ve MNA’nın “şok komandoları” her aracın mübah sayıldığı uzun bir kavgaya girdi: Tuzaklar, tutulmayan sözler, sızma hareketleri ve dehşet yayacak örnek öldürme olayları. Bu savaş içindeki savaşta, en çarpıcı olay, Messali yanlısı olduklarından kuşkuyla 374 Meluza köylüsünün öldürülmesi olayıdır.²⁹⁹

²⁹⁸ “Cezayir Milliyetçilerinin İçine Düşükleri Buhran”, *Ortadoğu*, Yıl 2, Sayı 13, Haziran 1962, s. 28..

²⁹⁹ Benjamin Stora, “FLN/MNA Savaşı”, Sınır Tanımayan Gazeteciler, *Cezayir Dramı- Esir Düşmüş Bir Halk*, Alan Yayıncılık, Çev. Erden Akbulut ve Halil Hacıoğlu, İstanbul, 1998, s. 87-88.

Aslında 1957 yılının başında Meluza’da yaşananlar konusunda olduğu kadar, öldürülen kişilerin sayısı konusunda da çok farklı görüşler mevcuttur. MNA taraftarı olduklarından kuşkulanan Meluza yakınındaki bir köyde yaklaşık 300 kadar kişinin öldürüldüğü görüşünün yanı sıra, Fransızların FLN, FLN’nin ise, Fransızlar tarafından yapıldığını söylediği bu olayda, köydeki yetişkin her erkeğin öldürüldüğü de söylenmektedir.³⁰⁰ Kimsenin suçu üzerine almak istemediği bu olayı FLN tarafından gerçekleştirilen bir katliam olarak sunan Fransız kaynakları ise, ölü sayısı olarak 301 rakamını vermektedir.³⁰¹

2.11. TERÖRİZM KAVRAMI VE GERİLLA SAVAŞI

Cezayir’deki bağımsızlık mücadelesi, gerilla savaşı olarak, savaş esnasında FLN’nin uyguladığı metotlar ise terörizm olarak tanımlanmaktadır. Cezayir’de yaşananların bir gerilla savaşına örnek teşkil etmeyeceğini savunanların yanı sıra³⁰², siyasi literatüre “şehir gerillası” kavramının, Cezayir bağımsızlık savaşından sonra girdiği görüşünü savunanlar da bulunmaktadır.³⁰³ Gerilla savaşının en temel özelliklerinden biri, düzenli ordu kuvvetlerine karşı savaşmanın mümkün olmadığı zamanlarda, özellikle vur-kaç tekniğiyle düşmanı yıpratma amaçlı saldırılarda bulunulmasıdır ki güçlü Fransız ordusuyla baş edebilme olanağına sahip olmayan Cezayir kuvvetleri bağımsızlık mücadelesi esnasında bu yöntemlere sıklıkla başvurmuştur.

Bu bölümü yazarken, oldukça tartışmalı bir kavram olan terörizmin gelişigüzel kullanımından kaçınmak istemekle birlikte, savaş esnasında FLN’nin uygulamaları terörizm olarak değerlendirildiğinden, terimle ilgili ayrıntılı bir tanım vermek zorunlu hale geldi. Terörizm, eylemlerini gizlice yürüten bireyler, gruplar ya da devlet tarafından, politik veya bazı özel sebeplerle işlenen ve yarattığı endişe ortamından beslenen, tekrarlanan şiddet olaylarını ifade etmek için kullanılmaktadır, ancak,

³⁰⁰ Cameron, s. 143.

³⁰¹ “Reperes Chronologiques Concernant la Guerre D’Algerie”, Fransız devlet sitesi, <http://www.gers.pref.gouv.fr/nacvg/documents/reperesalger.htm>, Erişim Tarihi: 09.05.2007.

³⁰² Robert Strausz-Hupé ve Harry W. Hazard (ed.), *The Idea of Colonialism*, Atlantic Books, London, 1958, s. 65.

³⁰³ Yaraşır, s. 365, 54 no’lu dipnot.

suikastten ziyade, burada şiddete maruz kalan hedefler, esas hedefler değildir.³⁰⁴ Genel olarak düşünüldüğünde, bir olayı terörizm olarak nitelendirmenin, olayı gerçekleştiren aktörlerin kınanmasına neden olacağı şeklindeki görüşe katılmakla birlikte,³⁰⁵ bağımsızlık mücadeleleri söz konusu olduğunda, konu biraz daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu gibi mücadelelerde, örneğin sömürgecilğe karşı bir ayaklanma söz konusuysa, ayaklanmayı gerçekleştiren taraflar terör metotlarına başvursalar da, kimi kesimler tarafından haklı bir mücadeleyi yürütmekte oldukları düşünüldüğünden, uluslararası kamuoyundan destek görebilirler. Sömürge düzeninden kurtulmak ve kendi devletlerini kurmak isteyen sömürge halkları başka çareleri olmadığından terörizme başvurmak zorunda olduklarını iddia ederken, sömürgeci ülkeler de, karşı tarafın bu terör metotlarına başvurmamasından dolayı karşı-terör uygulamak zorunda oldukları görüşünü savunmaktadır. Bazı durumlarda da, her iki taraf da birbirini terörizme başvurmakla itham ettiğinden, hangi tarafın haklı olduğunu anlamak zorlaşır.

FLN'nin terörizme başvurmamasının nedeni ise, kimilerine göre, bir hareket savaşında, Fransız ordusunun oldukça iyi organize olmuş askeri gücüyle asla baş edemeyeceğinden emin olmasıydı. Bu nedenle de Fransa Cezayir ulusunun varlığını tanıyana ve geçici bir Cezayir hükümetiyle görüşene kadar yıpratmaya dayalı bir gerilla savaşı sürdürme amacını taşıdı.³⁰⁶ Bu şekilde bir gerilla savaşına, ulusal kurtuluş mücadelesi olsun olmasın, sadece Cezayir'de değil, düşmanın güçlü silahlarıyla ve gelişmiş ordusuyla baş etme gücünden yoksun olan tüm hareketlerde rastlanmaktadır. Cezayir'de de, taraflar arasında sahip oldukları askeri ve ekonomik kaynaklar açısından büyük bir eşitsizlik bulunmaktaydı ve bu durumda, “güçsüzün silahı” olarak değerlendirilen terörizme başvurma, FLN için tek çare olduğu düşünülmekteydi. FLN, Fransa'nın kendisine başka çıkar yol bırakmadığını düşünmekte ve gerçekleştirilen terör eylemlerinde hayatını kayeden masum insanlar, büyük bir amaç uğruna feda edilen kişiler olarak görülmekteydi.

³⁰⁴ “Definitions of Terrorism”, UNODC, http://www.unodc.org/unodc/terrorism_definitions.html, Erişim Tarihi: 30.05.2007.

³⁰⁵ Jack P. Gibbs, “Conceptualization of Terrorism”, *American Sociological Review*, Vol. 54, No. 3. (Jun., 1989), s. 329.

³⁰⁶ Cameron, s. 142.

“Şiddete dayalı eylemlere girişilmesi, barışçıl araçların etkisiz olduğuna dair hakim inaniştan kaynaklanmaktadır.”³⁰⁷ Bu durum, bağımsızlık mücadelesi esnasında FLN’nin uyguladığı terörizmi “devrimci terörizm” olarak adlandıran Hutchinson’ın makalesinde daha ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır: Bu terörizm türünde şiddet yöntemleri, istenilen amaca ulaşmak konusunda tek araç değilse de en önemli araçtır. Amaç ise genellikle politik gücü ülkedeki mevcut devlet yönetiminin elinden almaktır. Bu görüşe göre devrimci hareketin uyguladığı terörizm, şiddet kullanmayı seçmek ya da seçmemek gibi bir durumla karşı karşıya kalındığında kullanılan bir yöntem olarak değerlendirilmemelidir çünkü barışçıl yollarla yürütülen politik protestolar genellikle rejim tarafından reddedilmiştir. Terörizm, militanların eğitime ve herhangi bir özel ekipmana çok fazla ihtiyaç duyulmaması gibi nedenlerden dolayı da oldukça düşük maliyetli bir yöntem olmakta, ayrıca yarattığı psikolojik etki nedeniyle de tercih edilmektedir.³⁰⁸

Cezayir devrimcilerinin çoğu, 1954 öncesinde siyasette bulunmuş ve sistemi normal yollardan değiştirmeye çalışmanın başarısızlığını görmüştü. Fransız ordusu, Ahmed Ben Bella, Amar Ouamrane ve Belkacem Krim gibi FLN liderleri için önemli bir askeri uzmanlık kaynağı olmuştu. FLN, bağımsızlık mücadelesi esnasında, kitle organizasyonu, propaganda, diplomasi ve gerilla savaşı gibi pek çok terörizm taktiği uygulamıştır.³⁰⁹ 1967 tarihli ünlü *La Battaglia Di Algeri*³¹⁰ (Cezayir Savaşı) isimli filmde, tutuklanan ve 4 Mart 1957’de gazetecilerin önüne çıkarılan Ben M’Hidi’ye, Cezayirli kadınların girdikleri kafelere bomba yüklü sepetler bırakmalarıyla ilgili olarak bir gazetecinin sorduğu “Masum kurbanlara saldırmak için bombaları taşımakta kadınların sepetini kullanmak alçakça değil mi?” sorusuna M’Hidi “Korunmasız köylere napalm bombaları atarak binlerce kişi öldürmek daha alçakça değil mi?”

³⁰⁷ Bert V. A. Röling, “The Legal Status of Rebels and Rebellion”, *Journal of Peace Research*, Vol. 13, No. 2. (1976), s. 149. Röling’in bu iddiası, barışçıl yöntemlere başvurma gerekliliğinden bahseden MNA ile bu yöntemlerin yetersiz olduğuna ve bu nedenle silahlı mücadelenin gerekli olduğuna inanan FLN arasındaki mücadelenin asıl boyutunu ortaya koymaktadır.

³⁰⁸ Martha Crenshaw Hutchinson, “The Concept of Revolutionary Terrorism”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 16, No.3. (Sep., 1972), s. 384-387.

³⁰⁹ Martha Crenshaw Hutchinson, *Revolutionary Terrorism, The FLN in Algeria, 1954-1962*, s. xiv, 4.

³¹⁰ Gillo Pontecorvo’nun yönetmenliğini yaptığı film, 1969 yılında Venedik’te Altın Aslan ödülünü almıştı. Pontecorvo, her ne kadar FLN’nin tarafını tutsa da, tarafsız bir tavır takınmaya da çalışmış ve örneğin FLN tarafından bombalanan bir stadyum görüntülerinde masum çocukların da öldürülüşünü ekrana getirmiştir.

Uçaklarımız olsaydı bizim için daha kolay olurdu. Bize bombardıman uçaklarınızı verin ve o zaman sepetler sizin olsun” şeklinde cevap vermiştir. Böylelikle, terörizm, imkanların yokluğu argümanı ile meşrulaştırılmış oluyordu.

1789’da yaşadığı devrim sonrasında Fransa’dan tüm dünyaya yayılan ilkelerden biri de “özgürlük” idi. Fransa’nın karşısına özgürlük talebiyle çıkan Cezayir halkı ise, bu ilkenin kendi hakları olarak görülmediğini anlamış bulunmaktaydı. O halde, bunu elde etmek için kendisi savaşmak zorundaydı ancak özgürlüğünü kazanmak için gerekli askeri ve ekonomik dayanaklardan yoksundu. Düzenli Fransız ordusuyla baş edebilecek kaynaklardan yoksun olan FLN de, bu nedenle uluslararası kamuoyunu yanına çekmek ve olayı uluslararası arenaya taşımak için yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Böylelikle savaşı askeri alanda olmasa da politik alanda kazanmak mümkün olabilecekti.

Sartre, FLN’nin bu şekilde bir seçim yapmaya Fransa’nın kendisi tarafından zorlandığını belirtmektedir:

*Cezayir’de ordumuz bütün bölgeye yayılmıştır; sayısal üstünlük, para, silah, hepsi bizde. İsyancıların ise, halkın büyük bölümünün desteği ve güveninden başka hiçbir şeyleri yok. Bu halk savaşının karakterini istemeden biz belirledik: Kentlerde suikastler, kırsal bölgede pusular. Savaş biçimini FLN seçmedi; bundan başka bir şey yapamaz, hepsi bu. Güçler dengesi onu baskın biçiminde saldırılara zorluyor: FLN’nin görünmez olma çabası, açıkta bulunmaması gerekir. Eğer yok edilmek istemiyorsa, beklenmedik bir zamanda vurmak ve sonra hızla ortadan kaybolmak zorunda. Sıkıntımızın nedeni bu: görünmez bir düşmana karşı savaşıyoruz.*³¹¹

Cezayir Savaşı, uygar olduğu iddia edilen ülkelerin ordu, polis ve güvenlik güçlerinde işkencenin kurumsallaşmasına yardımcı olan alışılmamış ölçüde vahşi bir çatışma olarak nitelendirilmektedir. Savaşın, aynı zamanda pek çok yeni işkence türünün yaygınlaştırılmasına neden olduğu da söylenmektedir.³¹² Ancak savaş sırasında ve sonrasında Cezayir’de uygulanan şiddet ve işkence konusunda pek çok üst düzey Fransız askerin kendisini aklama çabası içersinde olduklarını görmekteyiz. Cezayir’de 1957 yılında görev alan General Massu da bu konuda eylemlerini haklı çıkarma çabası içersine girmişti.

³¹¹ Sartre, *Hepimiz Katiliz: Sömürgecilik Bir Sistemdir*, s. 55.

³¹² Hobsbawn, *Kısa Yirminci Yüzyıl*, s. 258.

Massu, 1972 yılında yayınladığı *La Vraie Bataille d'Alger (Gerçek Cezayir Savaşı)* adlı kitabında, Cezayir Savaşı esnasında işkencenin bilgi almada bir araç olarak kullanılmasını haklı göstermeye çalışmaktaydı. Massu, kullanıldığını inkar etmeden, işkencenin, Cezayir'deki terörizmi azaltmaya ve isyancıların bazı şebekelerini parçalamaya yardımcı olduğunu belirtmekte ve insanlık dışı olarak nitelendirdiği FLN terörizminin kökünü kazımak için gerekli olduğunu savunmaktaydı.³¹³

Ben M'Hidi'nin ölümünden sorumlu olan Aussaresses de, Cezayir Savaşı esnasında bilgi alma metodu olarak işkencenin varlığını inkar etmemektedir. Aussaresses, 1 Kasım 1954'te, henüz 36 yaşındayken Philippeville'deki kırk birinci hava tugayında görev almak üzere görevlendirilmiştir. Fransız Özel Servisleri'nde istihbarat subayı olarak görev alan ve sonradan General Massu'nun hizmetinde yer alan Aussaresses, Cezayir savaşıyla ilgili anılarından ilk olarak 2001 yılında yapılan ve *Le Monde*'da yayınlanan röportajda bahsetmiş ve sonrasında, aynı yıl yayınlanan *Kasbah Savaşı: Terörizm ve Karşı Terörizm* isimli kitabında savaşıla ilgili anılarını yazmıştır.

Aussaresses, Cezayir savaşında yaptıklarından hoşlanmamasına rağmen, hepsini ülkesi için yaptığını ve bir insanın inandığı bir görev için yerine getirdiklerinden dolayı asla pişman olmaması gerektiğini belirttiği kitabında, kendisini haklı çıkarmaya çalışmadığını, ancak terörizme başvuran bir düşman karşısında ordunun, aşırı yöntemler uygulayabileceğini iddia etmektedir. Aussaresses, işkence uygulayan Fransız görevlilerin, kendilerini ülkelerine adayan sıradan insanlar olduğunu ileri sürmekte ve işkencenin, acil bilgi sağlanması gereken durumlarda meşru olduğunu ve bu sayede pek çok kişinin hayatının kurtulabileceği görüşünü savunmaktadır. FLN sempaticianları ya da idealistler olarak tanımladığı işkence karşıtlarının bile, teröristleri sorgulamaları emredildiğinde, aynı metotları uygulayacaklarını iddia eden Aussaresses'in, yakalanan kişilerden bilgi almak için daha temiz ve insancıl metotlar olup olmadığını kendisine soran albay Cockborne'a verdiği "bana verdiğiniz görevi yerine getirmek için ahlaki açıdan düşünmeyi bırakıp, en faydalı olanı seçmek zorundayım" lafı da dikkate değer

³¹³ Jules Roy'dan aktaran: Catharine Savage Brosman, "Torture and Terrorism: Jules Roy Answers General Massu, *The French Review*, Vol. 59, No. 5. (Apr., 1986), s. 723, 725.

niteliktedir.³¹⁴ Görüldüğü gibi, savaş esnasında her iki taraf da terör metotlarına başvurmuş ve ikisi de terörizmden başka çaresi olmadığını iddia ederek kendi yaptıklarını meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Ancak Fransa, 1999 yılına kadar Cezayir’de bir savaş olduğunu kabul etmedi ve olanlar “Cezayir olayları” gibi üstü kapalı sözcüklerle ifade edildi. “Terörizme karşı mücadele” veya “kamu düzenini sağlama operasyonları” olarak gösterilen bu durumda, ordunun tepkisi karşı-terör oldu. Böylelikle FLN, var olan terör ortamından sorumlu tutuldu. Zaten kuramsal olarak işkence ve şiddet yasaktı ve varlıkları resmi olarak inkar edilmekteydi.³¹⁵ Ancak, ülkede var olan şiddet ve terör ortamından sorumlu tutulan FLN, Kasım 1954’te bağımsızlık mücadelesini başlattığında, kimse olayların bu kadar ciddi bir boyut kazanacağını tahmin etmiyordu.

³¹⁴ Paul Aussaresses, *The Battle of the Casbah: Terrorism and Counter Terrorism in Algeria*, Enigma Books, Third Edition, trans. (from French), Robert L. Miller, USA, 2006, s. xxxiii-21.

³¹⁵ Raphaëlle Branche, “The French Army and Torture during the Algerian War (1954-1962)”, Université de Rennes, 18.10.2004, Report by Lucy Garnier, <http://www.mfo.ac.uk/Publications/comptesrendus/branche.htm>, Erişim Tarihi: 08.05.2007.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ YILLARI

Cezayir Savaşı başladığında Fransa, Çinhindi'ndeki tüm sömürgelerini kaybetmişti ve Kuzey Afrika'da, 1952'de başlayan Fas ve Tunus'un bağımsızlık mücadeleleri devam etmekteydi (İki ülke de 1956'da bağımsızlıklarını kazanacaktır). Bu sırada Fransa, Çinhindi savaşı ve Tunus ile Fas'taki ayaklanmalar nedeniyle iyice sarsılmasına rağmen, Cezayir'in Fransız toprağı olarak kalacağına dair inanç devam ediyordu.³¹⁶ Ancak 1 Kasım 1954'te, hem Fransa'nın en büyük pazarı olan hem de metropole olan yakınlığı nedeniyle, diğer yerleşim sömürgelerinden oldukça farklı özelliklere sahip olan Cezayir'de de bağımsızlık mücadelesi için savaş (*Guerre d'Algérie*) başladı. Gerilla savaşı olarak tabir edildiğinden bahsettiğimiz bu savaşın planı, aylar öncesinden yapılmıştı.

3.1. BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI

İkinci bölümde de bahsettiğimiz “Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket”in sol kanadının Mart 1954'te kurduğu Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite (CRUA) adlı gizli örgüt, Cezayir'i vilayetlere bölerek her birine silahlı ayaklanmayı yönetecek bir komutan atandı.³¹⁷ Bu örgüt, Budiyaf'ın, MTLD içersindeki iki ayrı grubu uzlaştırmak için İsviçre'de düzenlenen ve eski OS üyeleri ile bir an önce harekete geçmenin gerekliliğine inanan Cezayir milliyetçilerinin de katıldığı bir toplantıda oluşturulmuştu. Merkez Kurul, çoğu zaman Cezayir devriminin “tarihi liderleri” olarak anılan, dokuz kişiden oluşmaktaydı. “Dokuzlar Klübü” ya da, “Özgürlük Savaşçıları” olarak da isimlendirilen bu grup; Muhammed Budiyaf, Muhammed Ben Bella, Belkacen Krim, Muhammed Khider, Hocine Ait Ahmet, Rabat Bitat, Larbi Ben M'Hidi, Mourad Didouche ve Mustafa Ben Boulaid'den oluşmaktaydı. Eski OS üyelerinin çoğu CRUA'ya katıldılar ve ve İsviçre, Fransa'ya yakın olduğundan CRUA'nın merkezi

³¹⁶ Bağımsızlık savaşı Kasım 1954'te başladığında Afrika'da bağımsızlığını kazanan sadece iki ülke; Etiyopya ve Mısır bulunmasına rağmen, Temmuz 1962'de bağımsızlık mücadelesi sona erdiğinde, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin pek çoğu bağımsızlığını kazanmış bulunmaktaydı. C. Harrison, s. 75-77.

³¹⁷ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 140.

olarak kabul edildi. Fransa veya başka ülkelerde yaşayan tüm CRUA üyelerinin, harekete hazır olmaları için Cezayir’e dönmeleri emredildi.³¹⁸

Cezayir savaşı, 31 Ekim gecesi ve 1 Kasım günü (tam da Kasım Yortusu zamanında) düzenlenen bombalama eylemleri, karakollara ve diğer binalara yapılan saldırılar ve kundakçılık gibi 10 ayrı olayın patlak vermesiyle çok ani ve beklenmedik bir şekilde başladı. 7 Avrupalının öldüğü, pek çok kişinin yaralandığı ve önemli maddi hasara yol açan bu olaylardan dolayı, sadece Fransız yetkilileri değil, Ulema, UDMA, PCA ve diğer milliyetçi gruplar da şaşkıncı çünkü CRUA’nın liderleri, meydana gelen olaylarla ilgili bu grupların hiçbirine danışmamış ve dolayısıyla hiçbirini haberdar etmemişti.³¹⁹

Olaylar sonrasında, Başbakan Pierre Mendès-France, 12 Kasım’da Ulusal Meclis’te yaptığı bir konuşmada, “Cezayir vilayetleri Fransız Cumhuriyeti’nin bir parçasıdır. Uzun süredir Fransa’ya aittirler ve değiştirilemez bir şekilde öyle kalacaklardır. Onlarla anavatan Fransa arasında herhangi bir ayrılık düşünülemez” şeklinde konuşuyor, Fransız İçişleri Bakanı Sosyalist François Mitterand ise, tek uzlaşma yolunun savaş olduğunu belirtiyordu.³²⁰ Mitterand, 8 Kasım’da bir radyo programında yaptığı bir konuşmada, Mendès ile benzer bir şekilde, “Cezayir Fransa demektir ve Fransa kendi memleketinde kendisinden başka bir otorite tanıyamaz” şeklinde konuşmaktaydı.³²¹ Mendès, 12 Kasım’da yine Ulusal Meclis’teki konuşmasında Cezayir’deki olayları, “birkaç kişinin caniyane arzusundan ileri gelmiş bir darbe” olarak nitelendiriyor ve “Cezayir’in Fransa’ya bağlılığının delillerini hiçbir zaman pazarlık konusu yapmadığını” iddia ediyordu³²². Ancak 1955 yılı içerisinde, Fransız toprağı olduğu iddia edilen ve Fransa’ya bağlılığından şüphe duyulmayan Cezayir’de, “birkaç asinin başlattığı olaylar” devam etti ve ülkede durum zaman geçtikçe giderek daha ciddi bir boyut kazandı.

³¹⁸ O’Ballance, s. 38.

³¹⁹ O’Ballance, bunun nedenini, Ağustos ve Eylül’de 1954’te devrimin, tüm güçlerinin birleşmesiyle daha başarılı olacağına inanan ve bu amaçla MTLĐ içerisindeki iki ayrı grubu uzlaştırmak için çalışmalarına devam eden CRUA’nın bu çabalarının hiçbirinin başarıya ulaşamamasına bağlıyor. O’Ballance, s. 38-39.

³²⁰ “Algeria: War of Independence”, *Library of Congress Country Studies*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0036\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0036)), ErişimTarihi: 13.06.2007.

³²¹ *Ayın Tarihi*, Kasım 1954, No. 252, s. 121.

³²² *Ayın Tarihi*, Kasım 1954, s. 123-124.

Cezayir Savaşı esnasında istihbarat subayı olarak yer alan Paul Aussaresses, Fransız hükümetinin savaş başladıktan sonra FLN'yi mümkün olduğunca çabuk ortadan kaldırma kararı aldığından bahsetmektedir. Ancak, ona göre, FLN'yi ortadan kaldırmak bu alandaki siyasi bir isteğin yanı sıra bunu gerçekleştirebilecek imkanları da gerektirmekteydi ve savaşın ilk başladığı sırada Fransa bu amacını gerçekleştirecek araçlara sahip değildi. Polis gücü böyle bir görev için oluşturulmamıştı ve askerler, gelişmek ve büyümek için sivil halkın terör ve propagandanın içine çekildiği bir isyana karşı savaşmak üzere eğitilmemişlerdi.³²³

Cezayir'deki olayları kontrol altına almak için Fransız hükümeti, 1 Nisan 1955'te olağanüstü hal ilan etti (bu konudaki kanun tasarısı, 219 red oyuna karşılık, 379 kabul oyla kabul edildi). 26 Ocak 1955'te Mendès-France hükümetinin Cezayir Genel Valiliği'ne atadığı Jacques Soustelle, Cezayir Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, olağanüstü halden sadece suç işleyenlerin korkması gerektiğini söylüyordu.³²⁴ Ancak Cezayir'de olanların bir bağımsızlık mücadelesi olarak değil de, işlenen bir "suç" olarak değerlendirilmesinden birkaç ay sonra, 20-21 Ağustos 1955 tarihinde gerçekleşen Philippeville Olayı, Fransa'da şok etkisi yaratmıştır. Fransız resmi rakamları, katliam olarak niteledikleri bu olayın, 71'i Fransız olmak üzere, 123 ölüyle sonuçlandığını belirtmekte ve kanlı baskı politikasının halkı FLN'ye bağlı hale getireceğini iddia etmekte. Fransız rakamlarına göre ayrıca 500 isyancı öldürülmüş ve 1000 kadarı da yaralanmıştır.³²⁵ Bir başka kaynakta ise öldürülen Avrupalı sayısı ile ilgili olarak 100 rakamının verildiğini görmekteyiz. Aynı kaynakta, 22 Ağustos'ta, intikam almak için Fransız paraşütçülerinin 1000'in üzerinde 'şüphe'liyi öldürdükleri belirtilmekte.³²⁶ Philippeville olayı, Cezayir bağımsızlık mücadelesinde oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Bu operasyon öncesinde FLN politikası sadece askeri ve hükümetle ilişkisi bulunan hedeflere saldırmak iken, Philippeville'de sivil halka saldırıldı. Bu durum karşısında Fransız hükümeti, misilleme olarak, hükümetin iddiasına göre 1,273

³²³ Aussaresses, s. 12-13.

³²⁴ *Aynı Tarihi*, Nisan 1955, No. 257, s. 346.

³²⁵ "Reperes Chronologiques Concernant la Guerre d'Algerie".

³²⁶ David. C. Gordon, "The Passing of French Algeria", Oxford University Press, New York-Toronto, 1966, s. 58.

gerillayı, FLN'ye göre ise 12,000 Müslümanı katletti ve silahlı kuvvetler, polis ve *kolon* çeteleri tarafından Philippeville'den sonra, büyük savaş başladı.³²⁷

Genel Vali Soustelle, Philippeville'den sonra daha sıkı tedbirler almanın gerekliliğinden bahsediyordu. 1955-1956 yılları arasında Genel Vali olarak görev yapan Soustelle, Müslüman halkın ekonomik durumuyla ilgili birtakım iyileştirmelerin yapılmasının zorunlu olduğu görüşünü savunmaktaydı. Böylelikle, isyan daha da şiddetlenmeden bastırılabilirdi. "Bazı konularda yol göstermek ve bazı şeyleri yeniden kurmak, daha iyi koşullarda yaşanmasına yardımcı olmak, bu vilayette Fransa tarafından daha önceden başlatılan gelişme sürecini hızlandırmak, bunlar bizim hedeflerimizdir" diye açıklama yapan Soustelle, Fransa'nın Cezayir'de evinde olduğunu, Cezayir'in bırakılması diye bir şeyin söz konusu bile olamayacağını ve Cezayir kaderinin Fransa'ya ait olduğunu belirterek, *kolonlara* güvende oldukları mesajını veriyordu.³²⁸ Bu dönemde hala, bazı reformlar aracılığıyla halkın mevcut yaşam standartlarında birtakım iyileştirmeler yapılarak bağımsızlık hareketinin önünün kesilebileceği inancı mevcuttu. Soustelle'nin de gerekliliğini savunduğu bu pasifikasyon politikası, Guy Mollet hükümeti döneminde sıkı bir şekilde uygulanmaya çalışılacaktır.

3.2. GUY MOLLET HÜKÜMETİ

Fransa'da 1956 yılında, özellikle siyasal yelpazenin sağında yer alan kesimler, Fransa'nın sömürge problemini güçlü bir merkezi hükümetin olmamasına bağlı olarak değerlendirmekteydiler. Aşırı sağdaki kesimler, Fransa'nın çöküşün eşiğinde olduğunu dile getirirken, sağın ve merkezin diğer partileri güçlü bir hükümetin gerekliliğini daha ölçülü bir şekilde dile getirmekteydi. Bazı Komünist ve Sosyalist partilerin programlarında gerici hükümetlerin kusurlarına yer veren ifadeler bulunsa da, bu grupların güçlü bir hükümetin varlığına sağ ve merkez partiler kadar vurgu yapmadığı görülmekteydi. Bazı Radikaller, Komünistlerin Sétif olaylarında Müslüman halka uygulanan baskı politikasını onayladığını hatırlatsa da, 1956'ye gelindiğinde bu olay unutulmuş gibiydi ve hatta Komünist partiler, bazı güçlü kapitalistlerle işbirliği

³²⁷ *Library of Congress Country Studies*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0038\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0038)), Erişim Tarihi: 12.07.2007.

³²⁸ Horne, s. 107-108.

yaptığını iddia ettikleri Fransız hükümetini, Kuzey Afrika'daki sorunların sorumlusu olmakla suçlamaktaydı.

Fransa'daki tüm partiler içinde, Fransız Birliği'nin ekonomik rolüne en çok vurguyu yapanlar ve sömürgelerin kaybının Fransa'nın ekonomik çöküntü içine girmesine yol açacağını ısrarla savunanlar Muhafazakarlar idi. O dönemde, merkez-sağdaki Cumhuriyetçi Halk Hareketi (MRP: *Mouvement Republicain Populaire*), Muhafazakarlar kadar şiddetli bir şekilde olmasa da, benzer uyarılarda bulunuyordu. Ancak Sahra petrolünün varlığı 1956 yılında nihayet kesinleşince, enerji kaynaklarının rolü tüm Komünist olmayan taraflarca vurgulanmaya başlandı.³²⁹

1956 yılında yayınlanan *Charente-Maritime*'ın Sosyalist Manifestosu'ndaki ilginç ifadeler dikkat çekmektedir. Bu manifestoda, Fransa'nın sömürgelerinde gerçek bir medenileştirme görevi yerine getirdiği iddia edilmekte, ancak bu ülkelere bağımsızlık verilmediği için bir takım sorunlar yaşandığından bahsedilmektedir. Sosyalist Parti olarak bu insanlara yerel düzeyde kendi kendilerini yönetme hakkının verilmesi önerilirken, bu sömürgelerle Fransa arasında “*une veritable association*”, gerçek bir birliğin kurulmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Manifesto, her ne kadar yerli halkların sömürsünden bahsetse de, bağımsızlıktan yerel düzeyde bahsedilmesi ve Fransa'yla gerçekleştirilecek bir birliğin gerekliliği iddiaları, bu manifestoyu da sömürgecilik yanlısı yapmaktadır.³³⁰

Aynı yıl 22 Ocak tarihinde Camus ve Roblès, başkent Cezayir'de sivil ateşkes konferansı düzenlediler ve 2 Şubat'ta, Jacques Soustelle'in yerine Robert Lacoste göreve başladı. 6 Şubat 1956'da ise, Başbakan Guy Mollet, Cezayir sorunuyla ilgili bir uzlaşma politikası uygulanmasından yana olduğunu belirtti. Ancak bu konuyla ilgili uygun koşulları hazırlamak için başkent Cezayir'e gittiğinde, “Cezayirli Avrupalılar”ın düşmanca protestolarıyla karşılandı. Böyle bir politika uygulanması durumunda, Mollet, Avrupalılar ve Müslümanlar olmak üzere iki tarafa karşı da savaşmak zorunda kalabileceği ve bu durumun çok büyük bir tehlikeye yol açabileceği şeklinde bir düşünce içersine girdi. Öncesinde, Mollet, General Catroux'yu göreve atamak yerine,

³²⁹ Christopher Harrison, “French Attitudes to Empire and the Algerian War”, *African Affairs*, Vol. 82, No. 326 (Jan., 1983), s. 79-82.

³³⁰ C. Harrison, s. 85-86.

çok faal ve kararlı bir kişi olan Lacoste’u, resmi olarak pasifikasyon politikası olarak adlandırılan bir politikayı uygulamak üzere görevlendirmeyi uygun görmüştü. Bu durum, hiçbir tavize yanaşmayan baskıcı sömürgeci politikayı kabul etmeme anlamına geliyordu.³³¹

1956 Nisan’ında Devlet Bakanı Pierre Mendès France, hükümetin uyguladığı Cezayir siyasetinde anlaşmazlığa düştüğü için istifa etti. Yine Nisan ayında Ferhat Abbas, FLN’ye resmi olarak dahil olduğu Kahire’ye uçtu. Abbas’ın bu kararı, UDMA taraftarlarını da bu doğrultuda etkiledi. UDMA’dan Ahmed Francis ve Ulema’dan Tevfik el-Madani de Abbas’la birlikte FLN saflarına katıldı.³³² 20 Ağustos 1956’da toplanan Summan Kongresi’nde, FLN’nin silahlı kolu olan ALN ve FLN’nin idari kanadı olan Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi’nin (CNRA: Conseil National de la Révolution Algérienne) kurulmasına karar verildi.

Summan Kongresi, 1956 yılında FLN içinde yaşanan bazı çelişkilerin ortaya çıkmasında da önemli bir yere sahiptir. FLN’nin merkezi Kahire’de olan, liderliğini Ben Bella’nın yaptığı dış önderliğiyle, Cezayir’de gerilla mücadelesinin gelişmesi ve yaygınlaşmasında ciddi rol oynayan ve ulusal hareketin kentlerde kök salmasını sağlayan Abban Ramdan’ın temsil ettiği iç önderliği arasında, izlenecek strateji ve politik adımlar konusunda bazı görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Ramdan, dış önderliğin Mağrip ülkeleri ve Kuzey Afrika’yı kapsayan, özellikle Mısır’daki Nasır iktidarıyla olan ilişkilerini eleştirmekteydi. Ben Bella ise, iç önderliği yerelliğe sıkışmakla ve ulusal ittifaklar konusunda eleştirmekteydi. İç önderlik, FLN’nin Summan Kongresi’ne başta Ben Bella liderliğindeki “dış önderlik” olmak üzere diğer delegasyonların katılmasını engelleyerek, kongreyi yönlendirdi ancak, bu kongreye katılamayan Ben Bella, dış önderliğin delegasyonlarıyla alternatif bir kongre hazırlığına girişti ve kongre tarihi olarak 22-23 Ekim 1956, yer olarak da Tunus belirlendi.³³³ Ancak, 22 Ekim 1956 tarihinde, Fransız savaş uçakları, Rabat’tan Tunus’a giden FLN önderlerinin uçağını düşürmekle tehdit ederek indirdiler ve hareketin önderlerini tutukladılar. Bağımsızlık tarihinde bir dönüm noktası olan bu olay hakkında Hocine Ait-Ahmet şunları anlatıyor:

³³¹ Barbour, s. 27-28.

³³² Gordon, s. 59.

³³³ Yaraşır, s. 285-287.

*Ekim 1956'da çok ciddi bir biçimde parçalanmıştık. Ve aramızda ciddi tartışmalar yapıyorduk. Ayrılmaya hatta iç savaşa bile gidebilecek tartışmalar. Ama bu tutuklamalar imdadımıza yetişti. Ve ayrılmak üzere olan bütün güçler üzerinde yeniden birleşmek yönünde kamçılayıcı bir rol oynadı. Düşman saldırıyordu, o halde birleşmeliydik dendi. Netice olarak, düşmanın tuzağı bizi kendi aramızda iç savaştan kurtardı.*³³⁴

Ancak Ben Bella, Muhammed Hıdır, Ait Ahmet ve Muhammed Budiyağ'ın tutuklandığı bu olaylar sonrasında, iç önderlik arasında da daha önce mevcut olan birtakım ayrılıklar iyice artmıştır. İç önderlikte, bir tarafta kitlelerin siyasi eğitime ve hücre çalışmalarına yönelen kent ağırlıklı kesimi temsil eden Abban Ramdan, diğer tarafta askeri bir perpektifle hareket eden ve kırsal kesimlerin temsilciliğini yapan başta Bumedyen olmak üzere, Abdülhafid Bussuf ve Belkasım Kerim bulunmaktaydı.³³⁵ Yaraşır, tutuklanma olaylarından sonra Ramdan ve Abdülhafid Bussuf, Huari Bumedyen ve Belkasım Kerim'den oluşan, "Triumvira" adıyla anılan ittifak arasında çelişkilerin giderek arttığından bahsetmektedir. Bu grup arasında Ramdan, bu ittifakı aşırı merkezci, katı hiyerarşik bir örgütlenme olmakla, gerillaların siyasi bilinçlerini geliştirememekle ve hakim oldukları bölgelerde sadakati esas alan güç bölgeleri oluşturmakla suçluyordu.³³⁶ İç önderlikte bu ayrılıkların yaşandığı sırada, 1 Aralık 1956 tarihinde General Raoul Salan, Cezayir'deki Fransız ordularının başkomutanı olarak atandı.

1956 yılının önemli olaylarından biri de, bu yıl içerisinde Hür Cezayir'in Sesi Radyosu'nun kurulmasıdır. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde radyo önemli bir yere sahip idi. Ancak ilk başlarda radyoyu eve sokmak, sömürgecinin kültür emperyalizmine maruz kalmak veya ahlaki çöküntü ile bir tutulurken, sonrasında radyo, kurtuluş savaşı esnasında çok önemli bir rol üstlenmeye başladı ve milleti birleştirme ve birlik duygusu yaratma hususunda radyoda yapılan yayınların büyük rolü oldu. Özellikle Avrupalının verdiği sahte haberler, sahte zafer olayları karşısında, Hür Cezayir'in Sesi radyosu, Cezayirliye, kendi halkından kişilerin sağladığı haberlere ulaşma konusunda yardımcı oldu. Aslında, radyonun algılanışındaki bu değişiklik, 1951-1952 yıllarında Tunus'taki ilk karışıklıklardan sonra Cezayir halkının haber alma şebekesini genişletmek ihtiyacı

³³⁴ Şehmus Güzel, "Cezayir ve Berberiler", Doruk Yayınları, Ankara, 1997, s. 4.

³³⁵ Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, s. 1, İletişim Yay., 1986, s. 242'den aktaran, Yaraşır, s. 286-287.

³³⁶ Yaraşır, s. 287.

duymasıyla başlamış ve 1 Kasım 1954 günü Cezayir'in, Batı Afrika Anti-sömürgeci Cephesi'ne katılmasıyla, radyonun evlere sokulmasıyla ilgili bakış açısında temel değişimler gerçekleşmiştir. 1956 yılının sonunda Hür Cezayir'in Sesi radyosunun kurulduğunu bildiren kitapçıkların dağıtılmasıyla, birkaç hafta içerisinde Cezayirlilere binlerce radyo satılmıştır. 1956'dan itibaren radyo almak, yeni bir haber alma tekniğine kavuşmak için değil, fakat devrimle irtibatı sağlamak, onunla yaşamak için tek yol olarak görülmektedir. Ancak Fransız teknisyenleri, kısa bir süre içinde Cezayir radyolarının yayın yaptıkları dalga boylarını buldular. Aylarca, rakibin güçlü parazit şebekelerinin yakın takibi altında yayın yapan Cezayir'in Sesi radyosu, her ne kadar çoğunlukla dinlenemiyorsa da, yaptığı yayınlar, Cezayirlilerin savaşın kazanılacağına dair duyduğu inancı kuvvetlendirmiştir. 1957'den sonra, Fransız birlikleri, operasyon yaptıkları yerlerde ne kadar radyo alıcısı varsa toplamaya başladılar. Bu arada, bazı istasyonların dinlenmesi de yasaklandı ancak Fransız teknisyenleri, Cezayir'li ilerleyişi, her gün dinlemek fırsatını bulduğu Arapça veya Fransızca yayın yapan 5-6 istasyon sayesinde adım adım takip etmekteydi.³³⁷

3.2.1. Pasifikasyon Politikası

Guy Mollet'nin başkanlığını yaptığı Uluslararası İşçilerin Fransız Bölümü (SFIO: Section Française de l'Internationale Ouvrière) hükümeti zamanında uygulanmaya başlayan bu politika, bağımsızlık mücadelesi yürütmekte olan Cezayirlileri bu isteklerinden vazgeçirmek için yapılan birtakım reform politikalarını kapsamaktadır. Bu dönemde hala sosyal ve ekonomik alanlarda Cezayirliler lehine yapılan birtakım değişikliklerle halkın Fransız hükümetinin yanında yer alabileceği ve böylelikle de bağımsızlık isteğinden vazgeçilebileceği zannediliyordu. Ancak 1957 ve 1958 yıllarında, savaşı önlemek için daha şiddetli yöntemler uygulanmaya başlanacaktır.

3.2.1.1. Eğitim

Pasifikasyon politikasının en önemli araçlarından biri eğitim alanında yapılan değişiklikler oldu. 1956 yılında Özel İdari Birimler (SAS: Sections Administratives Spécialisées) adı verilen birimlerin kurulmasıyla Fransız hükümeti eğitim alanında

³³⁷ Fanon, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, s. 53-74.

birtakım reform hareketlerine girişmiştir³³⁸, ancak, Cezayir’de yapılan tüm reform hareketlerinde olduğu gibi bu sefer de geç kalınmıştır. Fransızların, 1881 ve 1919 yıllarında eğitimde reform amaçlı yaptıkları çalışmalar kapsamında önerilenler genellikle yetersizdi. Ayrıca, okulların, Cezayirlilerin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıya ulaşmaktan çok uzak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu okullarda Arapça ve İslami çalışmalara çok az önem verilmekteydi, örneğin, otuz saatlik bir ders programında, Arapça eğitime yalnızca üç ya da dört saat ayrılırken, diğer derslerin tümü Fransızca işlenmekteydi.

1944 reformlarıyla, Arapçanın öğretilmesiyle ilgili medreselere daha sıkı bir program getirildiyse de, bu gelişmenin, Fransa’nın kendi isteğiyle başlattığı bir girişim olmaktan ziyade, Reformist Ulema’yla olan rekabetten kaynaklandığını görmekteyiz. 1898 yılında alınan bir kararnameyle, yerli halka yönelik ilkokullarda Arapçanın zorunlu olarak öğretilmesine karar verilmişken, 1947 yılına kadar Arapça, yabancı bir dil olarak değerlendirildi. 1947 yılında çıkarılan bir kanunla Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesine rağmen, kanun yetersiz bir şekilde uygulanmıştır. Çok geç kalınsa da böyle bir kanunun çıkarılması ve Cezayir Meclisi’nin Arapçanın her düzeydeki devlet okulunda öğretilmesini düzenleme konusunda yetkili kılınması gibi çalışmalarla Fransız idaresinin amacı, Cezayirlilerin kendi kültürleri ve dilleri konusunda daha az tepkide bulunmasını sağlamak ve bu yolla isyan olasılıklarını azaltmaktır.³³⁹ Ancak eğitim alanında yapılan hiçbir girişim Cezayirlilerin istediği düzeyde değildi. Tillion, 1958 yılında, Müslüman erkek çocuklarının sadece beşte birinin, kız çocuklarının ise on altıda birinin okula gittiğini belirtmektedir.³⁴⁰

1956 yılında SAS birimlerinin kurulmasıyla, Fransız ordusu eğitim sürecine dahil edildi. Savaş başlayana kadar Cezayirli Müslümanların eğitim sorunlarıyla çok fazla ilgilenmeyen hatta eğitim konusunda Avrupalı vatandaşlarla yerli halk arasında büyük bir ayrımcılık politikası izleyen Fransız yönetimi, savaş başladıktan sonra bu alandaki eksikliğini giderme yönünde, kurduğu bazı birimlerle gerekli çalışmalar yapmaya

³³⁸ Bu birimler sadece Cezayirlilerin eğitimi konularıyla ilgilenmiyor, ayrıca ülkede düzenin sağlanması, sosyal merkezlerin açılması, sağlık hizmetleriyle ilgilenilmesi gibi görevleri de yerine getiriyordu.

³³⁹ Heggoy ve Zingg, s. 572-577.

³⁴⁰ Tillion, s. 54.

başladı. Askerlerin eğitim sürecinde doğrudan görev aldığı bu birimler aracılığıyla, hem FLN'nin yürüttüğü savaş karşısında Fransız medeniyetinin Cezayirliler arasında eğitim yoluyla kabulünü ve böylelikle kendisine yönelik bir bağlılık sağlamayı hem de askerlerin yakından iletişim kurduğu aileler aracılığıyla birtakım istihbarat bilgileri almayı amaçlıyordu.

Böylelikle, SAS görevlileri *Bureaux Arabes*'ın 1880'lerde bırakmaya zorlandığı görevi yeniden başlatmış oluyor ve FLN aracılığıyla yürütülen savaş karşısında Fransa'nın en önemli silahlarından biri haline geliyordu. Savaş döneminde yerli halkı kendi tarafına çekme amacı güden SAS, bu amaçla kırsal kesimde pek çok yerde okullar açtı ve “asiler” karşısında yerli halkın desteğini sağlamak için politik, ekonomik ve sosyal alanlarda değişiklikler yapma yolunda birtakım çalışmalarda bulundu. SAS'ın kahramanlık dönemi 1958 yılında sona erdi. Ancak 1 Aralık 1958'de Cezayir’li Gençlerin Eğitimi Servisi (SFJA: The Service de Formation des Jeunes en Algérie) adında, yine ordu birimleri tarafından yönetilen ve daha ileri yaşlardaki gençlerin eğitim sorunlarıyla ilgilenen bir birim daha kuruldu. Bu iki birim dışında 1955'te kurulan Sosyal Merkezler (Centres Sociaux) adlı Cezayir halkının okuma-yazma sorunuyla ilgilenen ve askeri bir proje olmamasına rağmen SAS bölgelerinde kurulan ve askerler tarafından yönetilen bir birimin varlığı da dikkat çekicidir.³⁴¹

Fransız yönetimi, bu okulların açılması ve Cezayir'deki yerli halkın eğitimine bu kadar önem verilmesi konusunda isyan başlamadan önce bir girişimde bulunmamıştır. Savaş öncesinde sadece yerli halkın eğitimiyle ilgili konularda değil, sosyal, ekonomik ve politik diğer alanlardaki sorunlarıyla da ilgilenmeyen Fransız yönetimi, savaş patlak verdikten sonra yerli halkı kendi yanına çekmek amacıyla yıllar önce yapılması gereken reformları yapmaya başlamıştır. Ancak Fransa, Cezayirlilerin istediği her türlü reform girişiminde olduğu gibi, yerli halkın eğitilmesi konusundaki istekleri karşılama konusunda da geç kalınmıştır.

³⁴¹ Alf Andrew Heggoy, “Kepi and Chalkboards: French Soldiers and Education in Revolutionary Algeria”, *Military Affairs*, Vol. 37, No. 4 (Dec., 1973), s. 142-144.

3.2.1.2. Yerli Halkın Başka Bölgelere Yerleştirilmesi

Cezayir Savaşının ilk iki-üç yılında Fransız ordusu, kırsal kesimin başka bir bölgeye yerleştirilmesini içermeyen bir pasifikasyon politikası izledi. Ancak 1957 Eylül’ünde bu konuyla ilgili düzenlenen bir basın konferansında, kısmen تنها yerlerde yaşayan nüfusun daha güvenli bölgelere yerleştirilmesi konusu ele alındı. Bu politikayla, yerli halkı isyancıların kontrolünden çıkarmak gibi bir amaç da taşınmaktaydı. Aslında yerli halkın başka bölgelere yerleştirilmesi politikasından ilk olarak, Cezayir’de uzlaşmayı ve barışı sağlama politikasıyla ilgili 6 Ağustos 1957 tarihli bir mektupta söz edilse de, ilk yerleşim merkezlerinin, General Parlange tarafından, 1955 yılında, Aurès’te oluşturulduğu söylenmekte.³⁴² Böylelikle, yerli halkın başka bölgelere yerleşimiyle ilgili bu politikanın, Cezayir Savaşı’nın ilk günlerinden itibaren uygulandığı görülmektedir.

General Salan’ın başkomutanlığıyla beraber, daha aktif bir pasifikasyon politikası izlenmesi kararı alınmasıyla 1958 Ağustos’unda, halkın başka bir yere yerleşimi konusu, savaşı önleme konusunda önemli bir politika aracı haline geldi ve aynı yıl Fas ve Tunus sınırlarında sınır bentlerinin kurulmasıyla yerleşimin ölçeği ve hızı arttı. Aslında 1957 ve 1959 yılları arasında yerli halkın yerleştirildiği bu merkezler askerler tarafından oluşturulmuştu, ancak 1959 Kasım’ında, Cezayir Hükümetinin Genel Elçisi (Délégue Général) Paul Delouvrier, bu konuda yetkiyi eline aldı ve yerli halkın başka bölgelere yerleştirilmesiyle ilgili “sivil” ya da en azından hükümet kontrolünde bir organizasyon olan IGRP’yi (*Générale des Regroupment de la Population*: Nüfusun Yerleşimi Birimi) kurdu. Bunu, 1959 tarihli Challe Plan’ıyla askeri operasyon bölgelerindeki nüfusun sistematik bir şekilde boşaltılması kararı izledi. Yerli halkın başka yerlere yerleştirilmesi esnasında, hayatını kaybedenlerin azımsanmayacak derecede fazla olduğu bu politikanın sonucunda, 1 Ocak 1961’de, 2380 yerleşim merkezinin varlığıyla, 1,868,545 kişinin yaşadıkları bölgelerden Cezayir’in başka bölgelerine yerleştirildiğini görüyoruz. Eleştirilere ve şüphelere

³⁴² Keith Sutton, “Army Administration Tensions over Algeria’s Centres de Regroupment, 1954-1962”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No.2. (Nov., 1999), s. 244-252.

rağmen, Fransız ordusu, silahlı çatışmaların sona erdiği 1961 yılına kadar bu yerleşim politikasına devam etti.³⁴³

Sutton, IGRP ve SAS'ın uyguladığı politikanın aslında başarılı olduğunu iddia etmekte ve bunun bir kanıtı olarak da bu politikanın uygulandığı yıllarda Fransız kuvvetlerinin sayısının artmasına rağmen, FLN kuvvetlerinin sayısındaki azalışı göstermektedir. Ancak kendisi de, Fransa'nın bu yatıştırma politikasının, Cezayir'in bağımsızlığını önleme konusunda başarısız olduğunu kabul etmekte ve bu yönüyle Cezayir'in kırsal nüfusu ve yerleşme yapılarına önemli derecede zarar verdiğini belirtmektedir.³⁴⁴ Ancak bu pasifikasyon politikasının asıl amacı, yerli halkın yaşantısıyla ilgili ekonomik sosyal ve politik pek çok alanda yapılacak reformlarla bağımsızlık isteğini engellemek ve yer değiştirmelerle de halkı milliyetçi güçlerden uzak tutmaktır. Bu politika ise, ne halkın içindeki bağımsızlık isteğini söndürdü ne de milliyetçi güçlerle olan bağlantısını koparabildi. Cezayir devriminin, gerilla güçlerinin düzenli Fransız ordusu karşısında kazandığı askeri alandaki başarılar sonucu değil de, politik alanda, özellikle uluslararası arenanın desteğiyle ve Fransa'nın bağımsızlığın kaçınılmazlığını anlamasıyla kazanıldığı düşünüldüğünde, Sutton'ın belirttiği askeri güçlerin sayısına bağlı bir başarı, pek bir anlam ifade etmemektedir.

3.3. SAVAŞIN ŞİDDETLENMESİ

1956 ve 1957 yılı boyunca ALN, gerilla savaşının klasik özelliklerinden biri olan vur-kaç taktiğini başarıyla uyguladı ve Fransız ordusuyla doğrudan bir ilişkiden kaçınıp, genellikle gece baskınları düzenleyerek polis karakolları, askeri kamplar, *kolonlara* ait bazı çiftlikler, madenler, fabrikalar, ulaşım ve haberleşme merkezlerini hedef aldı. FLN terörü, ilk başta sadece sömürgeci rejim için çalışan Müslüman görevlileri hedef alırken, sonradan kendilerini desteklemeyi reddeden tüm sivilleri, Fransızlarla işbirliği yaptığından şüphelenilen kişileri, *kolonları* ve “hainleri” hedef aldı. Bu taktikler arasında adam kaçırma da oldukça yaygın olarak kullanılmaktaydı. Mücadelenin ilk iki yılında, FLN gerillalarının 6,000 Müslüman ve 1,000 Avrupalıyı öldürdüğü iddia edilmekte. Bu esnada, FLN, Aurès, Kabylie, Konstantin, Oran ve

³⁴³ Sutton, s. 248, 252-260.

³⁴⁴ Sutton, s. 269-270.

Cezayir şehrinin güneyinde pek çok bölgede kontrolü ele geçirmişti. Bu bölgelerde, ALN vergi ve yiyecek toplanmasına ve hareket için gerekli askerlerin sayısının artırılmasına yönelik basit ama etkili bir yöntem izlemekteydi.³⁴⁵

1957 yılında savaş şiddetlenirken Başbakan Guy Mollet, 9 Ocak'ta yaptığı bir konuşmada, Fransa'nın Cezayir'i asla terk etmeyeceğini söylüyordu:

*Fransa, hiçbir zaman, Avrupa asıllı Cezayirlilerin bugünkü iktisadi imkanlarını kötüye kullanmalarına, Müslüman halkı istismara kalkışmalarına izin vermeyecektir. Müslüman halkın da nüfus fazlalığından yararlanarak Avrupalıları baskı altına almasını veya bunları memleketi terke mecbur kılmasını kabul etmeyecektir.*³⁴⁶

Radikal Sosyalist Parti birinci başkan yardımcısı Mendès, 14 Ocak'ta yaptığı bir konuşmada BM'nin Cezayir meselesini inceleme konusunda yetkili olmadığını iddia ediyordu: “Zaten hiç kimse Genel Kurul'daki müzakerelerin mantıki bir şekilde neticelenebileceğine inanmamaktadır. Aksine, müzakereler esnasında cereyan eden münakaşalar hisleri abartılı bir şekilde tahrik edecektir”. Dışişleri Bakanı Christian Pineau da, ertesi gün yaptığı bir konuşmada, Cezayir konusuyla ilgili BM'nin hiçbir şekilde yetkisini kabul etmeyeceklerini belirtiyordu. (Pineau'ya, 24 Ocak'ta Fransız kabinesinde alınan bir kararla, BM'de Cezayir konusunun görüşülmesiyle ilgili oldukça geniş yetkiler verilmiş ve gerekirse müzakereleri terk edebileceği belirtilmiştir). Cezayir eski Genel Valisi ve BM Kurulu'ndaki Fransız temsilci üyelerinden Soustelle ise, Cezayir meselesinin BM'de görüşülmesi konusunda Fransa'nın görüşünü, 21 Ocak 1957 tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında açıkladı. Soustelle, bu konuşmasında, Cezayir'in milletlerarası anlaşmalarla Fransa'nın bir parçası olarak tanındığını ve bu bakımdan BM Kurulu anayasasının bu meselenin müzakeresi konusunda Genel Kurula yetki vermediğini belirtmiştir. Cezayir miliyetçilerini halk tabakalarını temsil etmemekle itham eden Soustelle, Fransız ordusunun Cezayir'de halka karşı savaşmak için değil, asayiş muhafaza etmek için bulunduğunu iddia ediyordu. 25 Ocak'taysa, Guy Mollet, Fransa'nın Cezayir'de güttüğü davanın haklı olduğunu ve Cezayir sorununun Fransa'nın bir iç meselesi olduğunu belirtiyordu. Mollet'ye göre tam da bu

³⁴⁵ Library of Congress, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0039\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0039)), Erişim Tarihi: 14.06.2007.

³⁴⁶ *Ayın Tarihi*, Ocak 1957, No. 278, s. 499.

nedenle BM bu konuyu müzakereye yetkili değildi ve BM Kurulu bu konuda bir müdahalede bulunmak istiyorsa, öncelikle kendi anayasasında değişiklik yapmalıydı.³⁴⁷

Pineau, Cezayir meselesinin BM Siyasi Komisyonu'nda incelenmeye başlandığı 4 Şubat'ta yaptığı bir konuşmada, “Fransa'nın 400,000 askeri varlığıyla birkaç bin direnişçi ile başa çıkamadığı” iddialarına karşılık, ülkesinin barışçıl niyetler taşıdığını, eğer gerçekten bir katliama girişilmek istenseydi, birkaç uçak ile modern silahların bunun için yeterli olacağını iddia etmekteydi. Pineau, ayrıca direnişçilerin yabancı bir ülkeden cesaret ve kayda değer bir yardım görmeseler, Fransa'nın teklif ettiği barışçıl çözümü kabul edeceklerini iddia ettiği konuşmasında, Sovyetlerin Cezayir direnişçilerine yardım ettiklerinin şüphe götürmediğini, Mısır'ın ise bu konuda oynadığı rolü hiçbir zaman saklamadığını sözlerine eklemiştir. Pineau'nun belirttiğine göre, 1956 Mart'ında Kahire'ye yaptığı ziyaretinde, Albay Nasır, Mısır'ın Cezayir'deki direniş hareketini desteklemek üzere gönüllü göndermeyeceğine dair kendisine şeref sözü vermiş, ama 26 Temmuz 1956'da yaptığı bir konuşmada, “Cezayir milletinin davası bizim mücadelemizdir. Batı şunu bilmelidir: Bu kahramanca mücadeleyi desteklemekten hiçbir zaman geri kalmayacağız” şeklinde konuştuğunu sözlerine eklemiştir. Ancak 8 Şubat'ta Cezayir'in durumunun tartışıldığı BM oturumunda, Mısır delegesi Ömer Lütfü Mısır'ın Cezayir'e özellikle silah yardımı yaptığı hususunu reddetmiş, fakat Cezayir'in Fransa'nın iç meselesi olmadığı, bu nedenle bu meselenin BM aracılığıyla çözülmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.

Cezayir konusuyla ilgili BM'de yapılan tartışmalarda Fransa, konunun kendi iç meselesi olduğunu savunurken, özellikle Pineau'nun “Batı aleyhtarı” olmakla suçladığı Asya-Afrika grubu devletleri, “Fransız Cezayiri” fikrini şiddetle reddediyor ve Cezayir sorunun milletlerarası bir sorun olduğu, bu nedenle BM'nin sorunun çözümünde yetkili olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu gruptaki devletler, BM Genel Kurulu'na verdikleri karar metninde, Fransa'dan Cezayir'e “kendi kendini yönetme” hakkını vermesini istemekteydi. 8 Şubat tarihinde, Endonezya delegesi Hanibu Hanifah'ın, “reform zamanı geçmiştir. Cezayir halkının istediği artık reform değil, bağımsızlıktır” şeklindeki konuşması Cezayir'de mevcut olan durumu özetlemekteydi. Ancak Fransa o tarihte bu

³⁴⁷ *Ayın Tarihi*, No. 278, s. 207-208, 277-280.

durumun doğruluğunu kabul etmekten çok uzaktı. 12 Şubat'ta Pineau, "BM ne hukuki ne de pratik olarak etkili bir vasıtaya sahip olmadığı zamanda meselelere hiç müdahale etmese daha yerinde olur" diyerek Cezayir sorunu üzerine mevcut Fransız tezini yinelemiştir.

Cezayir sorunu üzerine BM'de yapılan görüşmelere 15 Şubat'ta son verildi. BM Kurulu Genel Heyeti, bu tarihte yaptığı bir toplantıda, Asya-Afrika ve Latin Amerika grupları tarafından teklif edilmiş olan Cezayir konusu ile ilgili karar suretini oturuma katılan 76 üyenin 75'inin oyu ile kabul etti. (Fransa oylamaya katılmamış, İngiltere ise aleyhte oy kullanmıştır). BM'de bulunan FLN heyeti, bu karardan sonra yaptığı açıklamada, "Cezayir'in bağımsızlık hakkı" esası üzerinde Fransa'yla müzakerelere girmeye hazır olduğunu bildirdi.³⁴⁸ Ancak, Cezayir sorununu politik yollardan ve uluslararası kamuoyuyla uluslararası örgütlerin desteğini alarak çözme yolunda girişimlerde bulunan FLN'nin, Cezayir konusunda BM'nin yetkisini kabul ettiğini belirttiği bu konuşmadan sonra, iki taraf arasındaki "Cezayir'in bağımsızlık hakkı" üzerine olan görüşmeler başlamadı ve Fransa, bu sömürgesini geri almak için 1957 yılında da mücadeleye devam etti.

Cezayir'de 1957 yılında vuku bulan genel grev, sonuçları açısından büyük önem taşımaktadır. 1956 yılında başlatılan genel grevi, 1957'de başlayan Cezayirli işçilerin ve esnafın sekiz gün süren grevi izledi. Bu grevle birlikte, Abban Ramdan'ın başlattığı ve FLN'nin yenilgisiyle sonuçlanan Cezayir Şehri Savaşı, sekiz aya yakın bir zaman sürdü. Bu yenilgi, FLN için ağır bir darbe oldu ve Ramdan ve diğer FLN önderleri ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. FLN ile ALN içinde, merkezi önderliğin dağılmasından kaynaklanan farklılaşmalar ve gruplaşmalar arttı, Abban ve Triumvira grubu arasında hep var olan ancak Cezayir Şehri Savaşı nedeniyle dondurulan çelişkiler yeniden keskinleşti. Büyük bir hata olduğu öne sürülen bu savaş sonucunda alınan yenilgiden

³⁴⁸ *Ayın Tarihi*, Şubat 1957, No. 279, s. 293-308. Bu kararla ilgili tam metne ulaşamadık. Ancak, Cezayir'le ilgili alınan karar, Latin Amerika ve Asya-Afrika ülkelerinin uzlaşması sonucunda hazırlanmıştır. Latin Amerika ülkeleri de Cezayir sorunun barışçıl ve demokratik yollardan çözülmesi gerektiği görüşündeydiler.

sorumlu tutulan Ramdan, “silah arkadaşlarının” düzenlediği bir komplo sonucu öldürüldü.³⁴⁹

Ramdan, Lahdar Ben Tobal ve Kerim Belkasem’in, kendi eseri olan Summan Kongresi’nde alınan “siyasal olanın askeri olana önceliği” ve “dışa karşı iç direniş” kararlarına uymadığını öne sürüyor ve önemli olanın gelecekteki Cezayir devletini popülist militarizm tehlikesinden kurtarmak ve devrime sivil siyasal bir yönetim kazandırmak olduğunu savunuyordu. Ramdan, Cezayir’deki siyasal bileşenlerden hemen hemen tümünün FLN’ye katılması işini başarmış, Cephe’ye kurumlarını ve programını kazandırmış ve partinin yurtdışı delegasyonu ile ilişkilerini ve ülke içindeki farklı askeri bölgeler arasındaki bağlarını merkezileştirmeyi örgütlemişti. Ancak aynı zamanda, uzlaşmaz tutumuyla Ahmet Ben Bella ile Muhammed Budiyaf’ın da düşmanlıklarını kazanmıştı. Bağımsızlık mücadelesinde oldukça önemli bir yere sahip olan ve FLN’nin gerçek “siyasal beyni” olarak nitelendirilen Ramdan’ın ölümü, gelebilecek tepkilerden çekinildiğinden dolayı, ancak beş ay sonra açıklandı. Ancak *El Mücahid* gazetesinde yayınlanan bildiride, Ramdan’ın Fransız birlikleriyle yapılan bir çarpışma sırasında öldüğü iddia edildi. Ramdan’ın öldürülmesi, yurtdışında konuşlanmış askeri servislerin ne “ülke için” önceliğini, ne de “siyasiler”in devrimdeki önceliğini kabul etmemesine bağlanmakta ve kurtuluş mücadelesinin en önemli sorumlularından birine karşı işlenen bu ilk cinayetin, ordunun iktidara yükselişine de işaret ettiği söylenmektedir.³⁵⁰

Ramdan’ın 24 Aralık 1957’de öldürülmesinden kısa bir süre sonra, Şubat ayında ise, milliyetçilik hareketinin önemli isimlerinden biri olan Ben M’Hidi yakalandı. (Öncesinde, 7 Ocak 1957 tarihinde General Massu’nun 10. Paraşütçü Tümeni başkent Cezayir’de düzeni sağlamakla görevlendirilmişti). Yürütme ve Koordinasyon Komitesi’nin (CCE: Comité de Coordination et d’Exécution) başı olan Ben M’Hidi yakalandıktan sonra, Üçüncü Paraşüt Alayı’nın başı olan ve Massu’nun 10. Paraşütçü Tümeni’nde de kısmi bir görev üstlenen Marcel Bigeard, kendisini sorguladı.

³⁴⁹ Yaraşır, s. 289-291.

³⁵⁰ Altaf Choudja, “1957: Abban Ramdan’ın Katli”, *Cezayir Dramı- Esir Düşmüş Bir Halk*, s. 114-116. Choudja’nın bu tespitinin doğruluğu, Cezayir’in bağımsızlığından birkaç yıl sonra yapılan askeri darbeyle ordunun iktidara el koyması durumuna bakılarak rahatlıkla anlaşılabilir.

Aussaresses, Ben M'Hidi'nin mahkemeye götürülmesinin uluslararası alanda çok büyük bir tepkiye yol açacağını bildiklerinden, dava sonucu suçlu bulunmasının pek olası olmadığından bahsetmektedir. Hatta olası bir duruşma sonrasında M'Hidi'nin büyük ihtimalle serbest kalacağı konusunda General Massu'yu ikna eden Aussaresses, Massu'nun "elinden geleni yapması" konusunda kendisine yetki verdiğini ve kendisini koruyacağını söylediğini belirtmektedir. Aussaresses, bu konuşmadan Massu'nun daha ileri gitme konusunda çoktan hükümetin onayını aldığını anlaşıldığını iddia etmekte ve bundan sonra Ben M'Hidi'yi terk edilmiş bir çiftliğe götürüp, kendi elleriyle astığını anlatmaktadır. Bu olaydan sonra Ben M'Hidi'nin intihar süsü verilen bedeni acilen hastaneye götürülür. Ben M'Hidi'nin ölümü, Aussaresses'in de belirttiği gibi, FLN'ye yönelik çok büyük bir darbe olmuştur.³⁵¹ Bu iki önemli önderinin öldürülmesi, 1957 yılında daha da şiddetlenen Cezayir savaşında, FLN'nin oldukça zor bir dönem geçirmesine neden olmuştur. Ancak sonrasında gerçekleşen Meluza köyü katliamı ve Maurice Hattı'nın inşası nedenleriyle, FLN için bu yıl içerisinde çok daha zor günler yaşanacaktı.

28 Mayıs 1957 tarihinde gerçekleşen Meluza köyü katliamı, FLN'nin, uyguladığı terörizmi sonradan inkar etme yoluna gittiği olaylar arasında en önemlisidir. FLN, MNA yanlısı olduklarından ve hatta Fransız ordusunu desteklediklerinden şüphelenilen Meluza köyündeki tüm erkeklerin infazı emrini vermiş ancak katliama ilişkin dehşet verici ayrıntılar ortaya çıktıktan sonra, FLN'nin dışarıdaki en büyük destekçileri bile olayı kınamıştır. Bunun üzerine FLN, olaydaki sorumluluğunu inkar etmiş ve Fransa'yı, FLN'yi gözden düşürmek amacıyla hareket etmekle suçlamıştır. FLN bu tezlerine güvenilirlik katmak için uluslararası basına telgraflar göndermiş ve masumiyetini iddia ederek konuyla ilgili BM soruşturmasını talep etmiştir. Her ne kadar Cezayir dışında pek çok kimse olayda Fransa'nın iddialarının doğru olduğunu düşünse de, Fransa'nın Cezayir'de dürüstlüğüyle tanınmaması nedeniyle, Cezayir'deki Müslümanların çoğu FLN'nin iddialarına inanmıştır.³⁵²

FLN yaptığı katliamdan dolayı eleştirilirken, Behr'in yine aynı yıl Fransız birliklerinin bir köye yaptıkları operasyon hakkında bahsettikleri de dikkate değer

³⁵¹ Aussaresses, s. 135-144.

³⁵² Hutchinson, "The Concept of Revolutionary Terrorism", s. 390.

niteliktedir. Behr, bu operasyona haber yapma amacıyla Fransız paraşütçü kuvvetlerinden bir alayla birlikte katılmıştır. Operasyonda bulunan fazlasıyla kuvvetli ve iyi eğitilmiş olan ve sadist olmadıklarından kesinlikle emin olduğunu belirttiği bu askerlerin komutanlarının da oldukça muhterem bir insan olduğundan bahsettikten sonra, bu operasyon esnasında tanıklık ettiklerinden bahseder. İsyancılar olduğundan şüphelenilen ve hatta bir FLN müstahkem mevkiisi olduğu düşünülen bir köyün Generalin emri üzerine tüm gün boyunca Fransız uçakları tarafından bombalandığını belirtir Behr. Ancak onu asıl şaşırtan, kimsenin köye gitme ve inceleme yapma zahmetine katlanmamış olmasıdır. Behr, köyün dümdüz hale getirilmesinden sonra, ordunun başka bir yere doğru harekete geçtiğini sözlerine ekler.³⁵³ Savaş esnasında oldukça sık rastlanılan bu tür operasyonlar hakkında bir yabancıнын bu şekilde bir gözlemde bulunması oldukça önemlidir ve görüldüğü üzere, Cezayir savaşında katliamda bulunmak, sadece bir tarafın başvurduğu bir yöntem olmamıştır. Savaş esnasında gerek yerli halk, gerekse Avrupalılar, FLN ve Fransız kuvvetlerinin iki taraflı şiddet yöntemleri arasında kalmıştır.

Cezayir Şehri Savaşı yenilgisi ve Ramdan'ın öldürülmesi, FLN'de iç huzursuzluklarının artmasına ve askeri bir gerilemenin içine düşülmesine neden oldu. Bu gerilemeyi pekiştirmek için, Fransız ordusu, Fas ve özellikle Tunus'ta üstlenen Bumedyen'in önderliğindeki düzenli ordu kuvvetlerinin Cezayir'e girişini engellemek ve Cezayir içindeki gerilla gruplarıyla bağlarını koparmak yönünde bir operasyona girişti. Cezayir'in Fas ve Tunus'la sınırları barikatlarla örülerek, elektrikli tel hattıyla çevrildi. Eylül 1957'de tamamlanan ve Maurice Hattı adı verilen bu hattın yapılması sonucunda, FLN'nin Cezayir'de yürüttüğü mücadele giderek güçleşmeye başladı ve Yürütme ve Koordinasyon Komitesi faaliyetlerini Tunus'ta sürdürmek zorunda kaldı.³⁵⁴

Bu hattın yapılması sonucu, Fas ve Tunus'ta üstlenen ALN birimlerinin Cezayir'le bağlantısı büyük ölçüde koptu ve Cezayir milliyetçileri, modern teçhizata sahip ve iyi eğitim görmüş kendi birimlerinden ve kaynaklarından yoksun kaldı.³⁵⁵ Bu

³⁵³ Edward Behr, "The Algerian Dilemma", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 34, No. 3 (Jul. 1958), s. 287.

³⁵⁴ Yaraşır, s. 292.

³⁵⁵ H. Lewis, s. 325.

dönemde kaynak sıkıntısı çeken FLN'ye Türkiye silah gönderme girişiminde bulunmuştur. Aslında Türkiye, NATO'ya girişi sonrasında Fransa'yla olan ilişkilerini ön plana almış ve Cezayir hükümetini savaşın son anlarına kadar tanımamıştır. Hatta bu nedenle, Cezayir Ankara'da uzun süre bir büyükelçiyle temsil edilmemiştir. Ancak Türkiye, aynı zamanda Cezayir'e askeri yardımda bulunan Arap-olmayan ilk Müslüman devletti.³⁵⁶

Ataöv'ün aktardığı üzere, 17 Kasım 1957 tarihinde, "Ardahan" isimli bir Türk şilebi, Libya'ya askeri yardım görüntüsü altında Cezayir milliyetçileri için Tripoli limanına silah bırakmış, bunların Cezayirlilere transferi işine General Naci Sezen başkanlığında bir Türk heyeti nezaret etmiştir. Ancak, Fransızlar yakaladıkları Cezayirlilerden bazılarının evlerinde Türk menşeli silahlar görünce, Ankara'da şiddetli protestolara girişmişler, Menderes Hükümeti de BM görüşmelerinde Fransa lehine oy kullanmak "zorunda" kalmıştır. Ancak o sıralarda bile, bazı Türk diplomatlarının "Fransa müttefikimizse, Cezayirliler kardeşimizdir" duyguları içinde oldukları doğrudur.³⁵⁷

3.4. BEŞİNCİ CUMHURİYET VE DE GAULLE İKTİDARI

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet dönemine girilmişti. 27 Ekim 1946 yılında kabul edilen yeni anayasa ile, denizaşırı halklarla birlikte, ırk ve din ayrımı olmaksızın, haklarda ve ödevlerde eşitlik üzerine kurulan bir Fransız Birliğinden (*Union Française*) bahsediliyordu. Ancak 1958 Mayıs'ında Dördüncü Cumhuriyetin çöküşüyle, Fransa'da yeni bir dönem başladı ve Cezayir'le

³⁵⁶ Türkkaya Ataöv, "Cezayir'e, Selam", *Barış*, Ankara, 25 Ocak 1974 adlı eserden aktaran, Ataöv, *Afrika'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 133, 3 numaralı dipnot.

³⁵⁷ Türkiye, aynı zamanda, genel bir oylamada çekimser oy vermiş olmayı Fransa'ya karşı bir direnme kabul etmiş, bu çekimser oydan sonra, Cezayirli milliyetçiler için Kasım 1959'da bu kez Tunus'a, sanki bu ülkeye askeri yardım yapıyormuş gibi, silah yollamıştır. Türk-Fransız ilişkileri bu yüzden gene gerginleşmiş, Fransa Cezayirlilere Türk silahları götüren bir gemiye müdahale bile etmiştir. Milliyetçilere, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da yardım yapılmıştır. (Ataöv, *Afrika'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 133-134, 3 numaralı dipnot). Savaş esnasında Cezayirli milliyetçilerin ceplerinden Atatürk'ün resimlerinin çıktığı bilinmektedir. BM'de Türkiye'nin Fransa lehine oy kullanmasıyla ilgili Ben Bella, çok büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını, ancak Türkiye'ye kin duymalarının mümkün olmadığını, Türkiye'ye karşı burukluktan başka bir şey duyamayacaklarını belirtmiştir. "Biz NATO ile karşı karşıyaydık. NATO, Fransa demektir. Fransızlar NATO silahlarıyla savaşıyorlardı. Bir Müslüman ülkenin bu durumda sizin karşınızda yer alması, işte en büyük burukluk budur. Ama bu anı Cezayir halkının hafızasında kalmadı" şeklinde konuşuyordu. Cengiz Çandar, *Güneşin Yedi Rengi* adlı kaynaktan aktaran, Akın, s. 43-44.

ilgili tüm günahlar eski düzenin üzerine atıldı. 4 Ekim 1958 yılında kabul edilen Beşinci Cumhuriyet Anayasası ile, bu anayasayı kabul eden Cumhuriyet ve denizaşırı ülke halklarının adı altında bir birlik oluşturdıkları belirtiliyor ve anayasanın birinci maddesinde, bu birliğin, kendisini oluşturan halkların eşitliği ve dayanışması üzerine kurulduğu hükmü yer alıyordu. Bundan sonra Fransız Birliği yerini, Fransız Topluluğu'na (*Communauté Française*) bırakıyordu.³⁵⁸

J. Fauvet'in, "Dördüncü Cumhuriyet Hindicini savaşı'yla doğdu, ve Cezayir'de devam eden bir savaşla hayaletini bıraktı"³⁵⁹ şeklindeki sözleri de, bir anlamda her şeyden sorumlu olanın eski düzen olduğunu ifade eder niteliktedir. Dördüncü Cumhuriyet'in yıkılmasıyla günümüze kadar devam eden Beşinci Cumhuriyet ve De Gaulle'ün iktidara gelişine tanık oluyoruz. De Gaulle, varlığının *Fransız Cezayiri*'nin devamını sağlayacağını düşünen Cezayir'deki yüksek rütbeli askerler tarafından iktidara getirildi. O dönemde gerek Fransa'da, gerekse Cezayir'de yaşayan Fransızlar arasında, büyük umutlarla iktidara getirilen De Gaulle'le beraber Fransa tarihinde yeni bir sayfa açılacağına dair büyük bir inanç bulunmaktaydı.

3.4.1. De Gaulle'ün İktidara Ge(tiri)lişi

Dördüncü Cumhuriyet'in Hindicini, Fas ve Tunus sömürgelerini "kaybetmesi" yetmezmiş gibi, FLN'yle bağımsızlık için görüşmeler başlatacağı kanısının yaygınlaşması, Fransa'da sağcı görüşlere sahip kesimlerin, Cezayir'de de Fransa'nın kendilerini gözden çıkardığına inanan *kolonların* tepkilerine neden olmuştu. Bu korku içersinde olan binlerce Fransız, 13 Mayıs 1958'de "Yaşasın Fransa! Yaşasın Fransız Cezayiri! Yaşasın de Gaulle!" sloganlarıyla Cezayir'deki Fransız Genel Valilik binasını sardı. Aynı gün, Kuzey Afrika'daki Fransız birlikleri komutanı General Raoul Salan, Fransa devlet başkanı René Coty'ye bir muhtıra yolladı ve Fransa'nın Cezayir'deki çıkarlarını koruyacak bir hükümetin varlığını istediklerini, bu yapılmadığı takdirde ordunun Paris'te iktidara el koyacağını bildirdi. Bu sırada Fransa'da yaşanan hükümet

³⁵⁸ Anayasanın başlangıç kısmında, halkların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmeleri ilkesinin bir sonucu olarak, Cumhuriyet'in, kendisine katılmak arzusunu gösteren denizşırı ülkelere hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ortak ideali üzerine kurulmuş ve bu ülkelerin demokratik gelişmeleri amacıyla tasarlanmış yeni müesseseler kuracağından bahsediliyordu. (Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 454-456). Fransa'nın denizaşırı sömürgelerinden bir tek Gine bu Topluluğa katılmayı kabul etmedi, kabul eden diğer ülkelerin çoğu da 1960 yılında bağımsızlığını kazandı.

³⁵⁹ Edward R. Tannenbaum, "Review: The Heritage and Prospects of the Fifth Republic", *The Journal of Modern History*, Vol. 33, No. 2. (Jun., 1961), s. 179.

krizinde Felix Gaillard hükümeti istifa etmiş, Pierre Pfmilin hükümeti kurulmuştu. Salan, el koyduğu valilik binasından bir açıklama yaparak, parlamentoya karşı De Gaulle'ün başa geçmesi çağrısında bulundu. De Gaulle de, aynı günlerde yaptığı açıklamayla göreve hazır olduğunu bildirdi. 24 Mayıs'ta Salan'a bağlı birliklerin Korsika'yı işgal etmesi ve asi kuvvetlerin Paris'e yürümelerinin beklenmesi, De Gaulle'ü hızla iktidara taşıdı. 28 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Coty, De Gaulle'e yeni bir hükümet kurma ve yeni bir anayasa taslağı hazırlama görevlerini verdi ve 1 Haziran 1958'de parlamento De Gaulle'ün başbakanlığa atanmasıyla ilgili kararı onayladı. De Gaulle, 12 yıl aradan sonra Fransa'nın en güçlü adamı olarak olağanüstü yetkilerle göreve başladı.³⁶⁰ O dönemde sadece De Gaulle'ün “kara bir bataklık” olan Cezayir problemini çözebileceği düşünülmektedir.³⁶¹ De Gaulle'ün iktidara gelişiyle, Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet tarihe karıştı ve Fransa'da bugün süren rejimin temelleri atıldı.³⁶²

De Gaulle, 4 Haziran 1958'de ilk iş, Cezayir'i ziyaret ederek başkent Cezayir şehrinde Avrupalılara ünlü lafı, “Sizi anladım” (*je vous ai compris*) diyerek hitap etti. Cezayir'e gelişinden birkaç gün sonra, 8 Haziran 1958'de ise, “Kuzey Afrika'da sorun diye bir şey yoktur. Bütün sorun Paris'te iktidardır. FLN diye bir şey yoktur. De Gaulle'ün olacağı gün, artık FLN olmayacak” şeklinde konuşmaktaydı.³⁶³

De Gaulle'ün iktidara gelişi ülkede politik kanadın neredeyse tüm kesimleri tarafından büyük bir sevinçle ve iyimserlik duyguları içinde karşılanmıştı. Komünistler hariç tüm partiler De Gaulle'ün 3 Ekim tarihinde Konstantin'de ele alınan tüm siyasi kararlarını onaylamışlardı. Demokratik Merkez'in (Centre Démocratique) ve Sosyalist adayların çoğu, De Gaulle'ün kendilerinin uzun süredir savundukları politikaları benimsediklerini belirtirken, Muhafazakarlar ve Gaullist olarak adlandırılan kesimler için De Gaulle'ün iktidarda olması yeterliydi. De Gaulle'ün iktidara gelişiyle, Radikaller, Sosyalistler ve Komünistlerin, De Gaulle karşısında başarısızlığa

³⁶⁰ Yaraşır, s. 294-295.

³⁶¹ Donal. S. Besore, *Tarihi Değiştiren Başarısızlıklar*, Çev. Aslı Kutay, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 91.

³⁶² Ancak ordunun desteğiyle ve hatta zoruyla iktidara gelen De Gaulle'ün seçiminde yapılan “hata” ordunun ileri gelenleri tarafından çok sonra anlaşılacak ve Mayıs 1958'de “Yaşasın De Gaulle” diye bağırarak Salan gibi üst düzey askerler, Cezayir' bağımsızlık verilmesi kararından sonra, bu sefer De Gaulle'e karşı savaş açacaklardır.

³⁶³ Charles De Gaulle, *Kızıl Kitap* (der.), Robert Rocca, Çev. Ahmet Angın, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 15.

uğradıklarını fark etmeleri, Cezayir konusundaki politikalarına açıklık kazandırmaktadır. 1958 yılında gelindiğinde, 1956 yılında daha ikna edici manifestolar ayyınlayan Radikaller'den eser yoktu. De Gaulle'ün iktidarı konusunda Sosyalist'ler arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktaydı, hatta haziran ayında De Gaulle'ün atanması konusunda, 91 milletvekilinin sadece 49'u karşıt oy kullanmıştı. Komünistler ise, Cezayir konusunda sessizliğe gömülmüşlerdi.³⁶⁴

De Gaulle'ün tekrar iktidara gelişi, *Fransız Cezayiri* taraftarı *kolonların* ve ordunun da umutlarını artırmıştı. Kendisi de “Yaşasın Cezayir Fransası!” (*Vive l'Algerie Français*) şeklinde ifadeler kullanan De Gaulle, Cezayirli Müslümanlar için de birtakım sosyal, ekonomik ve politik reformlar yapacağından bahsediyordu. De Gaulle'ün bu girişimleri, Müslümanların desteğini kaybedeceğinden korkan FLN liderlerini endişelendirdi ve bu duruma karşı bir tepki olarak, Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti (GPRA: *Gouvernement Provisoire de la Révolution Algérienne*) kuruldu.³⁶⁵

3.4.2. Geçici Cezayir Hükümetinin Kurulması

Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti 19 Eylül 1958 tarihinde kuruldu ve önce Ferhat Abbas, Ağustos 1961'de de Ben Khedda bu hükümetin başkanlığına getirildi. İlk olarak merkezi Kahire olarak belirlenen³⁶⁶ ancak daha sonra Tunus'a alınan bu hükümette bir araya gelenlerin görüşleri tıpatıp aynı olmasa da, hepsi bağımsızlığın elde edilmesinde ve toplumsal reformların kapitalist olmayan bir yoldan yapılmasında görüş birliğine varmış gibiydiler. Geçici Hükümeti, Asya-Afrika ülkeleri ile Doğu Bloğu tanıdı.³⁶⁷ Çin, GPRA'yı ilk tanıyan ülkelerden biri olmasına rağmen, Sovyetler Birliği FLN'yi ancak iki sene sonra, o da *de facto* olarak tanıdı. Aslında FLN, Ben Khedda'nın

³⁶⁴ C. Harrison, s.88-89.

³⁶⁵ “Algeria: De Gaulle”, *Library of Congress Country Studies*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0041\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0041)), ErişimTarihi: 14.08.2007.

³⁶⁶ Mısır'ın bu dönemde Cezayir bağımsızlık mücadelesine destek verdiği bilinmektedir. Ancak bu dönemde destek verilen taraflar, sadece Cezayir'de bağımsızlık mücadelesi veren kesimlerden ibaret değildi. İlk bölümde bahsettiğimiz, “Üçüncü Dünya”nın en önemli baş kaldırma hareketlerinden biri olan 1955 Bandung Konferansı'yla birlikte, Afrika'nın bölgesel ve uluslararası politikada önemli bir ağırlığı olabileceğini fark eden Mısır, Batı karşısında kendisine büyük destek sağlayabileceğini düşündüğü Üçüncü Dünya ülkeleriyle birlikte güç birliği yapmaya yönelmiştir. Nasır'ın girişiyle, ayrıca, Bandung'da Kuzey Afrika'daki Fransız emperyalizmini suçlayan bir öneri kabul edilmiştir. Kahire radyosundan emperyalizme karşı yayınların yapıldığı Mısır, bu görüntüsüyle Afrika kurtuluş hareketinin merkezi olma iddiası taşımaktaydı. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Üçüncü Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 260-261.

³⁶⁷ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 144-145.

girişimiyle Aralık 1958’de ilk heyetlerini Moskova ve Pekin’e göndermişti ancak Çin’de oldukça sıcak bir şekilde karşılanan ve iki milyar franklık bir yardım sözü alan bu heyet, Sovyetler Birliği’nde oldukça soğuk bir muameleyle karşılaştı ve bu ülkeden herhangi bir yardım alamadı.³⁶⁸

2 Ekim 1958’de Konstantine’de konuşan De Gaulle, Cezayirlilere 250,000 hektar toprak dağıtılması, Fransızlara tanınan ücret ve emeklilik hakkının Cezayirlilere de tanınması, yerlilerin memuriyete alınması ve endüstrinin geliştirtirilerek 400,000 işçiye iş bulunması gibi vaatlerde bulundu. Fakat Cezayir’in Fransa ile olan sömürge ilişkisini değiştirmeyecek olan bu vaatler, Cezayirli milliyetçiler tarafından reddedildi.³⁶⁹

De Gaulle daha 1944’ün Ocak ayında, Brazzaville’de verdiği bir demeçte, “Fransa’nın politikasının, sömürge halklarının hepsinin kendilerini yönetmelerine imkan sağlayacak bir şekilde gelişmelerini sağlamak ve sonrasında da kendi kendilerini yönetmelerine izin vermektir” demekteydi.³⁷⁰ 1958’e gelindiğinde, Cezayir’deki durumdan endişe eden De Gaulle, Müslümanlar ve Avrupalılar arasında uzlaşma sağlayacak bir “üçüncü güç” bulma arayışı içersindeydi. Bu amaçla iktidara geldikten hemen sonra Beşinci Cumhuriyet için yeni bir anayasa hazırlamak üzere bir komite atadı ve yeni anayasayla ilgili eylülde yapılacak olan referandumda kadınlar da dahil tüm Müslümanların oy kullanması kararlaştırıldı. Referandumu sabote etmek için Ağustos ayında ALN komandoları Fransa’da, FLN de Müslümanların referandumu boykot etmelerini sağlamak için gözdağı vermek üzere Cezayir’de pek çok eylem gerçekleştirdi. Ancak misilleme tehditlerine rağmen, Müslümanların %80’i oy kullandı ve %96’sı da anayasayı onayladı. 19 Aralık’ta, General Maurice Challe ve Paul Delovrier, yeniden General Salan’ın görevlerini üstlendi. 1959 Şubat’ında Beşinci Cumhuriyet’in başkanı olarak seçilen De Gaulle, Ekim’de savaşı sona erdirecek ve

³⁶⁸ FLN’nin 1960 yılında bu iki ülkeye gerçekleştirdiği ziyaretlerinde ise, yine Çin’de oldukça sıcak bir şekilde karşılanan ve tüm Arap ülkelerinin sağladığından daha fazla silah yardımı teklif edilen heyetin, Sovyetler Birliği’nde karşılaştığı muamele iki yıl öncesinden farklı değildi. Bu ziyaretten beş ay sonra Ferhat Abbas’ın tüm komünist ülkelerin başkentlerinde GPRA’nın başkanı olarak kabul edildiği dönemde, Pekin’e ziyaretinin Çin Devrimi’nin onuncu yıldönümüne denk gelmesi nedeniyle yapılan kutlamalarda, Abbas onur konuğu olarak Mao’nun yanında yerini aldı. Horne, s. 404-405.

³⁶⁹ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 145.

³⁷⁰ Horne, s. 43.

Fransa'yla sıkı bağları olan bir Cezayir yaratacak bir programdan bahsetti. De Gaulle'ün “asi”lere yaptığı düşmanlıkları sona erdirmeye ve seçimlere katılma önerisi sert bir şekilde reddedildi. “Cezayir’de ateşkes basit bir askeri sorun değildir” şeklinde konuştu Abbas: “Daha çok siyasidir ve uzlaşma, Cezayir sorunuyla ilgili her şeyi kapsamalıdır”.³⁷¹

1958 yılında Kasım sonlarında ve 1959 yılında Nisan ayında Ulusal Meclis için yapılan belediye seçimlerinde, Fransız ya da Müslüman olmalarına bakılmaksızın tüm Cezayirli oy kullandı. Her ne kadar bu seçimler yaparken halkın gerçekten özgürce oy kullandığına ilişkin (teknik olarak öyleydiler) soru işaretleri olsa da, ilk defa olarak 14,000 belediye meclisi üyesinin 11,000’i Cezayirliydi ve bu Cezayir için oldukça muazzam bir rakamdı.³⁷²

1958 yılında bazı Muhafazakarlar, Avrupa kıtasında komünizmin kazanamaması için Cezayir’in Fransız toprağı olarak kalmaya devam etmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Bu sırada, 1956 yılının aksine, Sosyalistleri de içeren pek çok grup, Komünistlerle seçim birliğine gidilemeyeceğinin altını çiziyordu. Aslında bu komünist komplo teorisi temelsiz değildi. FLN, Arap Ligi’nin yanı sıra, Sovyetler Birliği ve Çin’den de yardım talebinde bulunmuştu.³⁷³ 1958’de, Cezayir’de 400,000’den fazla sayıda düzenli ordu kuvveti ve önemli sayıda polis gücü bulunmaktaydı. Cezayir’de bulunan düzenli ordu kuvvetleri, Fransa’nın kara kuvvetlerinin yarısından fazlaydı ve güçlü bir başka kuvvet de, Cezayir’deki güçleri korumak için Fas ve Tunus’ta bulunmaktaydı.³⁷⁴ 1958’de savaşın iyice şiddetlendiği dönemde albay Thomazo, Cezayir’in Fransız toprağı olarak kalmasının gerekliliğinden ve Fransa için vazgeçilmez olduğundan bahsetmekteydi. Thomazo, Cezayir’de barışın sağlanmasını kendilerinin de istediklerini belirtiyor ancak bunun kesinlikle Cezayir’in Fransız Topluluğu’ndan ayrılması anlamına gelmeyeceğini sözlerine ekliyordu.³⁷⁵

³⁷¹ Library of Congress, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0041\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0041)), Erişim Tarihi: 12.06.2007.

³⁷² Brian Crozier, Gerard Mansell, “France and Algeria”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 36, No. 3. (Jul., 1960), s. 312.

³⁷³ C. Harrison, s. 84-85.

³⁷⁴ Strausz-Hupé ve Hazard, s. 66.

³⁷⁵ C. Harrison, s. 87.

3.5. BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU

De Gaulle, Thomazo gibi askerlerin görüşlerinin aksine, 16 Eylül 1959'da BM'nin on dördüncü Genel Kurulu arifesinde yaptığı bir konuşmada Cezayir'e kendi geleceğini verme hakkının tanınacağını açıklayarak, kendisini büyük umutlarla iktidara taşıyan *kolonlara* ve üst düzey askerlere ihanet etti. De Gaulle, iktidara geldikten kısa bir süre sonra, Cezayir sorununa bir son vermek için bazı kararlar verilmesinin kaçınılmaz olduğunun farkına varmıştı. Bu amaçla 1959 Eylül'ünde, Cezayirlilere üç seçenek sundu: Birincisi, kendisinin de olanaklı olduğunu düşünmediği "Fransızlaştırma", Cezayirlilerin deyimiyle birleşme idi. İkincisi, en iyi çözüm yolu olduğunu düşündüğü, bir çeşit federal yapı içinde bir birlik oluşturma yoluna gidilmesiydi. Üçüncüsü ise, Cezayirlilerin kendi devletlerini kurmaları anlamına gelen tam bir ayrılma idi.³⁷⁶

De Gaulle'ün Cezayir halkının karşı karşıya olduğunu söylediği bu üç seçenekle ilgili açıklamasından sonra, Aralık ayı boyunca FLN tarafından bazı saldırılar düzenlendi. Bunu, De Gaulle'e bağlılığı şüphe götüren kişilerin görevden uzaklaştırılması izledi. *Süddeutsche Zeitung*'un 19 Ocak 1960 tarihinde General Massu ile yaptığı ünlü röportajda, Massu'nun, Cezayir'deki bazı Fransız askerlerinin hem Cezayir'in ekonomik ve sosyal olarak iyileştirilmesi hem de isyancılarla savaşmak görevlerini aynı anda yerine getirmeyi kabullenemediklerini ifade etmesi ve bu durumun genel bir referanduma sunulması gerektiğini belirtmesi sonucu General, görevden alındı.³⁷⁷ De Gaulle'ün 1959 Eylül'ünde yaptığı konuşmanın ardından, bu politikayı kınayan General Massu'nun da görevden alınması, 24 Ocak Olaylarına neden olmuştur.

Fransız Cezayir'i taraftarları, De Gaulle'ün, Cezayir'in ayrı bir devlet olması ihtimalini de dile getirdiği konuşmasının ardından, ihanete uğradıklarını düşünmeye başladılar. Oysa 1958 yılında De Gaulle'ü iktidara taşıyan da yine kendileriydi. Massu'nun görevden alınmasının da etkisiyle, Cezayir'deki bazı ordu mensupları bir ayaklanma başlattılar. 24 Ocak-1 Şubat tarihleri arasında devam eden ve başarıya

³⁷⁶ Crozier ve Mansell, s. 312.

³⁷⁷ Crozier ve Mansell, s. 313.

ulaşmayan isyanın gerçekleştiği dönem, kurulan barikatlar nedeniyle “barikat haftası” (*La semaine des barricades*) olarak anılmaktadır. 24 Ocak 1960’ta gerçekleşen olaylar hakkında De Gaulle’ün “Ordu orada, duygululuk göstermek, hoşgörünün bulunması gerekip gerekmediğini değerlendirmek için bulunmuyor. Kanın akıp akmayacağına, biraz fazla, biraz noksan akacağına karar vermek ona düşmez. Şimdiki olaylar, bir otomobil kazalarından fazla kayıp verdimeyecektir.”³⁷⁸ şeklinde yorum yapması şaşırtıcıdır.

5-6 Eylül 1960 tarihlerinde, Fransız entellektüelleri, “121’ler Manifestosu” adı altında, Cezayir’in bağımsızlığına destek veren bir bildiri yayınladılar. Bildiride Cezayir’in bağımsızlık mücadelesine verdikleri desteği belirten bu entellektüeller, “Cezayirlilere karşı silaha sarılmayı reddettiklerini ve Fransız halkı adına baskı uygulanan bu halkı korumayı ve onlara yardımda bulunmayı bir zorunluluk olarak gören Fransızların bu eylemlerine saygı duyduklarını belirtiyorlardı.”³⁷⁹ 4 Kasım’da, De Gaulle, “Cezayir için çok şey yaptıysak da yapılması gereken başka şeyleri zamanında yapmadık. Öyle ki kaynama, bir gün kapağı patlattı”³⁸⁰ diyerek reformlar için geç kalındığını itiraf ediyordu.

3.6. DARBE GİRİŞİMİ

1960 yılında sömürgelerin büyük bir çoğunluğu bağımsızlığını kazanmış bulunmaktaydı. Hatta bu yılın “Afrika Yılı” olarak anıldığını belirtmiştik. Ancak, Cezayir’de yaşayan *kolonların* büyük bir bölümü, sömürgeciliğin sona ermeye başladığı bu dönemde bile *Fransız Cezayiri* sevdalarından vazgeçmiş değillerdi. *Kolonların* yoğun baskısına rağmen Fransız hükümeti, bir yandan Cezayir halkının, bir yandan da Cezayirin bağımsızlık mücadelesini destekleyen bazı Fransızların mücadelesi sonucu, 14 Haziran 1960’ta “asilerin ileri gelenleri” ile görüşmelere başlamaya hazır olduğunu ilan etti. 25 Haziran’da Paris yakınlarında Melun adlı küçük bir kasabada bir araya

³⁷⁸ De Gaulle, *Kızıl Kitap*, s. 23.

³⁷⁹ Bu metin aslında Maurice Blanchot’a ait olup, altında imzası bulunan Claude Lanzmann gibi diğerleri tarafından da gözden geçirilmişti. Aslında, manifestoyu imzalamak isteyen daha pek çok kişi olmasına rağmen, yayıncı Jerome Lindon 121 rakamının kulağa çok hoş geldiğini söyleyerek bu rakamda karar kıldı. “Declaration on the Right to Insubordination in the War in Algeria (The Manifesto of the 121)”, trans. Mitch Abidor, <http://www.marksists.org/history/france/algerian-war/1960/manifesto-121.htm>, Erişim Tarihi: 01.07.2007.

³⁸⁰ De Gaulle, *Kızıl Kitap*, s. 63.

gelen iki taraftan Cezayir delegelerinin, tutsak gibi muamele görmelerinden ve öne sürülen şartları kayıtsız kabul etmelerinin istenmesinden dolayı görüşmeler kesildi ve pek çok Cezayir kentinde gösteriler başladı. 8 Ocak 1961’de Fransız Hükümetinin, Cezayirlilere sunduğu referandumda sorduğu “Cumhurbaşkanının Fransız halkına sunduğu ve Cezayirlilere kendi geleceklerini özgürce saptama hakkı ile bu hak verilinceye kadar Cezayir’de devlet iktidarının kurulmasını kabul ediyor musunuz?” sorusu, sömürge ilişkisinin geçici durum perdesi altında daha uzun bir süre sürüp gitmesi isteğinin bir yansıması olarak algılandı.³⁸¹

Referanduma katılanların Fransa’da %75’i, Cezayir’de %69’u “evet” dedi. “Müslümanlar”, Cezayir halkına Fransa’nın yakıştırdığı tanım-oynamayı protesto ettiler. Referanduma katılmayan Cezayirlilerin oranının %40’ı bulduğu belirtiliyordu. Bu protesto karşısında Fransız hükümeti, 1961 ilkbaharında FLN ile görüşmelere tekrar başlamanın gerekliliğinin farkına varırken, Şubat ayında duvarlarda Gizli Ordu Örgütü’nün (OAS: Organisation de l’Armée Secrète) imzası görülmeye başlandı. “Cezayir’in Fransız olarak kalması taraftarı” paraşütçüler, subaylar, polisler, askerler ve kimi Fransız tüccar ve zanaatkarların kurduğu bu örgütün üyeleri arasında mafya elemanlarının da bulunduğu iddia edilmektedir. “Cezayir Fransızdır ve öyle de kalacaktır” (*L’Algérie est française et le restera*) iddiasında bulunan OAS, suikast, bombalama, kitlesel katliamlarla korku salmaya başladı. Cezayir ve Fransa’da birçok cinayet işlendi, De Gaulle’e yönelik birkaç suikast girişiminde bulunuldu.³⁸²

Cezayir’in bağımsızlığı fikrine kesinlikle karşı olan generallerden Salan, Jouhaud, Chelle ve Zeller, Nisan sonunda iktidara egemen olmak için darbe girişiminde bulundular, ancak başarısız oldular. Bu kez, ordu, asi generallerin emirlerine uymak ve iktidarı devralmak isteyenlerin ezilmesinde rol oynadı. OAS mensuplarından bazılarının silahları bırakmayarak teröre başvurmaları da bir sonuç vermedi ve Fransız egemen çevreleri için Cezayir milliyetçileriyle tekrar görüşmekten başka çıkar yol kalmadı. Bu

³⁸¹ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 146.

³⁸² Güzel, s. 5. Bu noktada, Camus’nün, 5 Mart 1958 yılında De Gaulle ile yaptığı bir konuşmada, Cezayir kaybedilirse Cezayir’deki Fransızların öfkesinden, kargaşanın tehlikelerinden bahsettiğinde aldığı “Fransızların öfkesi mi? 67 yaşındayım ve bir Fransızın başka bir Fransızı öldürdüğünü hiç görmedim. Ben hariç” cevabı dikkate değer niteliktedir. Albert Camus, *Defterler 3: Mart 1951-Aralık 1959*, Çev. Ümit Moran Atlan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 213.

arada 9-28 Ağustos 1961 tarihinde Trablus'ta düzenlenen Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi'nin toplantısında Bin Khedda, Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin başkanı olarak Ferhat Abbas'ın yerini aldı. 18 Mart 1962'de Evian Anlaşmasının imzalanmasına kadar, iki taraf arasındaki görüşmeler; gösteriler, grevler ve üç kez konuşmaların kesilmesiyle sonuçlanınca³⁸³, Fransa-Cezayir savaşını bitirmekten başka yol kalmadığı iyice anladı. Ateşkes, 19 Mart'ta uygulanmaya başlandı ve çıkarılan “af” ile Cezayir'den kaçmak zorunda kalmış bulunan ya da hapse atılan milliyetçiler serbest bırakıldı, FLN hukuki bir örgüt olarak kabul edildi.³⁸⁴

3.7. BAĞIMSIZ CEZAYİR

3 Temmuz 1962'de De Gaulle, Cezayir'in bağımsızlığını tanıdı ve 5 Temmuz 1962'de bağımsızlık ilan edildi. Kissinger, ABD'nin Vietnam'da yaptığının aksine, De Gaulle'ün, Cezayir'den vazgeçilmesini siyasi bir eylem olarak göstermesi sayesinde, Fransa'nın saygınlığının bir kısmını koruduğunu belirtir. Böylece bu durum onun büyük başarısı olacaktı, Cezayir'de meydana gelen savaşın bir sonucu değil.³⁸⁵ Gerçekten de De Gaulle, Cezayir'e bağımsızlık tanımının zorunlu olduğunu 1962'den çok önceleri anlamıştı. 1957 yılında, savaş yıllarından arkadaşı Christian Pineau'ya Cezayir'e er ya da geç bağımsızlık verilmesinin kaçınılmaz olduğundan bahsediyordu. Ancak bu konudaki düşüncelerini aleni olarak açıklaması gerektiğini savunan ve bunun Cezayir'deki sorun hakkında pek çok şeyi açıklığa kavuşturacağını söyleyen Pineau'ya, bunun için çok erken olduğu, henüz harekete geçmek için gerekli araçlara sahip olmadığı cevabını veriyordu.³⁸⁶

Libya'da toplanan Cezayir İhtilal Konseyi, altı gün süren görüşmelerden sonra, Fransız Hükümeti ile Geçici Cezayir Hükümeti arasında varılan anlaşmaları tasvip etti. Elli kadar üyesi olan ve Geçici Hükümetin parlamento yetkisine de sahip bulunan İhtilal

³⁸³ Güzel, 1960'ların başında, Fransa'nın ülkenin güneyindeki, petrol ve doğal gaz “ambarı” olan geniş çöller bölgesinde, ilk nükleer denemelerini yaptığını ve barış görüşmelerinin, Fransa'nın, Cezayir'in yeraltı zenginliklerini bırakmak istememesi nedeniyle, sık sık çıkmaza girdiğini belirtmekte. Güzel, s. xi.

³⁸⁴ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 146-147.

³⁸⁵ Marvin Kalb ve Bernard Kalb, *Kissinger*, Little Brown, Boston, 1974, s. 352'den aktaran; Theodore J. Lowi ve Martin A. Schain, “Conditional Surrender: Charles de Gaulle and American Opinion”, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 25, No. 3. (Sep., 1992), s. 505.

³⁸⁶ Jean Lacouture, *De Gaulle*, Vol. 3, Paris, 1986, s. 431'den aktaran; Charles G. Cogan, “The Break-up: General de Gaulle's Separation from Power”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 27, No. 1. (Jan., 1992), s. 174.

Konseyi, sürgündeki Cezayir devlet mekanizmasının en yüksek organıydı. İki taraf arasında varılan anlaşmayla ilgili bazı önemli hükümler şunlardı: “Ateşkesin ilanından referandumun yapılacağı zamana kadar geçecek üç dört aylık süre içinde Cezayir hükümrancılığı Fransa’nın elinde kalacaktır. Cezayir’de yerleşmiş Avrupalılar dört yıl Fransız vatandaşlığını muhafaza edecekler ve Cezayir vatandaşlarının haklarından da faydalanacaklardır. Bunlar dört yıl sonra ya Cezayir vatandaşlığını kabul edecekler, ya da Fransa’ya göç edeceklerdir. Büyük çölün hükümrancılığı Cezayir’e ait olacak, fakat petroler Fransa tarafından işletilecektir.”³⁸⁷

Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin önerdiği, Ulusal Kurucu Meclisin kabul ettiği, halk tarafından onaylanan (%97 oy oranıyla) Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasasının başlangıç bölümünde, İslam ve Arap dilinin, sömürge rejimince Cezayirlileri yabancılaştırma denemesine karşı geçerli direnç güçleri olduğu belirtiliyor, İlkeler ve Temel Amaçlar kısmında da, Arap Dilinin devletin resmi ve ulusal dili olduğu ve devlet dininin İslam olduğu ancak Cumhuriyet’in herkesin düşünce, inanç ve serbestçe ibadetine saygıyı güvence altına aldığı belirtiliyordu. Sosyalist bir demokrasinin kurulması amacı da, Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin temel ilkeler bölümünde yer almaktaydı.³⁸⁸

Evian Anlaşmaları’nın öngördüğü süreden bir yıl önce, 15 Haziran’da, Cezayir limanında 134 yıldan beri dalgalanan Fransız bayrağı indirilmiş ve son Fransız kuvvetleri de ülkeden ayrılmışlardır. Ancak bu durumda bile, Cezayir topraklarında 10,000 kadar, Sahra’daki bazı üslerde ve havaalanlarında da sayısı açıklanmayan bir miktar Fransız kuvveti kalmıştır. Evian Anlaşmaları gereğince bu üsler ve alanlar Cezayir tarafından Fransa’ya geçici olarak kiralanmıştır.³⁸⁹ Bu arada bağımsızlığın ilanının hemen ardından, 27 Temmuz 1962’de FLN’de bölünmeler yaşanmaya başlamış ve Ait-Ahmet, FLN yöneticilerinin otoriter ve “diktatörce” davranış ve kararlarını eleştirerek, geçici hükümetten istifa etmiştir. 26 Eylül 1962’de ise, Ben Bella başbakanlığa atandıktan sonra Bumedyen’i Savunma Bakanlığına atamıştır.

³⁸⁷ Ortadoğu, Yıl 1, Sayı 10, Mart 1962, s. 45.

³⁸⁸ Tanilli, s. 652-655.

³⁸⁹ Ortadoğu, Yıl 3, Sayı 26, Haziran 1964, s. 29.

Cezayir’de başlayan savaş, ilk başlarda çok ciddiye alınmamıştı. Birkaç “asi”nin çıkardığı önemsiz bir ayaklanma olarak görülüyordu ve kısa süre içinde bastırılabilirdiği sanılıyordu. Oysa herkes bu düşüncesinde ne kadar yanıldığını çok geçmeden anlayacaktı. Savaş esnasında hayatını kaybeden Cezayirlilerin sayısı ile ilgili kimileri bir milyon derken³⁹⁰, kimileri bu sayının bir buçuk milyona ulaştığını iddia etmektedir. Bazıları ise, sivil nüfus da dahil edildiğinde, bağımsızlık savaşı süresince 1 milyondan fazla Cezayirlinin öldürüldüğünü belirterek biraz daha yuvarlak bir sayı vermektedir.³⁹¹ Kimi kaynaklarda da öldürülen 250,000 Cezayirlinin yanı sıra, yarım milyonunun yaralandığı şeklinde veriler mevcuttur.³⁹²

Cezayir’de olanlar Fransa’nın iç politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. En eski ve en değerli sömürgesinde olanlar nedeniyle ülkede pek çok hükümet değişikliği olmuş, Cezayir’e birbirinin ardı sıra pek çok farklı komutan atanmış, ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra Fransız halkı ve aydınları da Cezayir’in mücadelesine destek vermiştir. Bu savaş Fransa’yı içten içe kemirmiş, Dördüncü Cumhuriyet bu yüzden çökmüştür. Bu mesele yüzünden Cezayir’de yedi Genel Vali ve hükümet temsilcisi birbirini takip etmiş ve bu savaşı idare etmek için altı Başkomutan tayin edilmiştir. Fransız hükümeti Cezayir savaşına sarfedilen paranın miktarını hiçbir zaman açıklamamıştır. Ancak bazı uzmanlar Fransa’nın Cezayir savaşı için sarfettiği paranın 3,000 milyar yeni frangın üstünde olduğunu söylemektedirler. Bu arada Fransız kara ordusu mevcudunun 9/10’u Cezayir savaşlarında kullanılmıştır. Savaşta Fransızların asker kaybı; 20,500 ölü (13,500’ü Fransız, 4,650’si Müslüman, 1,800’ü yabancı lejyondan), 57,200 yaralı (40,500’ü Fransız, 6,700’ü Müslüman, 4,600’ü yabancı lejyondan) ve 198 kayıp olarak geçmiştir. Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi’nin kaybı ise; 141,000 ölü ve 60,000 esir olarak belirtilmiştir. (bunların 7,000’i yaralı olarak ele geçmiştir).³⁹³

Elli kadar eski silahla başladığı söylenen Cezayir Savaşı için Fransa, bu ülkeye tam 800,000 asker döktü. Bir NATO birliğinin de (*Division Lorraine*) kullanıldığı bu

³⁹⁰ Güzel, s. 4.

³⁹¹ Good, s. 599.

³⁹² William H. Lewis, “Algeria: The Cycle of Reciprocal Fear”, *African Studies Bulletin*, Vol. 12, No. 3. (Dec., 1969), s. 324.

³⁹³ *Ortadoğu*, Yıl. 1, Sayı 11, Nisan 1962, s. 48.

bağımsızlık mücadelesine son vermek için Fransa günde bir milyar (eski) frank harcamaya ve tüm motorlu kuvvetlerini, uçaklarını ve radar sistemini burada kullanmaya başladı. Fransız donanması ve hava filoları Batı Akdeniz'i her gün saat saat denetliyorlardı. Fransa, yıllarca kuşkulandığı her gemiyi durduran bir korsan devlet gibi hareket etti. Yalnız 1959 yılında, 41,300 tekneyi keşif araçlarıyla izledi, 2,565'ini durdurdu ve aradı.³⁹⁴

Luraghi, Afrika'nın doğuşunun tamamlanması ve 1962'de Cezayir Cumhuriyetinin kurulmasının, sömürgecilik çağını pratik olarak kapattığını ve Afrika'nın yeniden yapımı dönemini açtığını ileri sürmekte.³⁹⁵ Wallerstein ise, Cezayir'in diğer sömürge toprakları açısından oluşturduğu bir rol modeli olarak yarattığı tüm sonuçları Komünist Parti'nin Çin'i ABD kontrolünden çıkarmasından sonra emperyalizmin üçüncü dünyada uğradığı ikinci ciddi yenilgi olarak görmektedir.³⁹⁶

3.8. SAVAŞ KONUSUNDA FARKLI KESİMLERİN TUTUMLARI

3.8.1. Fransız Kamuoyu

Cezayir'de kullanılan şiddet yöntemlerinin bir kısmı, her ne kadar gizlenmeye çalışılsa da bir şekilde ortaya çıkıyordu. Bu şiddet olaylarına tepki duyan uluslararası kamuoyu, savaşın sona erdirilerek Cezayir'e bağımsızlığının verilmesi konusunda Fransız hükümetine yoğun baskıda bulunmaktaydı. Pek çok evladını bu savaş esnasında kaybetmiş bulunan Fransız halkının büyük kesimi de, Cezayir'de süre giden savaşa karşı çıkmaktaydı. Azımsanmayacak bir çoğunluk da, ekonomik açıdan bu savaşın Fransız ekonomisi için büyük bir yıkım olduğunu düşünmekteydi.

Fransız halkının bu görüşünün şekillenmesinde, 1950'li yılların sonunda, *Paris Match* dergisinden gazeteci Raymond Cartier öncülüğünde ortaya çıkan Kartiyerizm akımının önemli etkisi olduğu göz ardı edilemez. Bu akım çerçevesinde, sömürgelerin Fransa'ya pahalıya mal olduğu, dolayısıyla Zambiya'daki Zambez ırmağına değil de,

³⁹⁴ Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri, s. 141.

³⁹⁵ Luraghi, s. 383.

³⁹⁶ Üçüncü ve dördüncü sıralarda Küba ve Vietnam örnekleri yer almaktadır. Immanuel Wallerstein, "ABD'nin Zayıflığı ve Hegemonya Mücadelesi", *Monthly Review*, Temmuz-Ağustos 2003, s. 80-81.

Fransız İhtilali'nin kenti Fransa'daki Corrère kasabasına yatırım yapılması gerektiği savunuluyordu.³⁹⁷

Aslında Fransız kamuoyunun Cezayir Savaşı'nın ciddiyetini algılama konusunda biraz geç kaldığını söyleyebiliriz. 1955 yılında Cezayir'deki durumun ciddiyeti konusunda pek bilgi sahibi olmayan Fransız halkı, 1956 yılının kış ve bahar aylarında Guy Mollet'nin Cezayir'deki sorunla ilgili uzlaşmaya gidilmesi şeklindeki görüşünün baskıyı daha da şiddetlendirmesi ve aynı yılın yazında Fransız hükümetinin Cezayir'deki askeri gücünü artırmaya karar vermesi olayları üzerine, Cezayir'deki sorunu Fransa'nın en önemli sorunu olarak değerlendirmeye başladı. De Gaulle'ün iktidara gelişiyle, Cezayir'deki sorunun başarıyla çözümlenebileceği konusundaki düşünceler daha iyimser bir hal almaya başladı. 1958 ve 1959 yılları arasında, Cezayir'e er ya da geç bağımsızlığın verilmesinin gerekli olacağını düşünenlerin sayısı oldukça fazla idi. 1961'in Mayıs'ında ise, ateşkes taraftarları önemli bir rakama ulaştı ve aynı yılın Ağustos'unda, nüfusun ancak çok küçük bir kesimi Cezayir'in Fransız toprağı olarak kalacağına dair bir inancı devam ettirmekteydi.³⁹⁸

3.8.2. Cezayir'deki Avrupalılar

Her ne kadar Cezayir'deki *kolonların* varlığı, Fransa'nın ülkeye uzun yıllar bağımsızlık tanımaması ve bağımsızlık savaşının bu kadar uzun sürmesinin en önemli nedenlerinden biri olsa da, Cezayir'deki pek çok Avrupalının, gerek maddi yönden, gerekse FLN'ye sağladıkları istihbarat bilgileriyle Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine destek verdikleri bilinmektedir. Bu Avrupalılar, evlerinde FLN militanlarını saklamış ve onlara Fransız birlikleri hakkında oldukça önemli istihbarat bilgileri sağlamışlardır.

Fanon'a göre Cezayir'de yaşayan Avrupalıların büyük ölçüde yardımları sayesinde ki, devrimci teşkilat bazı şehirlerde, polislerden ve paraşütçülerden kurtulabilmiştir. Avrupalılar, arabalarında insan ve ilaç taşımışlar ve Avrupalı *kolonlara*

³⁹⁷ Benamou, s. 144, 116 no'lu dipnot.

³⁹⁸ Fransız kamuoyunun Cezayir sorunu konusundaki görüşleriyle ilgili en önemli değişiklik, 1957 yılında, De Gaulle'ün iktidara gelişinden bir sene önce ortaya çıkmıştır. Fransızlar, Cezayir'deki savaş ya da Cezayir'in modernizasyonu için çok fazla harcama yapılmasına taraftar değildi. Ne Cezayir üzerinde uzun dönemli bir beklentiye ne de savaşın devamı konusunda isteğe sahip olan bu kesim, henüz 1957 yılında, Cezayirlilerle müzakere yapmaya ve savaşa bir son vermeye hazırdı. John Talbott, "French Public Opinion and The Algerian War", *French Historical Studies*, Vol. 9, No. 2. (Autumn, 1975), s. 356-361.

ait birçok çiftlik, bazen revir, bazen sığınak, bazen de dinlenme yeri olmuştur. FLN'ye destek verdiği bilinen *kolonlar*, FLN militanlarının saldırılarından uzak tutulurken, bu insanların şahıslarına ve mallarına karşı her türlü düşmanca davranışlar yasaklanmıştır. Bazen, FLN'nin yakıp geçtiği bir yerde, hiçbir zarara uğramamış bir *kolonun* çiftliğinden birkaç saman yığınının, tezat gibi görünse de, Fransız ordusunun durumu anlamaması için yakılmasına karar verilmiştir. Bağımsızlık mücadelesi esnasında Avrupalı politikacılar ve otorite sahibi devlet memurları da, FLN hücrelerine pasaport, sahte kimlik kartları ve sahte iş kartları temin etmişlerdir.³⁹⁹

3.8.3. Entelektüel Kesim

Fransız aydınlarının Cezayir yanlısı tutumu, Fransız halkının görüşlerini de oldukça etkilemiştir ancak Ferro, entellektüel sınıfın Cezayir sorununa olan ilgisinin savaş başladıktan sonra ortaya çıkışını eleştirmektedir.⁴⁰⁰ Bu aydınlar arasında Cezayir'le ilgili görüş bildiren sadece Alleg, Camus ya da Sartre değildir ancak hepsine yer vermek mümkün olmadığından, en çok ses getiren ve görüşleriyle kamuoyunu en çok etkileyenler olmaları itibarıyla bu üç isime ağırlık verilecektir. Bu isimlerden özellikle Sartre, Cezayir'in bağımsızlık savaşıyla özdeşleştirilmiştir.

3.8.3.1. Henri Alleg

Eylül 1955'te polisçe kapatılan *Algér Republicain* gazetesinin editörü olan ve Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine destek veren Fransızlardan olan Henri Alleg, 1957'de tutuklanmış, "Temizleme Merkezi"nde gördüğü işkencelerden sonra serbest bırakıldıktan sonra yayınladığı, Fransız Mavi Bereli Paraşütçüleri tarafından kendisine yapılan işkenceleri anlattığı *Sorgu* (La Question) isimli kitabı tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır. *Sorgu* ile herşeyin değiştiğini belirten Sartre, Alleg için:

*Alleg bir kurban olduğu ve işkenceyi yenilgiye uğrattığı için, bizi umutsuzluktan ve utançtan kurtarıyor. Bu değişiklik kara bir mizahtan yoksun değil; ona bizim adımıza işkence yapıldı ve biz sonunda onun sayesinde gururumuzun birazını yeniden kazanıyoruz. Onun Fransız olmasından gurur duyuyoruz*⁴⁰¹

³⁹⁹ Frantz Fanon, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983, s. 132, 135.

⁴⁰⁰ Ferro, s. 300-301.

⁴⁰¹ Sartre, *Hepimiz Katiliz: Sömürgecilik Bir Sistemdir*, s. 50.

şeklinde konuşuyordu. Alaattin Bilgi, Fransa’da on sekizinci yüzyıldan beri politik sebeplerden dolayı toplatılan ilk kitap olan *Sorgu*’nun ilk basımına yazdığı önsözde, Alleg’in sağ bırakılıp bu açıklamaları yapmasına göz yumulmasının nedenini, Alleg’den bir gün önce yakalanıp aynı binada işkence edilen Cezayir Fen Fakültesi asistanlarından Audin’in paraşütçülerce öldürülmesinin ardından, Fransız makamlarının ikinci bir önemli kişinin öldürülmesini uygun görmemesine bağlar. Audin’in paraşütçülerce öldürülmesi her ne kadar dünya basınında gereken derecede yankı bulmamışsa da, başta doktorasını yaptığı Sorbonne olmak üzere bütün Fransa günlerce, bu genç bilim adamının katli haberiyle çalkalanmıştı.⁴⁰²

3.8.3.2. *Albert Camus*

Cezayir doğumlu olan Camus, 1935 yılında Fransız Komünist Partisi’ne katıldı. Kuzey Afrika Yıldızı’nın halefi olan Cezayir Halk Partisi’nin bazı aktivitelerine de katılan Camus, Troçkist olmakla itham edilerek 1937 yılında partiden ihraç edildi. *Combat*, *L’Express* ve *Alger Républicain*’de Cezayir sorunuyla ilgili pek çok yazı yazan Camus, 1935 yılında *Alger Républicain* için yazdığı, Cezayir şehrinin güneyindeki Kabyle bölgesinde yaşayan insanların kötü yaşam koşullarıyla ilgili bir makale nedeniyle “şüpheli” ilan edildi. Camus aynı zamanda, Cezayir’den sürülen ilk Fransız gazeteci idi.⁴⁰³ 1939 yılında Cezayir Genel Vali’sine yazdığı bir “açık mektup”ta, binlerce masum insanın mahkumiyeti konusunu protesto ediyordu.⁴⁰⁴ Sétif katliamıyla ilgili *Combat* için yazdığı makalelerde, Fransa’nın, bu isyanlar karşısında insanlık dışı ve şiddete dayalı metotlara başvurmaması gerektiğini savunan Camus, Sétif ayaklanmasının nedeni olarak da, Fransa’nın adaletsiz ekonomi politikasını göstermekteydi.⁴⁰⁵

Cezayir bağımsızlık savaşı başladığında, ahlaki bir ikilem içinde kaldı. Kendisi de bir *pied-noir* olan Camus, Cezayir’deki isyanın, Mısır önderliğindeki ‘yeni-Arap emperyalizmi’ ve Avrupa’yı kuşatarak ABD’yi izole etmeyi amaçlayan Rusya’nın işi

⁴⁰² Henri Alleg, *Sorgu*, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İkinci Basım, İstanbul, 1998, s. 10.

⁴⁰³ Pierre Rubé, Kenneth Douglas, “Who Was Albert Camus?”, *Yale French Studies*, No. 25, Albert Camus. (1960), s. 8-9.

⁴⁰⁴ C. A. V, “Camus and Alger Republicain 1938-1939”, *Yale French Studies*, No. 25, Albert Camus. (1960), s. 138.

⁴⁰⁵ Lawrence D. Kritzman, “Camus's Curious Humanism or the Intellectual in Exile” *MLN*, Vol. 112, No. 4, French Issue. (Sep., 1997), s. 563.

olduğunu düşünüyordu. Cezayir'in özerk olmasından ya da federasyon olmasından yanaydı, ancak tam bir bağımsızlık görüşünü desteklemiyordu. Camus, ayrıca, ölüm cezasına çarptırılan Cezayirlilerin kurtulması için gizlice çalışmalar yürütüyordu.⁴⁰⁶ Cezayir'in gerçek vatani olduğu belirten Camus, "Cezayir'de Fransızlarla Araplar beraber yaşamaya ya da ölmeye mahkumdur" demektedir.⁴⁰⁷

Ölüm tehditleri alan Camus, Günlükler'inde, Fransa'dayken bile Cezayir'le ilgili iç sıkıntısının peşini bırakmadığından bahsetmekte. FLN'nin tutumunu, özellikle Cezayir Fransızlarına ateş açılmasını kan dökücü ve gelecek için oldukça kör ve tehlikeli bir tutum olarak nitelendiriyordu. 1958 Nisan'ında ise, Cezayir sorunu konusunda çaresizlik içinde sağ kadar soldan da ayrıldığını belirtiyor ve hizmet etmeyi istedikleri amacın tehlikeye düşmesi nedeniyle hiçbir toplu kampanyaya katılmamaya ve yalnızca kişisel olarak hareket etmeye karar verdiğini yazıyordu günlüğüne.⁴⁰⁸

3.8.3.3. Jean-Paul Sartre

Sartre'in sömürgecilik karşıtı tutumundan ilk iki bölümde bahsetmiştik. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde ülkesi Fransa'yı en ağır şekilde eleştiren kişilerden biri olan Sartre, aynı zamanda Cezayir savaşı dendiğinde ilk akla gelen kişilerden biridir. Sartre De Gaulle'ü eleştirip, "Fransa; bu eskiden bir ülkenin adıydı, dikkat etmezsek 1961'de bir ruh hastalığının adı olacak"⁴⁰⁹ şeklinde konuşurken, De Gaulle, Sartre'ın tutuklanması gerektiğini savunan kişilere "Sartre Fransa'dır" şeklinde cevap veriyordu. Ancak Cezayir bağımsızlık mücadelesine verdiği destek bazı kesimleri o kadar kızdırmıştı ki, bir keresinde binlerce savaş gazisi Champs-Elysees'de "Sartre'ı vurun" şeklinde sloganlar atarak yürümüş ve başka bir olayda da Sartre'ın evi bombalanmıştı.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Wikipedia, the free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Camus, Erişim Tarihi: 01.07.2007.

⁴⁰⁷ Albert Camus, "Petit guide pour des villes sans passe", (1947), *L'été* ve Albert Camus, "L'Algérie déchirée", (1955) adlı eserlerden aktaran; David Carroll, "Camus's Algeria: Birthrights, Colonial Injustice, and the Fiction of a French-Algerian People", *MLN*, Vol. 112, No. 4, French Issue, (Sep., 1997), s. 517.

⁴⁰⁸ Camus, s. 232-233.

⁴⁰⁹ Fanon, *Dünyanın Lanetlileri*, adlı esere Jean Paul Sartre'ın yazdığı önsöz, s. 36.

⁴¹⁰ Chester W. Obuchowski, "Algeria: The Tortured Conscience", *The French Review*, Vol. 42, No. 1. (Oct., 1968), s. 95. Sartre'ın Cezayir savaşı'yla ilgili düşünceleri hakkında detaylı bir inceleme için bkz.

Tillion, sömürgecilikten kurtuluşun gerçek kahramanı olarak anılan Sartre'ı, “katillerin tarafında” olmakla suçlayarak Sartre efsanesini yıkmaktadır. Benamou ise, savaşın sonlarına doğru bizzat Kartiyerist olduğunu söylediği De Gaulle'ün bunu açıkça ifade etmesinin, Fransa'nın kaybederek geri çekilmesi ve Fransız İmparatorluğu'nun sona ermesini kabul etmek anlamlarına geleceği için, Sartre'ı kafasında, kendi görüşlerini ifade eden ortağı ve “gizli müttefiki” yaptığını belirterek ilginç bir noktaya değinmekte. Böylelikle Sartre, De Gaulle'ün dürüst bir şekilde söyleyemediklerinin sözcüsü ve Kartiyerciliğinin perdesi olacaktı.⁴¹¹

Fransız aydınlarını; Tillion, Camus ve Daniel gibi militanlarını Fransız zindanlarından kurtarıırken bir yandan da FLN'ye karşı güvensizlik duyanlar, Memmi gibi kayıtsız şartsız FLN çizgisinde olmadan sömürgeciye karşı sömürgeleştirilenden yana olanlar, Raymond Aron gibi Cezayirli milliyetçilere karşı en ufak bir sempati duymadan “mantiken sömürge karşıtı” olanlar ve Jacques Juillard gibi Hristiyan sömürgecilik karşıtları olarak gruplandırılan görüş, ilgi çekicidir ve kanımızca oldukça doğru bir kategorilendirmeye, Cezayir savaşında aydınların duruşlarını özetlemektedir.⁴¹²

3.8.4. Kilisenin Tepkisi

Savaşın henüz başlarında hem Fransızların hem de Cezayirlilerin yaptıkları zulümler Fransız Kilisesi tarafından eleştirilirken, zamanla Fransız din adamlarının pek çoğu, Cezayirlilerin bağımsızlıkları için yaptıkları mücadeleyi meşru görmeye başlamıştır. Savaş esnasında, Paris Kardinalli Feltin⁴¹³ gibi Fransa'yı ve Cezayir'de yürüttüğü savaşın haklılığını savunan din adamları mevcut olsa da, din adamlarının çoğunun, savaş ve savaş esnasında Fransızların yaptığı işkence ve adaletsizlikleri kınayan ifadeler kullandığı görülmektedir. Fransız kilisesi tarafından yapılan bu protestolar, Cezayir savaş esnasında Fransız halkının bilinçlenmesinde önemli bir yer tuttuğu gibi, Fransız otoriteleri üstünde de önemli bir baskı aracı olmuştur. Hatta kendi

Tony Smith, “Idealism and People's War: Sartre on Algeria”, *Political Theory*, Vol. 1, No. 4. (Nov., 1973).

⁴¹¹ Benamou, s. 137-148.

⁴¹² Benamou, s. 154-155.

⁴¹³ Maurice Feltin, 1949 ve 1966 yılları arasında Paris başpiskoposluğu yapmış ve 1953'te kardinalliğe yükseltilmiştir.

faaliyetlerine karşı fikirlere sahip olması nedeniyle, OAS, Cezayir'deki kilise binalarının yanısıra, Fransa'daki Katolik kuruluşları da bombalamıştır. Aslında burada kilisenin büyük bir ikilem yaşadığını belirtmekte fayda bulunmakta. Cezayir, özellikle yoğun bir Avrupalı nüfusa ev sahipliği yapması nedeniyle, herhangi bir Kara Afrika ülkesiyle aynı şekilde değerlendirilemezdi. Bir yandan Cezayir'deki Katolik nüfusun hemen hemen tamamını oluşturmakta olan Avrupalı nüfusu yalnız bırakmama, diğer yandan da Cezayir milliyetçiliğini destekleme konusunda bir ikilem yaşayan kilisenin bu sorunu, Cezayir'in bağımsızlığıyla çözülmüştür.⁴¹⁴

Cezayir'de yaşananlar karşısında Katolik Kiliseler Birliği'nin yanı sıra Protestan Kiliseler Konseyi de önemli bir bildiri yayınlayarak Fransa'yı Cezayir'de terör hareketlerinde bulunmak ve insan haklarını çiğnemekle itham ediyordu. Bildiride geçen ifadeler şu şekildeydi:

*Bir millete tarihinin en büyük cinayetleri işlettirilmemelidir... Bugüne kadar yapılanlar, Fransız tarihinin yüz karası olarak kalacak, bundan sonraki nesiller bu lekeyi temizlemek için çok uğraşacaklardır. Fakat tarih sayfalarındaki kanlı lekeleri temizlemeyerek, kendilerine böyle bir miras bıraktığımız için bizi lanetle anacaklardır. Cezayir'de terör durmalı, Cezayir halkına dost eli uzatılmalıdır. Fransa'yı ancak böylesine bir hareket kurtarabilir, yıkılan prestijini biraz olsun iade edebilir. Protestan Kiliseler Konseyi, Cezayir'de cereyan eden katliamı lanetlerken, bu yüzkarası vahşete, bir an önce son verilmesini talep eder.*⁴¹⁵

3.8.5. Arap Ülkeleri

Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin Kahire'de kurulduğundan ve sonrasında da merkezinin Tunus'a taşındığından bahsetmiştik. Özellikle Tunus ve Fas'ta üsleri bulunan GPRA, Maurice Hattı'nın inşası sonucunda büyük sıkıntı çekmiştir. Arap Ligi, 1952'de, Cezayir'le ilgili bir bölümü de olan bir "Mağrib Ofisi" oluşturmuştu. Aslında bu dönemde, Ofis'in ana amacı Tunus ve Fas'a yardım etmektir, ancak, Cezayir'de ihmal edilmiş değildi. Cezayir milliyetçi hareketine destek vermek üzere, pek çok Cezayirlinin Ortadoğu ülkelerinde askeri eğitim aldıklarına dair bazı raporlar olsa da, bu raporların çok güvenilir olmadığı söylenmektedir. Yine de, daha etkin politik eylemler için hazırlık yapmak üzere pek çok Cezayirlinin bu konuda adeta "Mekke" haline gelen Kahire'ye geldiği bilinmektedir. Cezayir Savaşı başlamadan önce Nasır, CRUA'ya Cezayir

⁴¹⁴ William Bosworth, "The French Catholic Hierarchy and the Algerian Question", *The Western Political Quarterly*, Vol. 15, No. 4 (Dec, 1962), s. 668-675.

⁴¹⁵ Akın, s. 82.

devriminin planlanmasında yardımcı olmak için iki Mısırlı subay tahsis etmiştir, ancak bu sırada bazı Cezayirlilerin, artan Mısır müdahalesi ve idaresinden rahatsızlık duyduğu belirtilmekte.⁴¹⁶ Arap Birliği'nin aslında sanıldığı kadar cömert bir müttefik gibi hareket etmediği ve GPRA'nın, Birlik'in verdiği sözleri tutmamasından dolayı rahatsızlık duymakta olduğu söylenmektedir. Söylendiğine göre, 1957 yılında, Arap Birliği tarafından söz verilen 2,000.000 Mısır poundunun sadece 800,000'i GPRA'nın eline geçti. Bu ülkeler arasında Irak, söz verdiği miktarda yardımda bulunan tek ülkeydi.⁴¹⁷

3.9. SAVAŞIN ARKA PLANINDAKİ DİNAMİKLER

3.9.1. Harkiler

Harki kelimesi, Arapçada “hareket” anlamına gelmektedir. Cezayir savaşında Fransızların yanında savaşan harkiler, aslında kendilerine ait olmayan bir tarih için feda edilmişlerdi.⁴¹⁸ Harki kelimesi, bu “Arap olmayan Araplar”, ilk başlarda Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi esnasında Fransız ordusunun yedek kuvvetlerinde hizmet etmiş Cezayir kökenli kişileri ifade etmek için kullanılırken, bu tanım zamanla daha geniş bir alana yayılarak Cezayir Savaşı boyunca Fransız bayrağı altında hizmet eden bütün “Müslüman Fransız”ları kapsadı. Aileleriyle birlikte sayıları neredeyse bir milyonu bulan bu insanların, bağımsızlık sonrasında, Fransa ve FLN'nin verdikleri rakamlara göre resmi olarak on bini, bazı askerlere göre ise yüz elli ile iki yüz bini öldürüldü. Tarihçilere göre ise en güvenilir rakam yetmiş bin idi.

Benamou, Harkilere yapılanı sistematik bir soykırım olarak nitelendirdiği eserinde, bu soykırımı yok saymak için onu sıradanlaştırmanın gerektiğini ve bu nedenle de on bin ölünün, bir Kurtuluş'un bedeli olarak gösterilebileceğini belirtmektedir. Evian Anlaşmaları sırasında hukuki olarak kendilerinden bahsedilmeyen, sadece bir af ilkesine gönderme yapılan bu insanlar, bağımsızlık sonrasında Fransa'nın ilgisizliği ve olaylara kayıtsız kalması sonucu, OAS ve FLN ekseninde bir çifte teröre kurban edildi. 19 Mart'ın ertesi günü aceleyle toplu olarak terhis edilen bu yedek subaylara karşı katliam sürüp giderken Fransız askerler silah

⁴¹⁶ O'Ballance, s. 36-38.

⁴¹⁷ *Le Monde*, 02.11.1958'den aktaran, C. Harrison, s. 85.

⁴¹⁸ http://harkis.org/rubrique.php3?id_rubrique=3, Erişim Tarihi: 16.06.2007.

kullanmamaları yönünde talimat almışlardı. Aslında harkilerin, savaş sonrasında tehdit altında olacağını herkes biliyordu. Cezayir'deki üst düzey bazı komutanlar bu insanların Fransa'ya gelişlerine hemen izin verilmesini isteseler de bu konuda nedense çok yavaş davranılıyordu. Hatta bazı harkiler yakalandıkları yerde Cezayir'e geri gönderiliyor ve döndüklerinde Cezayir askerleri tarafından kurşuna diziliyordu. Bağımsızlık savaşı sonrasında Fransa'nın kabul etmek istemediği bu insanlar, Cezayirliler tarafından da "hain" olarak görülüyordu. Savaş sonrasında Cezayirliler tarafından cezalandırılacağı kesin olan harkiler, bizzat savaş esnasında uğrunda savaştıkları ülke tarafından "yüz üstü bırakılmıştı". Cezayir İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Louis Joxe ve "beklenmedik bir olay" yüzünden Cezayir'de barışın sağlanamaması "korkusu" içinde olan De Gaulle, Cezayir'deki durumu bildikleri halde seslerini çıkarmamışlardı.⁴¹⁹

Cezayir bağımsızlık savaşının tarihi anlatılırken kendilerinden pek bahsedilmeyen harkilerin Fransa'ya göç edebilen şanslı kesimiye, ülkede düşmanlıkla karşılandı. Bunların büyük bir çoğunluğu, göçe karşı direnen Fransız hükümetinden bağımsız hareket eden ordu ve kimi devlet görevlilerinin yardımıyla ülkeye ulaşmayı başarmıştı. Fransa'ya hizmet eden ve onun için savaşan bu insanların varlığı, artık savaşı anımsatan utanç verici kalıntılar olarak görülüyordu. Harkiler vatandaşlık hakları ve tazminatlar bakımından *Pieds-Noirs*a tanınan hakların aynısından yararlanamadılar. Fransa'ya Fransız vatandaşı olarak dönen bu insanların aksine harkiler, vatandaşlık için başvurmak zorundaydılar ve bu konuda da önlerinde önemli zorluklar bulunmaktaydı.⁴²⁰ Kendi vatanlarına ihanet ettikleri gerekçesiyle Cezayirliler tarafından "işbirlikçi" olmakla suçlanan bu insanlar, Fransa'da da sevgi gösterileri içersinde karşılanmadı. Aksine, uğruna savaştıkları bu ülke insanları tarafından da bu insanların varlığı rahatsız edici nitelikteydi.

⁴¹⁹ Benamou, s. 275-292.

⁴²⁰ Cohen, öldürülen harkilerle ilgili olarak 30,000-150,000 rakamını verir ve 1962 yazında aileleriyle birlikte yaklaşık 130,000 Harkinin Fransa'ya geldiğini belirtir. (William B. Cohen, "Legacy of Empire: The Algerian Connection", *Journal of Contemporary History*, Vol. 15, No.1, Imperial Hangovers (Jan., 1980), s. 107-108). Benamou, Cezayir'e bağımsızlık vermesi için De Gaulle'ü etkilemeye çalışan John Kennedy'nin Harkiler konusunda da Fransa'ya karşı açık bir tavır aldığından ve bu sayede uyandırılan uluslararası basının, Fransa'yı, harkileri "azar azar" ülkeye kabul etmeye zorladıklarından bahseder. Benamou, s. 293.

Bağımsızlık kazanılır kazanılmaz, Cezayirlilerin, Fransa'ya ve sömürgeciliğe duydukları tepkinin benzerini harkilere yönelttiklerini görüyoruz. Bu noktada, 1960 yılında, FLN'nin harkilere yaptığı bir çağrı dikkate değer niteliktedir: Harkilere yapılan 14 Temmuz 1960 tarihli bu çağrıda, “Ne koşullarda askere alındığınızı veya buna zorlandığınızı biliyoruz. Ancak Fransız sömürgeciliğine hizmet etmek için doğmadınız, bu nedenle ne için öleceğinizi kendinize sormalısınız... Kökenlerinizi inkar edemezsiniz. kardeşleriniz arasındaki yeriniz sizi bekliyor” şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Harkilerin de aslında birer kurban olduklarını belirten ve Fransız sömürgeciliğinin sona ermek üzere olduğunu savunan ilgili çağrıda, Fransa'nın, Vietnam, Tunus ve Fas'ta kullandığı insanlar gibi onları da bırakacağını ve bu nedenle çok geç olmadan, Cezayir devriminin saflarına katılmalarının gerektiği iddia ediliyordu.⁴²¹

3.9.2. Pieds-Noirs

FLN ve OAS tarafından yürütülen terör eylemlerinden dolayı kaygı içerisinde olan ve bağımsızlık sonrası geleceklerinden ciddi şüpheleri bulunan Cezayir'deki bu Avrupalı nüfusun büyük çoğunluğu, bağımsızlığın kazanılmasının ardından ülkeyi terk ederek Fransa'ya göç etmeye başladı. Cezayir'in bağımsızlığının ardından *Pied-Noir*'ların bir kısmının ülkeyi terk edeceği tahmin edilse de, 1965 yılına gelindiğinde yaklaşık bir milyonu bulan rakam, Fransa'nın tahmin ettiğinin çok ötesindeydi. *Pieds-Noirs*'ın kayıplarının karşılanması konusu, ülkede uzun yıllar seçim propagandası olarak kullanılıp durdu ancak yine de bu insanlara talep edilenlerin çok küçük bir kısmı karşılandı.⁴²²

Hatta Harkilere benzer şekilde toplumdan dışlanan ve “şu aptal kara ayaklılar” şeklinde hitap edilen bu insanların çocukları suç işlemeye meyilli kişiler olarak gösteriliyor ve 1958 Mayıs'ında onların çağrılarıyla iktidara gelen De Gaulle, “Çocukları ve ailelerini sınır dışı etmek lazım. Onların Cezayir'den dönmelerini yasaklamalı” şeklinde konuşurken, Louis Joxe, “Ben sınır dışı etmeye sıcak bakmıyorum. Kötü bir tohum bu, faşizm tohumu. Onları orada bırakmak daha iyi olur”

⁴²¹ “Letter of the FLN to the Harkis”, 14.07.1960, trans. Mitch Abidor, <http://www.marksists.org/history/algeria/1960/harkis.htm>, Erişim Tarihi: 01.07.2007.

⁴²² Cohen, s. 99-105.

şeklinde cevap veriyordu. Başbakan Pompidou ise, dışişlerine, göçmenleri Güney Amerika ülkelerine teklif etmelerini öneriyordu. Çoğu zaman OAS'la özdeşleştirilen bu insanlarla ilgili olarak görüşünü De Gaulle, daha bağımsızlığın ilanından bir gün sonra yaptığı açıklamada açıkça ifade ediyordu. “Fransa’nın çıkarı, kara ayakların çıkarıyla kesişmeyecek artık”.⁴²³

3.10. BAĞIMSIZLIK SONRASI YAŞANAN SORUNLAR

Bağımsızlığın kazanılmasıyla tüm sorunlar çözülmüş değildi. Asıl sorun bundan sonra başlayacaktı ve bağımsızlık sonrası Afrika ülkelerinin pek çoğunun yaşadığı süreçten Cezayir de geçecekti. Oldukça kötü durumda bulunan ekonomik yapıda önemli ölçüde sermaye sıkıntısı yaşanmaktaydı. Savaş sonrası Avrupalıların pek çoğunun ülkeyi terk etmesi üzerine, uzmanlık gerektiren işlerle ilgili sorunlar belirmeye ve nitelikli işgücü eksikliği yaşanmaya başlamıştı. Bağımsızlık sonrası yaşanan bir başka sorun da, Fransızcanın Cezayir’deki etkisinin büyüklüğü idi.

Fransızcanın Cezayir’deki etkisinin, İngilizcenin Hindistan ve Pakistan’daki etkisinden ve Hollanda dilinin Endonezya’daki etkisinden çok daha yüksek olduğu söylenmektedir. Örneğin Berkes’e göre bu etki o kadar büyüktür ki, Berkes, bir Avrupa ulusunun dilini, başka bir ulusun okumuşlarının üzerine bu kadar başarılı bir şekilde yerleştirmiş olmasının örneğinin başka bir yerde bulunamayacağını iddia etmektedir.⁴²⁴ Aslında Fransızcanın bu kadar geniş kitleler tarafından kullanılması ve günümüzde bile hala Cezayir dilinde etkisini göstermesi, geçmişte Fransa’nın uyguladığı bilinçli politikanın bir eseridir. Ayrıca sömürgeci dönemde Fransızca konuşmak, iyi bir eğitim almanın ve üst düzeylerde görev yapabilmenin önde gelen şartıydı.

Fransa, Cezayir’deki egemenliğini devamlı kılabilmek için, Fransızca öğretmenin ne kadar önemli olduğunu çok önceden öğrenmişti. 1889’da ülkede çıkarılan bir kanunla yabancı göçmenlerin Cezayir’de doğan çocuklarının Fransız vatandaşı yapılmasının, uygulamak istediği Fransızlaştırma politikasında yeterli olmayacağı görülmüştü. Bu çocukların yasal statülerindeki değişikliğin, tek başına, onları ileride Fransız yapma konusunda eksik kalacağının anlaşılması üzerine, yabancı

⁴²³ Benamou, s. 297-307.

⁴²⁴ Berkes, s. v, 226.

öğrencilerin çocuklarının Fransızca öğreneceği çok sayıda okul açılmış ve bu sayede Fransızca öğreniminde büyük ilerleme kaydedilmiştir.⁴²⁵ Fransızcanın öğretilmesine bu kadar önem verilmesi ve bunun sonucunda geniş kitlelerin bu dili anadili gibi hatta kimi zaman anadilinden de daha iyi bir şekilde konuşması, bağımsızlık sonrası Cezayir'in önüne uluslaşma yolunda da önemli sorun olarak çıkacaktır.

*Bağımsızlık sonrası, Fransızca'yı ana dili Arapçadan daha iyi konuşan, belki Fransızlaştırılmayan ama kendi kimliğini de bulamayan bir ulus vardı ortada. Zaman içinde tüm unsurlar rafla kaldırılacak ve geriye İslami kuralların ağırlıkta olduğu, hiç de demokratik olmayan bir rejim kalacaktı. Cezayirliler'e de biraz Arap, biraz Fransız, biraz "sosyalist", ama çokça İslami bir kimlik bırakacaktı.*⁴²⁶

Bağımsızlık gibi bir amacın bir araya getirdiği pek çok farklı ideolojiye sahip gruplar arasında bağımsızlık sonrası su yüzüne çıkan ayrımlar ve iktidar kavgası da bu sorunların başka bir yönünü oluşturmaktaydı. Bağımsızlığın kazanılmasından üç yıl sonra, Ben Bella askeri bir darbeyle devrilerek yerine Bumedyen geçmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasında ana rolü üstlenen FLN'nin, yani ordunun ulusal kurtuluş hareketinin başarıya ulaşmasında oynadığı önemli rol, bağımsızlık sonrası yönetimin eski ordu mensuplarının eline geçmesi ve tek-adam yönetimine dayanan rejimlerin kurulması, sadece Cezayir'e özgü değildir. Cezayir de, pek çok Afrika ülkesi gibi, ve hatta bağımsızlığını yeni kazanmış pek çok geri kalmış ülke gibi, bağımsızlık sonrası ordunun yönetime el koymasıyla, uzun yıllar boyunca askeri rejim tarafından yönetilmiştir.

Bağımsızlık sonrasında, 1 Temmuz'da, Milli Kurtuluş Cephesi siyasi bürosu eski Genel Sekreteri Muhammed Hıdır, Paris'te tertiplelediği bir basın toplantısında, "gittikçe daha çok faşizme doğru kayan bir rejimden kurtulmak için, Cezayir halkına, artık silahlı mukavemetten başka çıkar yol kalmadı" diye seslenmekteydi. "İhtilal mücahitlerini" ülkeyi kurtarmaya çağıran Muhammet Hıdır, bütün muhalefet liderlerinin, Ahmet Ben Bella'nın "şahsi rejimine" karşı mücadele konusunda hemfikir olduklarını iddia etmekteydi.⁴²⁷ Ben Bella ise, Cezayir'i diktatör gibi yönettiği iddiasına karşı, 16 Nisan 1963'te halka hitaben yaptığı bir konuşmada, "bu memlekette

⁴²⁵ Balch, s. 543-546.

⁴²⁶ Mete Çubukçu, "Cezayir: Kuzey Afrika'daki Kirli Savaş", *Birikim*, Sayı 99, Temmuz 1997, s. 16.

⁴²⁷ *Ortadoğu*, Yıl 3, Sayı 26, Haziran 1964, s. 30.

diktatörlük yoktur. Cumhurbaşkanınız halk arasında sakince yaşamaktadır. Her gün hatalar yapmaktayım ve pek çok kez yanıldım. Fakat bir diktatör değilim”, şeklinde konuşmaktaydı.⁴²⁸

Ancak bu iddialar, Ben Bella’nın “silah arkadaşı” Bumedyen’in, askeri darbeyle iktidara el koyması için gerekli ortamı hazırlamak için yeterliydi. Ben Bella’nın Cezayir Devlet Başkanı seçilmesinde büyük çabası görülen Bumedyen daha sonraları ihtilafa düştüğü arkadaşıyla ilgili olarak, Bella’nın “sosyalizm, komünizm” diyen bir Müslüman devletinden yana olduğunu iddia ediyordu. “Sosyalizm nedir, bunu anlamış değiliz. Anayasamızda, ‘Devlet Müslümandır’ diyor, Ben Bella komünizden bahsediyor”⁴²⁹ şeklinde konuşmaktaydı. Oysa daha önce de bahsettiğimiz gibi, sosyalist bir demokrasinin kurulması amacı, Cezayir’in ilk anayasasının temel ilkeler bölümünde yer almaktaydı; yani Bumedyen’in darbesinden yaklaşık olarak iki yıl önce kabul edilen anayasada. Ben Bella’nın yönetimin son dönemlerinde, hiçbir danışmaya başvurulmadan yürütülen dış politikadan şikayetçi olan Dışişleri Bakanı arasındaki gerilim giderek büyümüştür. Hatta Ben Bella’nın, Buteflika’yı görevinden alma niyetinin, darbede katalizör görevi üstlendiği iddia edilmektedir.⁴³⁰

3.11. BAĞIMSIZLIKTAN İÇ SAVAŞA DOĞRU

Cezayir’de gerçekleşen darbeyle, askeri diktatörlük ve tek-parti yönetimi en şiddetli ve en baskıcı biçimiyle yerleştirildi. Cezayir, “FLN-Devleti” biçimini aldı. İdari yapılanmada bürokrasi nefes aldırılmaz bir egemenlik kurdu. Tahammül edilemez bir merkezi ve askeri devlet yapısı getirildi. Cezayir Silahlı Kuvvetleri ve Askeri İstihbarat, devleti ve toplumu artık bütün unsurlarıyla emir ve komuta zincirine bağlamak istiyordu. Çubukçu, Cezayir’in karşılaştığı asıl sorunun ulusal kimliğin tanımlanması, daha doğrusu insanların kendilerini nasıl tanımladığı sorusu olduğunu ileri sürmekte. Çubukçu’ya göre “sosyalizmi” inşa edecek durumda olmayan Cezayir’in önündeki

⁴²⁸ Ortadoğu, , Yıl.2, Sayı 24, Nisan 1963, s. 20.

⁴²⁹ Akın, s. 61.

⁴³⁰ Robert A. Mortimer, “The Algerian Revolution in Search of the African Revolution”, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1970), s. 371.

seçenek Araplaşmak-İslamlaşmak, yani Arap-İslam senteziydi. Ama özellikle Bumedyen ve sonraki liderlerde vurgu, ikincisine, yani İslamlaşmaya yapıldı.⁴³¹

Kurucu Meclis seçimleri Eylül 1962’de yapıldı ve Meclis, 25 Eylül’de “Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti. 28 Eylül’de Ben Bella hükümeti, Meclis’in büyük çoğunluğundan güvenoyu aldı. Bumedyen, genelkurmay başkanı olarak ordunun başındaydı. Cezayir bağımsızlığını kazandıktan sonra çok ciddi ekonomik sorunlarla karşılaştı. 1962’de, ülkede 2.2 milyon kişi işsizdi. Halkın 2 milyona yakın bir kısmı, kamplarda ve oldukça kötü koşullarda yaşıyordu. 500 bin Cezayirli savaşın etkisiyle değişik ülkelere kaçmış, bu ülkelerde sığınmacı olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ekonomideki bu kötü duruma bir son vermek ve bağımsızlık sonrası büyük beklentiler içerisinde olan halkın ihtiyaçlarına cevap vermek için Ben Bella’nın başkanlığındaki hükümet, hızla birtakım girişimlerde bulunmaya başladı.

Çeşitli sanayi ve ulaşım tesislerinin ve demiryollarının millileştirildi, millileştirilenlerin dışında kalan şirketlerin hepsinde, devletin payı yüzde 52 düzeyine getirildi. Köylülerin köklü toprak reformu taleplerini karşılamak için de çalışmalarda bulunan Ulusal Hükümetin bu girişimi, bir süre sonra başarısızlıkla sonuçlandı. Bu esnada, aynı zamanda FLN içerisinde bağımsızlık mücadelesinin genel olarak ertelediği sorunlar iyice arttı. Ben Bella bağımsızlık sonrası ,ALN lideri olan Bumedyen’le ittifak yaparak iktidara gelmişti. Bu ittifak siyasi rakiplerin tasfiyesi anlamını da taşımaktaydı. Ben Bella, 1962’de Cezayir Komünist Partisi’nin faaliyetlerini yasakladı. 1963 sonbaharına gelindiğinde, Ben Bella bağımsızlık savaşında önemli roller alan birçok muhalifini etkisiz bıraktı. Ferhat Abbas meclis başkanlığı görevinden, Muhammed Hıdır ise FLN genel sekreterliği görevinden alındı. Muhammed Budiyaf, Aid Ahmet ve Belkasım Kerim de siyasi arenadan dışlananlar arasındaydı. Kısa zamanda bütün yetkileri elinde toplayarak kitle hareketlerini bastıran ve baskıcı bir “tek adam” yönetimi kurma eğilimine girerek kitlesel desteğini ve popülerliğini yitiren Ben Bella, muhalefet eden bütün kesimleri ve kişileri giderek etkisiz hale getirmesine rağmen, Cezayir’de iktidar mücadelesi bu sefer ittifakın iki ismi arasında baş gösterdi: Ben Bella

⁴³¹ Çubukçu, “Cezayir: Kuzey Afrika’daki Kirli Savaş” s. 17.

ve Bumedyen. Ancak 19 Haziran 1965'te, orduyu harekete geçirerek darbe yapan ve yönetime el koyan Bumedyen de, sonrasında “tek adama” ve “tek partiye” dayanan otoriter bir rejim kurdu.

Bumedyen yönetiminin ilk yılları olarak tanımlanabilecek 1965-1971 yılları arası, kitleler ve kitle örgütlenmeleri ile sosyalist muhalefet bütünüyle etkisizleştirilerek siyasetin dışında tutuldu. Toplumun her alanı, devletin sıkı kontrollüne tabi tutuldu ve ulusal güvenlik örgütleri ile polisin toplum üzerindeki baskısı sistemli hale getirildi. Kırsal alanda “Tarımsal Devrim” adı verilen uygulamalarla toprak reformu çalışmalarını, “Sanayi Devrimi” adıyla da ağır sanayi hamlesi girişimlerini başlattı. “Kültürel Devrim” adı verilen ve Berberi halkının ulusla özelliklerini asimile etmeyi de içeren uygulamayla da, Cezayir’de Araplaştırma siyaseti güderek, Arapçanın yaygınlaştırılmasını amaçladı. İslamı da, otoriter ulus-devletin kurumsallaşması için kullanan Bumedyen, Araplaştırma politikasını İslamla birlikte yürüttü ve iktidarı döneminde çok sayıda cami ve mescit inşa edildi. 13 yıl Cezayir’i katı bir disiplinle töneten Bumedyen’in ölümünün ardından, Cezayir ordusu içersinde bir denge adamı olarak görülen, ALN içide görev almış ve bağımsızlık savaşına katılmış Şadli Bncedid devlet başkanlığına seçildi.

Cezayir toplumunun dğeişikliğe duyduğu ihtiyacın farkında olan Bencedid, Bumedyen’in politikalarında değışimler yaratarak, liberal politikalar izlemeye çalıştı. Bumedyen’in başlattığı “Kültürel Devrim”in yarattığı, Cezayir’de İslami hareketin örgütlenmesine ve kitleler içinde yaygınlaşmasına ciddi olanaklar tanıyan sürecin yarattığı sonuçları azaltmak için” önlemler” almaya çalışan Budiyaf, bu amaçla bir yandan kapitalist dünyayla ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirdi, diğer yandan, özellikle televizyon aracılığıyla, Cezayir’de Batı kültürünün en yoz şekilde yeniden nüfuz etmesini sağlayacak girişimlerde bulundu. Ancak Cezayir’de, Bencedid’in uyguladığı liberal politikalar ile petrol bolluğu ve enerji fiyatlarındaki düşüşle başlayan dünya ekonomik krizinin etkisiyle, 1980’li yılların ortasında ekonomik krizler baş gösterdi. Uygulanan kemer sıkma politikaları, yaşanan rüşvet ve yolsuzluk skandalları, Ekim 1988’de başlayan ve “Ekmek Ayaklanmaları” diye de adlandırılan toplumsal patlamaya neden oldu. Halkın yaşadığı bu ekonomik sıkıntıların etkisiyle, 1980’li

yıllarda İslami hareket yükselişe geçti. (Çok farklı siyasal güçlerin yer almasına rağmen, İslami güçler ayaklanmanın içindeki rolleriyle ağırlıklarını hissettirmişlerdi). Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan bağımsız hareket eden “hür camiler”; İslami hareketin kök saldığı, geliştigi, siyasal mesajlarını verdiği odaklar oldu. Verilen derslerde, İslam devleti gölgesinde yaşayabilmek için ne yapılması gerektiğı de konuşulan bu camilerin sayısı hızla çoğaldı ve 1980’li yılların ortasında, Cezayir’de bulunan toplam camilerin yüzde 80’ini oluştururu hale geldiler. Bu dönemde, üniversite kampüslerinde ve çevre kentlerde İslami siyasal aktivizm daha fazla belirginleşti, İslamın toplumsal alanın pek çok yerine daha çok yayılmasını isteyenler, isteklerini gerçekleştirmek amacıyla çeşitli eylemlerde bulundular. Hatta bu amaçla, eski FLN üyesi Mustafa Buyali, “Cezayir İslami Hareketi” adında silahlı mücadeleyi savunan bir örgütlenme kurdu ve 1985-1987 yılları arasında öldürülmesine kadar, Atlas Dağları’nı üs edindiğı gerilla mücadelesini sürdürdü. Bu gelişmeler karşısında İslamcı hareketin ileri gelenleriyle birlikte birçok İslamcı da tutuklandı ve çeşitli cezalara çarptırıldılar. Ancak İslamcı akımlar Cezayir’de artık iyice güçlenmiş ve sokağın hakimiyetini ele geçirmişti.

27 Kasım 1988’de yapılan FLN’nin 6. kongresinde Şadli Bencedid beş yıllık bir dönem için yeniden başkan seçildi ve 23 Şubat 1989’da, yüzde 73,4 oranında “evet” oyuyla, yeni anayasa kabul edildi. Cezayir’in sosyalist bir ülke olduğu tanımlamasına son veren ve İslam’ı devletin resmi dini olarak tanıyan anayasa aynı zamanda, devlet başkanını olağanüstü yetkilerle donatmakta ve çok partililiğe ve siyasi derneklerin kurulmasına izin vermektedir. Yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra, Cezayir’deki siyasal sistemin karşısında, yaklaşık 60’a yakın muhalif parti kuruldu. Bunların en önemlilerinden biri, *Front Islamique du Salut* (FIS; İslami Selamet Cephesi) idi. Liderlerinin yalnız Kuran’a dayalı bir idarenin meşruluğunu kabul edeceklerini belirterek, yeni anayasayı reddeddikleri FIS’in, 1990 yılına girildiğinde, tahmini olarak 570 bin üyesi ve 3 milyon sempatizanı bulunmaktaydı. 12 Haziran 1990’da yapılan yerel seçimlerden büyük bir başarıyla çıkan FIS, toplam oyların sadece yüzde 31,94’ünü elde edebilen FLN karşısında, yüzde 55,42’lik oy oranıyla büyük bir başarı elde etti. FIS’in 27 Aralık 1991’de yapılan Cezayir’in ilk çok partitli genel seçimlerinin ilk turunda toplam oyların yüzde 47’sini almasının ardından, ikinci tur seçimleri de kazanacağını anlaşıldı. Bu duurm karşısında, Cezayir’deki gerçek iktidar odağı olarak

hem gücünü hem de etkisini korumaya çalışan ve İslami akımların zorla bastırılması taraftarı olan ordu, 12 Ocak'ta müdahalede bulundu ve darbe sonrasında ülkedeki bütün kontrolü ele geçirerek, beş kişilik bir cunta yönetimi oluşturdu. Sonrasında, Aralık seçimlerinin sonuçları iptal edilerek, bütün seçimler süresiz ertelendi, kısa süre sonra da, FIS, faaliyetleri yasaklanarak kapatıldı ve pek çok üyesi tutuklandı. Darbe sonrasında, FIS ve bazı İslamcı gruplar silahlı mücadeleye girişti ve Cezayir, hızla iç savaş sürecine girdi. Yabancı uyrukluların yanı sıra, aydınların, sanatçıların, yazarların, gazetecilerin ve “İslami kurallara uymayan” kadınların ülkeyi terk etmesini sağlamak amacıyla Cezayir'i şiddet dalgası kapladı. Devlet güçleriyle silahlı İslami gruplar arasında sokak çatışmaları yaşandı. Bu dönemde hükümet, “ılımlı, ehlileştirilmiş İslamcılar” ve “şiddet yanlısı teröristler” olarak ikiye ayırdığı İslamcılar'dan “ılımlı” kesimle diyalog kurmaya çalışırken, diğer tarafa uyguladığı tek yöntem şiddetin yoğunlaştırılması oldu.

28 Kasım 1996'da, anayasada ülke siyasetinde ordunun etkisini koruma yönünde düzenlemelere girişildi. İslam devlet dini olarak anayasada yer almasına karşın, dinsel temellere dayalı parti kurulması yasaklandı. 1999 yılına girildiğinde ise, Cezayir'de esüren iç savaşta yaşamını yitirenlerin sayısı yüz bine ulaşmıştı. Aynı yıl, ordunun ve iktidarın adayı olan Buteflika, kendisi dışındaki tüm adayların seçimlere müdahale edildiği ve hile karıştırıldığı iddiasıyla adaylıktan çekildiği ve yabancı gözlemcilerin izlemesine izin verilmediği seçim sonucunda, oyların yüzde yetmiş dördünü alarak cumhurbaşkanı seçildi ve hala bu görevine devam etmekte. On yıl sonrasında, 2002 yılında iç savaşın sona ermesine rağmen, hala İslamcılar ile devlet arasındaki gerilim düzelmiş değil.

Fransa, 1989 yılına kadar, eski sömürgesiyle bağlantılı İslami gelişmelerden pek etkilenmedi. Ancak bu tarihten sonra, FIS'in yükselişi ve jazandığı ideolojik hegemonya Fransa'da da etkilerini göstermeye başladı ve FIS de dahil olmak üzere, belli başlı İslami hareketler, Fransa'da örgütsel çalışmalarını artırdı. Fransa'da Müslüman kesimlerin yaşadığı topluma entegrasyon sorunları, işsizlik, kimlik krizi gibi problemler özellikle gençleri ya da “ikinci kuşak Afrikalılar'ı” İslami eğilimler içine soktu ve bu kesimler, Fransız kimliği krizinin karşısına İslami bir cemaat kimliğiyle çıktılar. Fransa, gerek kendi ülkesinde, gerekse de Cezayir'de İslami akımların giderek

güçlenmesi karşısında, her türlü olanağı tanıyarak askeri rejimin İslamcılarla mücadelesini destekledi. Hatta 1992'deki askeri darbeyi açıkça tanımadığı gibi, Cezayir'deki rejimi mali ve askeri olarak destekledi. (Bu durum sadece Fransa'nın İslami akımların ülkesinde giderek güçlenmesinden duyduğu korkudan değil, Fransa'nın Cezayir'in zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine duyduğu ilgiden de kaynaklanmaktaydı). Ancak Fransa'yla Cezayir arasındaki ilişkiler, 2005 yılında, tekrar gerilmeye başladı.⁴³²

3.12. FRANSA-CEZAYİR İLİŞKİLERİNDEKİ SON GELİŞMELER

Ünlü Fransız tarihçi Benjamin Stora, Cezayir Savaşı'yla ilgili 3,000 adet çalışma saydığını ve bu savaş üzerine 30'dan fazla Fransız filmi bulunduğunu belirtmekte ve konuyla ilgili pek çok şey söylenmiş ve yazılmış olmasına rağmen, bunların sansür nedeniyle doğru zamanda yapılmadığı eklemekte.⁴³³ Cezayir savaşı, hakkında bu kadar fazla şey yazılmasına ve böylesine incelenen bir konu olmasına rağmen, uzun yıllar aslında çok fazla konuşulmayan bir konu olarak kaldı. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, Fransa'nın 1999 yılına kadar böyle bir savaş olduğunu kabul etmemesiydi. Bu tarihten sonra, Cezayir'de yaşananlar hakkında yoğun tartışmalar yaşanmaya başlandı. Özellikle 2005 yılında Fransız hükümetinin çıkarmaya çalıştığı sömürgeciliğin iyi yanlarının da olduğuna dair yasa tasarısı, bu tartışmaları daha da artırdı.

Fransa'nın gerek sömürgeci geçmişi, gerekse bu geçmişte Cezayir'le olan ilişkileri gibi konular üzerine olan tartışmalar, 23 Şubat 2005'te, iktidarda bulunan Halk Hareketi Birliği'nin (UMP), tarih kitaplarında sömürgeciliğin iyi yanlarının da olduğunun öğretilmesine dair bir yasayı kabul etmesinin ardından tekrar başladı. Okul programlarında, “deniz aşırı bölgelerdeki, özellikle Kuzey Afrika'daki Fransız varlığının üstlendiği pozitif rolden bahsedilmesi ve bu bölgelerde bulunan Fransız ordusunun savaşçıların fedakarlıklarından bahseden geniş bir bölüme yer verilmesi”ni içeren kanunun parlamentodan geçmesinden sonra, yüzlerce Fransız tarihçisi tarafından, “işlenen suçlarla, bazen soykırıma varacak kadar ileri giden katliamlarla, kölelikle ve

⁴³² Bu bölümün yazılmasında genel olarak, tez yazımında sıklıkla başvurduğumuz Volkan Yaraşır'ın *Sokakta Politika* adlı eserinin, 304 ve 360 arasındaki sayfalarından yararlanılmıştır.

⁴³³ “Bringing down the Barriers - People's Memories of the Algerian War”, Eugénie Barbezat tarafından Benjamin Stora'yla yapılan röportaj, 24.03.2004, http://www.ina.fr/voir_revoir/algerie/itv_stora.light.en.html, Erişim Tarihi: 08.05.2007.

geçmişte intikal eden ırkçılıkla ilgili resmi bir yalanı dayattığını” iddia ettikleri söz konusu yasanın yürürlükten kaldırılmasını talep eden bir dilekçe imzalandı.⁴³⁴

Bu yasanın geçmesinden bir süre sonra, 17 Nisan 2006’da, Cezayir Devlet Başkanı Abdülaziz Buteflika, Paris’te yaptığı bir konuşmada “Berberi mi, Arap mı, Avrupalı mı yoksa Fransız mı olduğumuzu artık bilmiyoruz. Fransa, sömürge çağı sürecince Cezayir kimliği üzerinde bir soykırım uyguladı”, şeklinde bir konuşma yaptı⁴³⁵ ve Fransa’dan “soykırımı denk sömürgeci yönetimi” için ülkesinden özür dilemesini istedi. Cezayir’in bağımsızlığını ilan ettiği 5 Temmuz 1962’den bu yana her iki ülkenin “kendi evinin reisi” olduğunu ifade eden Buteflika, ”halkına karşı işlenen sömürgecilik suçu için özür dilenmesini istemenin temel hakları olduğunu” belirtti. Buteflika, Fransa’nın: “Sömürge maceramız soykırım gibiydi. Devletimizin yüzünün bu karanlık sömürgeci tarafını temizlemesi ve diğer ülkeler gibi baskı uyguladığı insanlardan özür dilemesi gerekir” lafını söylemesi gerektiğini ifade etti.⁴³⁶ Ermeni soykırımı iddiasını seçim kampanyasında yoğun bir şekilde işleyen ve Türkiye’nin ermeni soykırımını tanıması gerektiğini iddia eden Fransa’nın yeni cumhurbaşkanı Sarkozy, Buteflika’ya cevap olarak, “Oğullardan babalarının hataları için özür dilemesini bekleyemezsiniz” derken⁴³⁷, Fransız Dışişleri Bakanı Michel Garnier ise, bu tür acı hatıraların gün yüzüne çıkarılmasının iki ülke ilişkilerine zarar vereceğini, arşivlerin açık olduğunu ve tarihçilerin araştırmalar yapabileceğini söylemiştir.⁴³⁸

Hükümet için bir utanç olarak değerlendirilen yasa hakkında⁴³⁹, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, bütün milletler gibi Fransız milletinin tarihinde de sorgulanacak şeylerin, aydınlık ve karanlık zamanların var olduğunu, ancak tarih yazımının parlamentoların değil de, tarihçilerin işi olduğunu belirtmektedir. Taha Akyol, Chirac’ın bu yasayı eleştiren konuşmasını tam 8 ay 13 gün sonra, 9 Kasım

⁴³⁴ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4552473.stm>, Erişim Tarihi: 04.05.2007.

⁴³⁵ <http://www.turkishweekly.net/articles.php?id=115>, Erişim Tarihi: 05.05.2007.

⁴³⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/4379890.asp>, Erişim Tarihi: 16.04.2007.

⁴³⁷ http://www.economist.com/displayStory.cfm?story_id=8173785, Erişim Tarihi: 15.08.2007.

⁴³⁸ Hasan Öztürk, “Fransa’nın Cezayir’e Özür Borcu, 22.11.2006, <http://www.tasam.org/index.php?altid=648>, Erişim Tarihi: 07.05.2007. 1992 yılında arşive dayalı kanıtların büyük kısmına erişim verilmiştir, 2002 yılında ise kalan belgelerin ulaşımı serbest hale gelmiştir. Arşivlerin çok uzun yıllar kapalı olması nedeniyle, Cezayir savaşıyla ilgili arşive dayanan tarihçilik, oldukça yenidir. Branche, “The French Army and Torture During the Algerian War (1954-1962)”.

⁴³⁹ <http://news.scotsman.com/international.cfm?id=583792006>, 18.04.2006.

2005'te yapmasını ve bu tarihe kadar susmasını Ekim ve Kasım aylarında Paris'te Afrika kökenli gençlerin ayaklanmasına bağlamakta.⁴⁴⁰

Bu yasanın kabulünden sadece birkaç ay sonra, Paris'te Afrika kökenli iki gencin polisten kaçarken elektrik akımına kapılarak ölmelerinin ardından, Paris'in kenar mahallerinde yaşayan ve özellikle Mağrib ülkelerinden gelen göçmen gençlerden oluşan bir grup, “göçmen isyanı” olarak adlandırılan bir isyan başlattı.⁴⁴¹ Yüzlerce aracı ateşe veren, evleri ve okulları kundaklayan ancak sadece “Paris'i aydınlattıklarını” savunan bu grubun isyanı başkent'in banliyölerinden tüm ülkeye yayılınca, olağanüstü hal yürürlüğe girdi. Fransız anayasasında hiç uygulanmamış olan 1955 tarihli olağanüstü hal yasasını yürürlüğe sokan hükümet, bu yasaya dayanarak, yerel yöneticilere sokağa çıkma yasağı ilan etme yetkisi verdi. Fransa'da devreye sokulan bu sokağa çıkma yasağının temeli, 1955'te Cezayir iç savaşı sırasında, Kuzey Afrika ve Arap kökenli isyancılarla baş edebilmek amacıyla kabul edilen olağanüstü hal yasasına dayanıyordu.⁴⁴²

Kasım'da parlamentoda yasanın iptali önerisi UMP oylarıyla reddedilirken, önde gelen 19 tarihçi, 12 Aralık'ta ortak bir bildiri yayımlayarak tarihe dair tüm yasaların kaldırılmasını istedi. Marc Ferro, Rene Remond, Pierre Vidal-Naquet ve Alain Decaux gibi isimlerin de imzaladıkları “Tarihe Özgürlük Bildirisi”nde, yasa koyucunun, demokratik rejime yakışmayan bu yasalarla tarihçinin özgürlüğünü kısıtlamakta olduğu ve yaptırım tehdidiyle tarihçiye neyi araştırması ve bulması gerektiğini söyleyerek, hukuka resmi tarih yerleştirdiği belirtilmekteydi. Bu tarihçilere göre, “özgür bir devlette, ne parlamento, ne de adli makamlar gerçek tarihi tanımlama hakkına sahip değildirler”.⁴⁴³ Olaylardan sonra Philip S. Golub, Fransa'nın özgürlük anlayışını şu cümlelerle özetlemekteydi: “Fransa'da sıkıyönetim ve sömürgeci ruh, acil durum

⁴⁴⁰ Taha Akyol, “Fransa ve Resmi Tarih”, *Milliyet*, 12.10.2006.

⁴⁴¹ Fransa'nın Mağrib ülkelerinden gelmiş Müslüman göçmenleri topluma entegre edemediği görüşü karşısında Murat Belge, “entegre” deyiminden anlaşılan şeyin, bu süreçte girecek nesnenin kendi özelliklerini koruyarak bir başka yapının bir parçası haline gelmesi olduğunu belirterek, Fransız ideolojisinin ise buna değil, özümlemeye (asimilasyon) göre koşullandığını söylemekte. Murat Belge, “Paris'in Taşı Toprağı”, *Radikal*, 12.11.2005. Fransa'nın sömürgecilik ideolojisinin de asimilasyon anlayışı üzerine kurulduğunu belirtmiştik. Bugün Fransa'nın “başına bela olan” ve uyum sorunları yaşayan bu göçmen nüfusun temeli de sömürgecilik dönemine kadar dayanmaktadır.

⁴⁴² “Anakarada ilk kez uygulanacak”, 09.11.2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=169399>, *Radikal İnternet Baskısı*, Erişim Tarihi: 12.05.2007.

⁴⁴³ “Fransa'da çağrı: İktidar tarihi rahat bıraksın”, *Radikal İnternet Baskısı*, 17.12.2005.

kuralının avukatları ve bunu uygulayanlarda tekrar sıkı bir şekilde birlikte hareket etmeye başladı. Resmi söylevin altında yatan şey şudur; kendimizi barbarlardan korumak için otoriter bir devlete ihtiyacımız var, yaşamlarımızı korumak içinse özgürlüğümüzü feda etmeye”.⁴⁴⁴

Fransız Ulusal Meclisi, Philippe Douste-Blazy’nin girişimleriyle sömürgeciliğin katkılarını öven tarihsel bir gündem hazırlamanın gerekli olduğuna karar vermişti ancak Akdeniz’in her iki tarafındaki yoğun kampanyalar sonucunda, sömürgecilik yasasının çok tartışılan 4. maddesinin, parlamentonun karşı çıkmasına rağmen, bir kararname ile 16 Şubat 2006 tarihinde iptaline karar verildi.⁴⁴⁵ Üzerinde en çok tartışılan 4. madde şu şekildeydi:

Üniversite araştırma programları, Fransa’nın denizaşırı ülkelerdeki, özellikle Kuzey Afrika’daki mevcudiyetinin tarihine lâyık olduğu önemi tanıyacaktır. Okullarda uygulanan eğitim programları, Fransa’nın denizaşırı ülkelerdeki, özellikle Kuzey Afrika’daki mevcudiyetinin öncelikle olumlu yönünü kabul edecek ve Fransız ordusunun savaşçıların tarihine ve bu ülkelerin topraklarındaki özverilerine hak ettikleri seçkin yeri tanıyacaktır.

Ancak yapılan değişiklikle yukarıdaki ifadenin yalnızca ikinci cümlesi yürürlükten kalkmıştır. Yasa, özü itibarıyla varlığını sürdürmektedir. Bu arada yasanın asıl amacını yansıtan birinci maddesindeki, sömürgecilere şükran borcunun ifadesinden başka bir anlamda algılanması mümkün olmayan şu ifadeler korunmuştur: “*Ulusumuz, vaktiyle Fransız vilayetleri olan Cezayir, Fas, Tunus ve Hindiçinin’de ve daha önce Fransız egemenliğinde yer almış topraklarda Fransa tarafından gerçekleştirilmiş olan eserlere katkıda bulunmuş olan kadınlara ve erkeklere şükranlarını ifade eder.*”⁴⁴⁶

Fransa’nın 1999 yılına kadar Cezayir’de bir savaş gerçekleştiğini kabul etmediğinden bahsetmiştik 1999 yılında Fransız Millet Meclisi’nde Cezayir’de bir “savaş” meydana geldiğinin resmen açıklanmasından sonra, Cezayir üzerine olan çalışmaların hız kazandığını görmekteyiz. Bu tarihten sonra Cezayir savaşıyla ilgili konular medyada da giderek daha sık işlenmeye başlanmıştır. Bu durumu kabul etmekte

⁴⁴⁴ Philip S Golub “A world of conflict since 9/11-The Will to Undemocratic Power”, 08.09.2006, *Le Monde Diplomatique*, <http://mondediplo.com/2006/09/08democracy>, Erişim Tarihi: 05.02.2007

⁴⁴⁵ Bertrand Taithe, “Introduction: The Algerian History of France?”, *French History*, Vol. 20, No. 3, September 2006, s. 236.

⁴⁴⁶ Alpaslan Işıklı, “Küçülen Fransa-Küçülen Aydınlar”, <http://www.politics.ankara.edu.tr/sbflocal/index.php>, Erişim Tarihi: 15.06.2007.

37 yıl geç kalınsa da, Benjamin Stora bu gelişmenin, Fransa'nın açıkça ve kararlı bir şekilde geçmişiyile yüzleşmeyi öğrenmesinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Stora, buna karşılık, 2005 yılındaki bu yasanın ise, uğruna savaştıkları ve kaybettikleri savaşı meşrulaştırdığını ve tehlikeli bir geriye dönüşü simgelediğini belirtmekte.⁴⁴⁷ Fransa'da zaten mevcut bulunan ayrılıkları daha da körüklemesi muhtemel olan bu yasanın, çok doğru bir şekilde, tarihsel araştırmaları sınırlama riski taşıdığı ve böyle bir ulusal mitoloji yaratmanın, bölücü karşı-mitolojilere yol açabileceği söylenmekte.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Benjamin Stora, "Colonialism, a Dangerous War of Memories Begins", trans. Ann Drummond, *L'Humanité*, 06.12.2005, http://www.humaniteinenglish.com/article.php3?id_article=48, Erişim Tarihi: 08.05.2007.

⁴⁴⁸ Claude Liauzu, "At war with France's past", trans. Donald Hounam, *Le Monde diplomatique*, Haziran 2005, <http://mondediplo.com/2005/06/19colonisation>, Erişim Tarihi: 08.05.2007.

SONUÇ

Cezayir, Fransa'nın en değerli sömürgesi idi. Ancak bu önemli sömürgece yaşanan bağımsızlık sürecine yer vermeden önce, Fransız İmparatorluğu'nun incisi Cezayir'le ilgili olarak mutlaka açıklanması gereken bazı tanımlar bulunmaktadır. Bu tanımlardan en önemlilerinden biri olan sömürgecilikle ilgili tanımların hepsinde, “yerleşme”, “egemenlik kurma” ve “anavatanla bağlarını sürdürme” ifadelerine yer verilirken, Cezayir'le ilgili açıklanması gereken diğer bir kavram olan emperyalizm tanımlanmaya çalışılırken de, “yayılma/genişleme” ve “kontrol sağlama” kavramlarına öncelik verilmektedir. Cezayir, aynı zamanda Afrika kıtasında sadece dört tane bulunan yerleşim sömürgelerinden biri (diğerleri Kenya, Güney Afrika ve Güney Rodezya idi) ve Fransa'nın tek yerleşimci sömürgesi idi. Bu durum, Cezayir'de bağımsızlık savaşının bu kadar uzun sürmesinin nedenlerinden biridir.

Cezayir'in, 1830 yılında, emperyalizmin Afrika kıtasına yayılmasından çok daha önce Fransa tarafından işgal edilmesi, ülkede emperyalist uygulamalara rastlanmadığı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle açıklanmaya çalışılan emperyalizm kuramlarından, Marksist teorisyenlerin büyük çoğunluğu, kapitalizmin gelişmesiyle güçlenen emperyalizmin, sosyalist devrimin gerçekleşmesi için gerekli bir aşama olduğuna dair görüşü paylaşmaktaydılar. Liberal emperyalizm kuramı dendiğinde ilk akla gelen kişi olan Hobson, emperyalizmin, kapitalizmin ani gelişiminden kaynaklanan iktisadi baskıların doğal bir ürünü olduğu görüşünü savunmaktaydı. Sosyolojik kurama öncülük eden Schumpeter ise, emperyalizmin nedenini kapitalizm öncesi dönemlere bağlamakta ve emperyalizmin *atavistik* bir yapıya sahip olduğunu iddia etmekteydi. Bu konudaki tanımlar hangi noktaya vurgu yaparlarsa yapsınlar, Cezayir emperyalizmin en ağır şekilde etkisini gösterdiği ülkelerden biri oldu.

Avrupalı devletlerin sadece Cezayir'de değil, tüm Afrika kıtasında sömürgeci ve emperyalist emellerini gerçekleştirecek kaynakları bulabilmeleri tesadüf değildi. Avrupa'nın bu yayılmasının temelinde, coğrafi keşiflerle başlayan ve fikri alanda yaşanan gelişmelerle devam eden bazı ilerlemeleri, ekonomik alanda, kapitalizmin ve serbest ticaretin gelişmesi ve sanayi devrimi gibi Avrupalı devletlere teknolojik ve askeri imkanlar sağlayan ilerlemeler izledi. Avrupa'nın dünyanın geri kalanı karşısında

öne geçmesini sağlayan bu faktörler, sömürgeciliğin başlamasına ve sonrasında da önüne geçilemeyecek bir şekilde yayılmasına olanak sağlıyordu. Avrupa, özellikle ekonomik ve askeri alanda sahip olduğu üstünlüğün sağladığı fırsatlarla dünyayı paylaşmaya girişmiş ve buna hakkı olduğunu ispat etmek için türlü bahaneler bulmak konusunda bir zorluk yaşamamıştır. Özellikle, ikiye bölünmüş olduğu iddia edilen dünyada Avrupalının her alanda Afrikalıdan daha üstün olduğunun ispatına çalışılmış ve "üstün ırk" ya da "medenileştirme misyonu" gibi iddialarla Afrika kıtasındaki yayılmanın temellerini hazırlamaya çalışmıştır. Bu amaçla 1884-1885 yılları arasında toplanan Berlin Konferansı'nda, Avrupalı devletler Afrika kıtasını aralarında paylaşmışlardır. Ancak kıtadaki sömürgecilik uygulamaları, birbirinden çok farklı olmuştur.

Emerson, İngiltere'nin, Fransa'nın aksine, sömürgeleri, anavatanın ayrılmaz bir parçası olarak görmediğini, bunun da özerk gelişmeyi kolaylaştırdığını, sömürge insanlarına, meclislerde ve kamu hizmetlerinde giderek artan bir pay verdiğini, bu durumun ise, kendi kendini yönetim ve sonunda da bağımsızlıkla sonuçlanan bir döngüye neden olduğunu belirtmekte. Fransa ise, İngiltere'nin tersine, her zaman kültürel, ekonomik ve politik asimilasyon uygulamıştır. Fransa'nın bu uygulamalarının, "uzak" bir gelecekte bile, Fransız İmparatorluğu dışında bir özerkliği ya da gelişmeyi devre dışı bırakmıştır. Belçikalılar, ekonomik gelişme yönünde önemli adımlar atsalar da, eğitimin toplumun her kesimine yayılması ve bir orta sınıf oluşmasından önce, İngiliz ve Fransız modelinde olduğu gibi bir elit sınıfın yaratılmasına karşı çıktılar.⁴⁴⁹ Portekizliler ise, kendi kendini yönetmekten yoksun sömürgelerinin olduğu fikrine karşı çıkarak, onların sadece tek bir bölünemez krallığın eşit eyaletleri olduğu görüşünü savunmaktaydı.⁴⁵⁰ Bu nedenle 1960'a gelindiğinde, kıtadaki İngiliz, Fransız ve Belçika sömürgelerinin büyük bir kısmı bağımsızlıklarına ulaşmış bulunmaktayken, Portekiz bu trende uzun süre direndi.

Kıtadaki bağımsızlık hareketlerinin gelişmesinde, sömürge halklarının dünya savaşlarında asker olarak kullanılması da önemli rol oynamıştır. Aslında birinci dünya savaşı sonrasında başlayan ve iki dünya savaşı sırasında örgütlenen ulusal bağımsızlık

⁴⁴⁹ W. E. F. Ward, s. 159.

⁴⁵⁰ Emerson, "Colonialism/Political Aspects", s. 4-5.

hareketleri, ikinci dünya savaşı sonrasında iyice hız kazanmıştır. Savaşlar esnasında, sömürge insanlarının, kendilerini yöneten kesimin üstünlüğüne dair duyduğu inanç sarsılmaya başlamış ve bu insanlar, çoğu zaman kendilerini oldukça kötü koşullarda yöneten devletlerin yanında savaşmalarının nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Ancak kıtadaki sömürge halklarının çoğunluğu 1960 ve sonrasında bağımsızlığını kazanmış bulunmaktayken, Cezayir, bu sırada hala bağımsızlığı için mücadele etmekteydi.

On beşinci yüzyılın başında Osmanlılar tarafından yönetilmeye başlanan Cezayir üzerindeki Osmanlı hakimiyeti, Temmuz Monarşisi döneminde Fransa'nın, 1830 yılında, sonradan Cezayir'in ilk Genel Valisi olan Marshall Bugeaud tarafından Cezayir'i işgaliyle son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin işgal karşısında Cezayir'i kuvvet yoluyla geri alma gibi bir imkanı yoktu. Bu nedenle soruna diplomatik açıdan çözüm bulma girişimlerinde bulunsada, bu konuda yaptığı görüşmeler sonuçsuz kaldı. Buna karşılık Cezayir halkı daha işgalin ilk günlerinden itibaren direnişe başlamıştı. Bu direnişler nedeniyle Fransa'nın Cezayir üzerinde kontrolü sağlaması 1844 yılını buldu.

Fransa, Cezayir'i işgal ettikten bir süre sonra ülkede asimilasyon politikası uygulamaya başlamış, Fransızlar gelmeden önce ülkede mevcut olan toprak sistemi altüst olmuş, eğitimle ilgili kurumlarda Fransa'nın istediği şekilde köklü değişiklikler yapılmış ve ülkeye önemli sayıda yerleşimci getirmek için yoğun girişimlerde bulunulmuştur. Hatta, bu konuda yeterli Fransız vatandaşı bulunamayınca, İtalya ve Malta gibi diğer ülkelerden gönüllüler Cezayir'e yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda Cezayirliler kendi ülkelerinde topraksız kalmış ve geçimlerini sağlamak için Avrupa ülkelerine, özellikle Fransa'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.

Üçüncü Napolyon'un, 22 Nisan 1863'te mülkiyet haklarıyla ilgili, 1865'te de aile durumu ve kişisel statüyle ilgili çıkardığı iki önemli kararname, *Senatus Consulte* ile ülkede mevcut eşitsizlik iyice artmıştır. 14 Temmuz 1865 tarihli kararname, Müslüman ve Yahudilerin dinlerini değiştirmedikleri müddetçe Fransız vatandaşı değil de Fransız tebaası olarak değerlendirileceklerine karar veriyordu.⁴⁵¹ Daha düşük rütbelere ve önemsiz işlere uygun görülmekte olan iki dinden bu insanlardan Yahudilerin, 1870'de çıkarılan *Decret Crémieux* ile Fransız vatandaşlığına

⁴⁵¹ Brett, "Legislating for Inequality in Algeria: The Senatus-Consulte of 14 July 1865", s. 441.

geçirilmesiyle, 1865 tarihli *Senatus Consulte*, sadece Müslümanlara uygulanan bir baskı unsuru olarak kaldı. Yaratılan bu eşitsizlik nedeniyle Cezayirliler kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamış ve Fransız güçleri ile Cezayir halkı arasında pek çok ufak çaplı savaş ve çatışma yaşanmıştır. Bunların arasında en önemlisi 1871 yılında gerçekleşen Mikrani ayaklanmasıdır ki Fransa bu tarihten sonra Cezayir’i ilhak kararı almıştır.

Ülkede bu türden çatışmaların önünü kesmek için bağımsızlık mücadelesi öncesinde birtakım ufak çapta reform girişimlerinde bulunulmuş, ancak bunların hepsi yetersiz kalmıştır. Üst sınıfa mensup bazı Müslümanlara, belirli kurullarda temsilci seçme yetkisi tanıyan 1919 tarihli Jonnart Kanunu yerli halkın isteklerini karşılamaktan çok uzaktı. 1936 yılında Léon Blum hükümetinde bakan olan Maurice Violette’in Ulusal Meclise sunduğu, “kimi Müslümanlara din değiştirme zorunluluğu olmaksızın Fransız vatandaşlığı verilmesi” önerisi *kolonların* da yoğun baskısı sonucunda reddedildi. 1944 yılında Müslümanlara din değiştirmelerine gerek kalmadan Fransız vatandaşlığı ve tüm seçilmiş meclislerde beşte ikilik temsili imkanı tanıyan, istisnai tüm kanunları iptal eden bir reform programına yerli halk, fazla bir şey önermediği gerekçesiyle, Cezayir’deki *kolonlar* ise, bir gün kendilerini seçmen kitlesi içinde azınlıkta bulacakları korkusuyla karşı çıktı. 20 Eylül 1947 tarihli Cezayir’ mali özerklik ve özel bir örgüt veren *Statü* ise, asimilasyonist olduğu iddiasıyla tepki topladı. 1948 Nisan’ında henüz yeni oluşturulan Cezayir Meclisi için yapılan seçimlere de hile karıştırıldığı iddia edildi. Görüldüğü gibi, tüm bu reform önerileri, aslında gerçek reformlar olmaktan çok uzaktı ve Cezayir halkının istedikleri yanında oldukça yetersiz kalıyorlardı. Cezayir halkı, bir süre sonra tam bağımsızlık isteğiyle bağımsızlık mücadelesine giriştiğinde, artık reformlar için de çok geç kalınmış olacaktı.

Bağımsızlığı elde etmek için gerekli birtakım örgütlerin temeli, pek çok Afrika ülkesinde olduğu gibi Cezayir’de de iki savaş arası dönemde atılmıştı, ancak bu dönemde amaç, bağımsızlıktan çok Fransızların vermemekte direndikleri birtakım hakları elde etmek ve yaşam koşullarında gelişmeler sağlayabilmektir. Önce, 1920’de *Jeune Algérien* (Genç Cezayirli) adlı bir örgüt kuruldu ancak bu örgüt Emir Halit’in 1923 yılında Cezayir’den sürülmesiyle dağıldı. 20 Temmuz 1926 tarihinde, Cezayirlilerin çoğunlukta olduğu Kuzey Afrikalı göçmenler tarafından, Kuzey Afrika

Yıldızı (ENA) adında bir örgüt kuruldu. Kuzey Afrika Yıldızı, Ocak 1937’de Fransız hükümeti tarafından tekrar feshedilince, iki aydan kısa bir süre sonra, 11 Mart’ta Messali Hac önderliğinde halefi Cezayir Halk Partisi (PPA) kuruldu. Hem ENA, hem de PPA’nın etno-ulusal talepleri din, tarih ve kendilerine hem kendi ülkelerinde hem de Fransa’da uygulanan ırkçılık temeline dayandırılmıştı. Buna son vermek için Kuzey Afrika diasporasının amacı da, kayıp bir anavatanı yeniden oluşturmak ve tehlikede olduklarını düşündükleri kültürlerini korumaktı. Ancak Fransa’da Halk Cephesi Hükümeti, PPA’yı da feshetti ve Messali Hac uzun yıllar hapiste kaldı. Hac, PPA yerine, 1946’da Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi’ni (MTLD) kurdu. Ancak bir süre sonra MTLD’nin içinde birtakım ayrılıklar ortaya çıkmaya başladı.

MTLD’nin içindeki özellikle genç militanlar, askeri mücadelenin gerekliliği nedeniyle Özel Örgüt’ü (OS) kurdular. OS liderleri, Mart 1954’te Birlik ve Eylem için Devrimci Komite’yi (CRUA) kurdu. (Bu örgüt sonradan Cezayir bağımsızlık mücadelesine başlama kararı verecektir). Bu sırada MTLD üyelerinin önemli bir kısmının FLN’ye katılmaları sonucu, Messali Hac, 2 Aralık 1954’te Cezayir Milli Hareketi (MNA) adlı örgütü kurmuştur. Ekim 1954’te ise, Messali taraftarları hariç pek çok farklı grup FLN çatısı altında birleşti.

Gerilla savaşı ya da “devrimci terörizm” gibi isimlerle anılan Cezayir bağımsızlık savaşı, 1 Kasım 1954’te bazı bombalama eylemleri ve askeri binalara yapılan saldırılar ile başladı. Bu sırada Fransa, Hindicini’ndeki tüm sömürgelerini kaybetmişti ve Kuzey Afrika’da, 1952’de başlayan Fas ve Tunus’un bağımsızlık mücadeleleri devam etmekteydi. Bağımsızlık mücadelesi başladıktan iki yıl sonra düzenlenen Summan Kongresi’nde, FLN’nin silahlı kolu olan ALN ve FLN’nin idari kanadı olan Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi’nin (CNRA) kurulmasına karar verildi. Aynı yıl, Guy Mollet hükümeti, Cezayir’deki bağımsızlık isteklerinin önünü kesmek ve savaşı sona erdirmek amacıyla yerli halkın mevcut durumunda birtakım iyileştirmeler yapma konusunda girişimlerde bulunmaya başladı. Bu dönemde hala sosyal ve ekonomik alanlarda Cezayirliler lehine yapılan birtakım değişikliklerle halkın Fransız hükümetinin yanında yer alabileceği ve böylelikle de bağımsızlık isteğinden vazgeçilebileceği zannediliyordu. Pasifikasyon politikası olarak adlandırılan bu politikanın en önemli araçlarından biri eğitim alanında yapılan değişiklikler oldu. 1956

yılında kurulan ve Özel İdari Birimler (SAS) adı verilen birimlerin kurulmasıyla Fransız hükümeti eğitim alanında birtakım reform hareketlerine girişmiş ve kısmen تنها yerlerde yaşayan nüfusun, daha güvenli bölgelere yerleştirilmesi konusu ele alınmaya başlanmıştır. Bu politikayla, ayrıca, yerli halkı isyancıların kontrolünden çıkarmak gibi bir amaç da taşınmaktaydı.

Ancak 1957 yılında savaş iyice şiddetlendi. Bu tarihten sonra savaşı önlemek için daha şiddetli yöntemler uygulanmaya başlanacaktır Başarısızlıkla sonuçlanan Cezayir Şehri Savaşı'nın ardından bağımsızlık mücadelesinin en önemli isimlerinden olan Abban ve Ben M'Hidi öldürüldü. Öncesinde, 22 Ekim 1956 tarihinde, Fransa savaş uçakları, Rabat'tan Tunus'a giden FLN önderlerinin uçağını düşürmekle tehdit ederek indirip hareketin önemli liderlerini tutuklamışlardı. Yine 1957 yılında Fransız ordusu, Fas ve özellikle Tunus'ta üstlenen Bumedyen'in önderliğindeki düzenli ordu kuvvetlerinin Cezayir'e girişini engelleme ve Cezayir içindeki gerilla gruplarıyla bağlarını koparma yönünde bir operasyona girişti. Cezayir'in Fas ve Tunus'la sınırları barikatlarla örülerek, elektrikli tel hattıyla çevrildi. Böylelikle önemli askeri destekten ve liderlerinin çoğunun rehberliğinden yoksun kalan FLN için, bu anlamda 1957 yılı oldukça zor bir yıl oldu.

1958'e gelindiğinde, Dördüncü Cumhuriyetin çöküşüyle, Fransa'da yeni bir dönem başladı. De Gaulle, Fransa'daki hükümete darbe tehdidinde bulunan üst rütbeli bazı askerlerin bastırması ve ülkedeki *kolonların* ayaklanması sonucu, tekrar iktidara geldi ve 4 Ekim 1958 yılında Beşinci Cumhuriyet dönemine geçildi. Bundan sonra Fransız Birliği kavramı yerini, Fransız Topluluğu'na bırakıyordu. Aynı yıl, Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti (GPRA) kuruldu ve önce Ferhat Abbas, sonrasında da Ben Khedda bu hükümetin başkanlığına getirildi. İlk olarak merkezi Kahire olarak belirlenen GPRA'nın merkezi, daha sonra Tunus olarak değiştirildi. De Gaulle'ün iktidara gelişi, Cezayir'deki *kolonları* oldukça umutlandırmıştı ancak, De Gaulle, 16

Eylül 1959'da BM'nin on dördüncü Genel Kurulu arifesinde yaptığı bir konuşmada Cezayir'e kendi geleceğini verme hakkının tanınacağını açıklayarak, kendisini büyük umutlarla iktidara taşıyan insanları hayal kırıklığına uğrattı. De Gaulle'ün, 1959 Eylül'ünde, Cezayirlilere sunduğu, "Fransızlaştırma", (yani Cezayirlilerin deyimiyle birleşme), federal bir yapı içinde birlik oluşturma yoluna gidilmesi veya Cezayirlilerin kendi devletlerini kurlmaları anlamına gelen tam bir ayrılmayı da içeren seçeneklerden oluşan üçlü teklifi, *kolonlar* arasında büyük tepkiye yol açtı. De Gaulle'ün bu konuşmasının ardından, bu politikayı kınayan General Massu'nun görevden alınması ve Cezayir'in ayrı bir devlet olması ihtimalinin de korkusuyla, *kolonların* ayaklanması sonucu, 24 Ocak Olayları olarak adlandırılan olaylar meydana gelmiştir. Ancak *kolonların* bu ayaklanması başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

14 Haziran 1960'ta FLN ile Fransız hükümeti arasında başlayan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış, 8 Ocak 1961'de Fransız Hükümetinin, Cezayirlilere sunduğu referandum ise, sömürge ilişkisinin geçici durum perdesi altında daha uzun bir süre sürüp gitmesi isteğinin bir yansıması olarak algılanmıştır. Bu sırada, Cezayir'in bağımsızlığı fikrine kesinlikle karşı olan generallerden Salan, Jouhaud, Chelle ve Zeller, Nisan sonunda iktidara egemen olmak için darbe girişiminde bulunmuş, ancak başarısız olmuşlardır. OAS mensuplarından bazılarının silahları bırakmayarak teröre başvurmaları da bir sonuç vermemiş ve Fransız egemen çevreleri için Cezayir milliyetçileriyle tekrar görüşmekten başka çıkar yol kalmamıştır.

Bu arada 9-28 Ağustos 1961 tarihinde Trablus'ta düzenlenen Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi'nin toplantısında Bin Khedda, Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin başkanı olarak Ferhat Abbas'ın yerini aldı. Nihayet 18 Mart 1962'de Evian Anlaşmaları imzalandı ve ateşkes, 19 Mart'ta uygulanmaya başlandı. Çıkarılan "af" ile Cezayir'den kaçmak zorunda kalmış bulunan ya da hapse atılan milliyetçiler serbest bırakıldı, FLN hukuki bir örgüt olarak kabul edildi. 3 Temmuz 1962'de General De Gaulle, Cezayir'in bağımsızlığını tanıdı ve 5 Temmuz 1962'de bağımsızlık ilan edildi. Böylelikle, sekiz yıl süren ve hem Fransız hem de Cezayir cephesinde önemli kayıplara sebep olan savaş sona erdi ve Cezayir, Afrika'nın belki de en kanlı bağımsızlık mücadelesine sahne olduktan sonra bağımsız bir ulus olarak dünya sahnesinde yerini aldı.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Amin, Samir, *Avrupa Merkezilik-Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Amin, Samir, *Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi*, Çev. Fikret Başkaya, Uğur Günsür ve Güven Öztürk, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006.

Akal, Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu - İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, İkinci Basım, Ankara, 1997.

Alleg, Henri, *Sorgu*, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İkinci Basım, İstanbul, 1998.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Üçüncü Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Akın, Kenan, *Cezayir'de Fransız Vahşeti ve Ötesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Ataöv, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

Aussaresses, Paul, *The Battle of the Casbah: Terrorism and Counter Terrorism in Algeria*, Enigma Books, Third Edition, trans. (from French) Robert L. Miller, USA, 2006.

Ayandele, E. A., J. D. Omer-Cooper, R. J. Gavin, A. E. Afigbo, *The Growth of African Civilization The Making of Modern Africa*, Vol. 2, Longmans, London, 1971.

- Bairoch, Paul, *Üçüncü Dünya Çıkmazda*, Çev. Mehmet Dülger, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1973.
- Bebel, August, *Hız. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, Çev. Veysel Atayman, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2004.
- Benamou, Georges-Marc, *Bir Fransız Yalanı*, Çev. Sonat Ece Kaya, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.
- Berkes, Niyazi, *İslamlık, Ulusculuk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, 1975.
- Bernal, Martin, *Kara Atena*, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2003.
- Besore, Donal. S., *Tarihi Değiştiren Başarısızlıklar*, Çev. Aslı Kutay, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Bora, Tanıl, *Almanya'da Sosyal Demokrasi'nin Doğuşu (1848-1913)*, Sodev Yayınları, İstanbul, 2004.
- Braudel, Fernand, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev. Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- Buharin, Nikolay, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2005.
- Cabral, Amilcar, *Gine'de Devrim*, Çev. Defne Behramoğlu, Koral Yayınları, İstanbul, 1974.
- Cameron, James, *The African Revolution*, Thames and Hudson, London, 1961.
- Camus, Albert, *Defterler 3: Mart 1951-Aralık 1959*, Çev. Ümit Moran Atlan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.
- Césaire, Aimé, *Discourse on Colonialism*, trans. Joan Pinkham, Monthly Review Press, New York-London, 1972.
- Chamberlain, M. E., *The Scramble for Africa* (ed.), Patrick Richardson, Longman, 1974.

- Cohen, Sir Andrew, *British Policy in Changing Africa*, Northwestern University Press, London, 1959.
- Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık*, Çev. Ferma Lekesizalın, Ayrıtı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Çaycı, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970.
- Davidson, Basil, *Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1965.
- Davidson, Basil, *The African Past: Chronicles from Antiquity to Modern Times*, Atlantic Monthly Press, Boston-Toronto, 1964.
- Daybelge, Esat, *Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1961.
- De Gaulle, Charles, *Kızıl Kitap* (der.), Robert Rocca, Çev. Ahmet Angın, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Deshamps, Hubert, *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, Çev. Oktay Akbal, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966.
- Dikerdem, Mahmut, *Üçüncü Dünya'dan*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Easton, Stewart C., *The Twilight of European Colonialism: A Political Anaysis*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1962.
- Eker, Mehmet Naci (Çev.), *Gobino: Comte de Gobineau'nun ırk nazariyesi ve bunun için açılan ankete on iki Fransız aliminin verdikleri cevaplar*, İstanbul, yayl y., t.y.
- Fanon, Frantz, *Black Skin, White Masks*, trans. Charles Lam Markmann, Grove Pross Inc, New York, 1967.
- Fanon, Frantz, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983.
- Fanon, Frantz, *Dünyanın Lanetlileri*, Çev. Ali Uzunisa, İzlem Yayınları, İstanbul, 1965.

- Fenton, Steve, *Etnisite – Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.
- Ferro, Marc, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, İmge Yayınları, Ankara, 2002.
- Gordon, David. C., *The Passing of French Algeria*, Oxford University Press, New York-Toronto, 1966.
- Guibernau, Montserrat, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.
- Guitard, Odette, *Üçüncü Dünya: Sömürgelerin Uyanışı*, Çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966.
- Güzel, Şehmus, *Cezayir ve Berberiler*, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.
- Habermas, Jürgen, *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2004.
- Harris, Norman Dwight, *Intervention and Colonization in Africa*, World Diplomacy, Volume 1, Houghton Mifflin Company, Boston-New York-Chicago, 1914.
- Hilferding, Rudolf, *Finans Kapital*, Birinci Kitap, Çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, Kasım 1995.
- Hobsbawn, Eric. J., *Devrim Çağı: 1789–1848*, Çev. Jülide Ergüder, Alaeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1989.
- Hobsbawn, Eric, *Kısa Yirminci Yüzyıl*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Horne, Alistair, *A Savage War of Peace*, New York Review Books, New York, 2006.
- Hutchinson, Martha Crenshaw, *Revolutionary Terrorism: The FLN in Algeria, 1954-1962*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford-California, 1978.
- İpelçi, Abdi, *Afrika*, Milliyet Yayınları, y.y, t.y.
- Jalée, Pierre, *Üçüncü Dünyanın Yağması*, Çev. Aslan Başer Kafaoğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1975.

- Jukov, E., A. İskenderov., L. Deliusin ve L. Stepanov, *Çağımızda Ulusal Kurtuluş Savaşları ve Üçüncü Dünya*, Çev. Mete Türkben, Konuk Yayınları, 1975.
- Kavas, Ahmet, *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Keyman, Fuat E., *Küreselleşme, devlet, kimlik/farklılık: Uluslararası ilişkiler kuramını yeniden düşünmek*, Çev. Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Ki-Zerbo, Joseph ve Djibril Tamsir Niane (ed.), *Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century*, University of California Press, Paris, UNESCO, 1997.
- Kuran, Ercüment, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 731, İstanbul, 1957.
- Langley, J. Ayodele, *Pan-Africanism and Nationalism in West Africa (1900-1945) - A Study in Ideology and Social Classes*, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- Lenin, Vladimir İ., *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreyya, Sol Yayınları, Onuncu Basım, Ankara, 1998.
- Lenin, Vladimir İ., *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, Çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1979.
- Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1997.
- Luxemburg, Rosa, *Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Magdoff, Harry, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev. Erdoğan Usta, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006.
- Manfred, A. Z., *Yakın Çağlar Tarihi*, Konuk Yayınları, İstanbul, 1977.
- Martin, Phyllis M. Ve Patrick O'Meara, (ed.), *Afrika*, Second Edition, Indiana University Press, Bloomington, 1986.
- Marks, Karl, *Fransa'da İç Savaş*, Seçme Yapıtlar, Cilt II, Sol Yayınları, y.y, 1997.

- Marks, Karl, *Kapital*, Birinci Cilt-İkinci Kitap, Çev. Mehmet Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974.
- Marks, Karl, Friedrich Engels, *Sömürgecilik Üzerine*, Sol Yayınları, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara, 1997.
- Mazrui Ali A. ve Michael Tidy, *Nationalism and New States in Africa- from about 1935 to present*, Heinemann, Nairobi, 1984.
- Memmi, Albert, *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan*, Çev. Salih Ak, Öteki Yayınları, y.y, 1996.
- Nekrumah, Kwame, *Emperyalizmin Son Aşaması: Yeni Sömürgecilik*, Çev: A. Sarıca, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1966.
- O'Ballance, Edgar, *The Algerian Insurrection, 1954-1962*, Faber & Faber, London, 1967.
- Oran, Baskın, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Işık Yayıncılık, İkinci Basım, Ankara, 1980.
- Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul, 2006.
- Post, Laurens Van Der, *The Dark Eye in Africa*, The Hogarth Press, London, 1955.
- Potyemkin, Vladimir, *Uluslar arası İlişkiler Tarihi*, İkinci Cilt, Çev. Atilla Tokatlı, May Yayınları, İstanbul, 1978.
- Rose, Peter I., *They and We: Racial and Ethnic Relations in the United States*, Random House, New York, 1981.
- Sagay, Reşat, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.
- Said, Edward, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 1998.
- Said, Edward, *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Hil Yayınları, İkinci Basım, Adıyaman, 2004.

- Sander, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi, Sekizinci Basım, Ankara, 2000.
- Sardar, Zia, Ashis Nandy ve Merryl Wyn Davies, *Barbar Denen Ötekiler*, Çev. Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Sartre, Jean Paul, *Hepimiz Katiliz: Sömürgecilik Bir sistemdir*, Çev. Süheyla N. Kaya, Belge Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1999.
- Sartre, Jean Paul, *No Exit and three other parts*, trans. Stuart Gilbert, Lionel Abel Vintage Books, New York, 1946.
- Schumpeter, Joseph A., *Imperialism and Social Classes*, trans. Heinz Norden, B. Blackwell, Oxford, 1951.
- Schumpeter, Joseph A., *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.
- Shutt, Harry, *Kapitalizmle Derdim Var*, Çev. Nesrin Sungur ve Ahmet Çakmak, Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sithole, Ndabaningi, *African Nationalism*, Oxford University Press, London-New York, 1959.
- Smith, Anthony D., *National Identity*, Penguin Books, England, 1991.
- Strausz-Hupé, Robert ve Harry W. Hazard (ed.), *The Idea of Colonialism*, Atlantic Books, London, 1958.
- Sweezy, Paul M., Maurice Dobb, H. K. Takahashi, Rodney Hilton, Christopher Hill, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci*, Çev. Çetin Yetkin, May Yayınları, İstanbul, İkinci Basım, 1974.
- Şenel, Alaeddin, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1984.
- Tekeli, İlhan, *Tarihyazını Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- Tillion, Germaine, *Algeria: The Realities*, trans. (from the French) Ronald Matthews, Eyre & Spottiswoode, London, 1958.
- Tanilli, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı III*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Tuncalı, Ergün, *Kara İhtilal: Uyanan Afrika*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966.

Tütengil, Cavit Orhan, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, Belge Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 1984.

Wallerstein, Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, 2006.

Wright, Harrison M., *The 'New Imperialism': Analysis of the Late Nineteenth-Century Expansion*, D. C. Heath and Company, Boston, 1961.

Valier, Jacques, *Emperyalizm Üzerine*, Çev. Şadi Ozansu, Kız Yayınları, İstanbul, 1977.

Yaraşır, Volkan, *Sokakta Politika*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002.

Zahar, Renat, *Sömürgecilik ve Yabancılaşma*, Çev. Bayram Doktor, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler

Adu, A. L., "Post-Colonial Relationships: Some Factors in the Attitudes of African States", *African Affairs*, Vol. 66, No. 265, October 1967.

Aissaoui, Rabah, "Nous Voulons Dechirer le Baillon et Briser Nos Chaines: Racism, Colonialism and Universalism in the Discourse of Algerian Nationalists in France Between the Wars", *French History*, Vol. 17, No. 2, (Jun., 2003).

Akyol, Taha, "Fransa ve Resmi Tarih", *Milliyet*, 12.10.2006.

Alatas, Syed Farid, "Post-kolonyal devlet: Kamusal Alanın İkili İşlevi", Çev. İsmail Çekem, *Birikim*, Sayı 96, Nisan 1997.

Amin, Samir, "ABD Emperyalizmi, Avrupa ve Ortadoğu", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006.

Amselle, Jean-Loup, "Afrika'da Etnik Yapı ve Kimlik", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Haz. Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

- Altbach, Philip G., “Üçüncü Dünya İçinde Bilginin Dağıtımı: Yeni-Sömürgecilik Üzerine Bir Durum Araştırması”, *Sömürgecilik ve Eğitim*, Haz. Philip G. Altbach, Gail P. Kelly, Çev. İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Balch, Thomas Willing, “French Colonization in North Africa”, *The American Political Science Review*, Vol. 3, No. 4, (Nov., 1909).
- Barbour, Nevill, “The Significance of the Conflict in Algeria”, *African Affairs*, Vol. 56, No. 222. (Jan., 1957).
- Belge, Murat, “Paris’in Taşı Toprağı”, *Radikal*, 12.11.2005.
- Belge, Murat, “Kolonyalizmin Üslupları”, *Radikal*, 13.11.2005.
- Behr, Edward, “The Algerian Dilemma”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 34, No. 3 (Jul. 1958).
- Bora, Tanıl, “Milliyetçilik ve İnsan Hakları”, *Birlik*, Sayı 74, Haziran 1995.
- Bosworth, William, “The French Catholic Hierarchy and the Algerian Question”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 15, No. 4 (Dec, 1962).
- Bracking, Sarah ve Graham Harrison, “Afrika: Emperyalizm Çıplak Gidiyor”, *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006.
- Brene, Arnold, “Francophone Africa”, *African Affairs*, Genaral Index to Volume LXVI, 1967.
- Brett, Michael, “Anglo-Saxon Attitudes: The Algerian War of Independence in Retrospect”, *The Journal of African History*, Vol. 35, No. 2 (1994).
- Brett, Michael, “Legislating for Inequality in Algeria: The Senatus-Consulte of 14 July 1865”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 51, No. 3. (1988).
- Brett, Michael, “The Colonial Period in Maghrib and its Aftermath: The Present State of Historical Writing”, *The Journal of African History*, Vol. 17, No. 2. (1976).

Cain, P. J., “J. A. Hobson, Cobdenism, and the Radical Theory of Economic Imperialism”, 1898-1914, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 31, No. 4. (Nov., 1978).

Cain, P. J., “Hobson’s Developing Theory Of Imperialism”, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 34, No.2. (May, 1981).

Candido, Antonio ve Howard S. Becker, “Four Waitings”, *Sociological Theory*, Vol. 10, No. 1. (Spring, 1992).

Carroll, David, “Camus's Algeria: Birthrights, Colonial Injustice, and the Fiction of a French-Algerian People”, *MLN*, Vol. 112, No. 4, French Issue. (Sep., 1997).

Clignet, Remi, “Uysanız da Mahkumsunuz Uymasanız da: Sömüren-Sömürülen İlişkilerinin Çıkmazları”, *Sömürgecilik ve Eğitim*, Haz. Philip G. Altbach, Gail P. Kelly, Çev. İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

Cogan, G., “The Break-up: General de Gaulle's Separation from Power”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 27, No. 1. (Jan., 1992).

Cohen, William B., “Legacy of Empire: The Algerian Connection”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 15, No.1, Imperial Hangovers (Jan., 1980).

Cowan, L. Gray, “The New Face of Algeria: Part I”, *Political Science Quarterly*, Vol. 66, No. 3. (Sep., 1951).

Crozier, Brian, Gerard Mansell, “France and Algeria”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 36, No. 3. (Jul., 1960).

Çubukçu, Mete, “Afrika-Değişen Sadece Zorbanın Rengi mi?” *Birikim*, Sayı 134-135, Haziran-Temmuz 2000.

Çubukçu, Mete, “Cezayir, Çember Daralıyor” *Birikim*, Sayı 102, Ekim 1997.

Çubukçu, Mete, “Cezayir: Kuzey Afrika’daki Kirli Savaş”, *Birikim*, Sayı 99, Temmuz 1997.

Damis, John, “The Free-School Phenomenon: The Cases of Tunisia and Algeria”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 4. (Sep., 1974).

De Leon, Daniel, "The Conference at Berlin on the West-African Question", *Political Science Quarterly*, Vol. 1, No. 1. (Mar., 1886).

Dunwoodie, Peter, "Postface: History, Memory and Identity-Today's Crisis, Yesterday's Issue", *French History*, Vol. 20, No. 3, September 2006.

Eckstein, A. M., "Is there a Hobson-Lenin thesis on late nineteenth-century colonial expansion?", *Economic History Review*, XLIV, 2 (1991).

Emerson, Rupert, "Colonialism/Political Aspects", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (ed.) David L. Sills, Volume 3, The Macmillan Company & The Free Press, y.y, 1968.

Fanon, Frantz, "Ulusal K lt r n Kar ılıklı Temelleri ve  zg rl k Mücadelesi" *Conatus*, Sayı: 7, Kasım-Nisan 2007.

Fieldhouse, D. K., "Colonialism/Economic Aspects", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (ed.) David L. Sills, The Macmillan Company & The Free Press, Volume 3, y.y, 1968.

Foster, John Bellamy, "Emperyalizmin Yeni  ağı", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006.

Gallegher, Nancy, "Learning Lessons from the Algerian War of Independence", *Middle East Report*, No. 225. (Winter, 2002).

Galtung, Johan, "Emperyalizmin Yapısal Kuramı", <http://www.antiemperyalizm.org/kutuphane/makaleler/jgaltung.asp>.

Gautier, E. F., "French Colonial Policy in Theory and Practice: A Review", *Geographical Review*, Vol. 21, No. 1 (Jan., 1931).

Gibbs, Jack P., "Conceptualization of Terrorism", *American Sociological Review*, Vol. 54, No. 3. (Jun., 1989).

Good, Kenneth, "Settler Colonialism: Economic Development and Class Formation", *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 14, No. 4. (Dec., 1976).

Grandmaison, Olivier Le Cour, "Torture in Algeria: Past Acts that Haunt France-Liberty, Equality and Colony", Haziran 2001, *Le Monde diplomatique*, <http://mondediplo.com/2001/06/11TORTURE2>.

Guichaoua, André, "Burundi ve Rvanda, İcat Edilen Etniler mi?", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Haz. Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Gürses, Hakan, "Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler", Birikim, Sayı 121, Mayıs 1999.

Hall, Stuart, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Der. Anthony D. King, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Hammond, Mason, "Ancient Imperialism: Contemporary Justifications", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 58. (1048).

Harbi, Mohammed, "The World at War - Massacre in Algeria", trans. Barbara Wilson, Mayıs 2005, *Le Monde Diplomatique*, <http://mondediplo.com/2005/05/14algeria>.

Hargreaves, John, D., "Habits of Mind and Forces of History: France, Britain and the Decolonization of Africa, *Imperialism, the State and the Third World* (ed.), Michael Twaddle, British Academic Press, London- New York, 1992.

Hargreaves, J. D., "Towards a History of the Partition of Africa, *The Journal of African History*, Vol. 1, No. 1. (1960).

Harrison, Christopher, "French Attitudes to Empire and the Algerian War", *African Affairs*, Vol. 82, No. 326 (Jan., 1983).

Harrison, Martin "Government and Press in France During the Algerian War", *The American Political Science Review*, Vol. 58, No. 2. (Jun., 1964).

Heggoy, Alf Andrew, "Kepi and Chalkboards: French Soldiers and Education in Revolutionary Algeria", *Military Affairs*, Vol. 37, No. 4 (Dec., 1973).

Heggoy, Alf Andrew, Paul J. Zingg, "French Education in Revolutionary North Africa, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No.4. (Oct., 1976).

Holsinger, Donald C., "Muslim Responses to French Imperialism: An Algerian Case Study", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 1 (1986).

- Horvath, Ronald J., "A Definition of Colonialism", *Current Anthropology*, Vol.13, No.1. (Feb.,1972).
- Hutchinson, Martha Crenshaw, "The Concept of Revolutionary Terrorism", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 16, No.3. (Sep., 1972).
- İnsel, Ahmet, "Cezayir Dersleri", *Birikim*, Sayı 34, Şubat 1992.
- Johnson, Douglas, "Algeria: Some Problems of Modern History", *The Journal of African History*, Vol. 5, No.2. (1964).
- Julien, C. A., "From the French Empire to the French Union", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 26, No. 4. (Oct., 1950).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "Kardeşimiz Cezayir", *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 7, Ekim-Kasım 1961.
- Kautsky, John H., "J. A. Schumpeter and Karl Kautsky: Parallel Theories of Imperialism", *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 5, No. 2. (May, 1961).
- Kritzman, Lawrence D., "Camus's Curious Humanism or the Intellectual in Exile" *MLN*, Vol. 112, No. 4, French Issue. (Sep., 1997).
- Kruger, Daniel H., "Hobson, Lenin, and Schumpeter on Imperialism", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 16, No. 2. (Apr., 1955).
- Kulski, W. W., "Soviet Colonialism and Anti-Colonialism", *Russian Review*, Vol. 18, No.2, (Apr.,1959).
- Laçiner, Ömer, "Milliyetçi Görünmeyen Milliyetçilikler", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Bildiriler*, Mersin Edebiyat Fakültesi, Mersin, 1999.
- Landes, David. S., "Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism" *The Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 4. (Dec., 1961).
- Lewis, William H., "Algeria: The Cycle of Reciprocal Fear", *African Studies Bulletin*, Vol. 12, No. 3. (Dec., 1969).

Lloyd, Trevor, "Africa and Hobson's Imperialism", *Past and Present*, No. 55. (May, 1972).

Lorcin, Patricia M. E., "Imperialism, Colonial Identity, and Race in Algeria, 1830-1870: The Role of the French Medical Corps", *Isis*, Vol. 90, No. 4 (Dec, 1999).

Lowi Theodore J. ve Martin A. Schain, "Conditional Surrender: Charles de Gaulle and American Opinion", *PS: Political Science and Politics*, Vol. 25, No. 3. (Sep., 1992).

Luthy, Herbert, "Colonization and the History of Mankind", *The Journal of Economic History*, Vol.21, No. 4. (Dec., 1961).

Magdoff, Harry, "Militarism and Imperialism", *The American Economic Review*, Vol. 60, No.2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association. (May, 1970).

Magdoff, Harry, "Yeni Emperyalizm", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006.

Mazrui, Ali, "Çok Uluslu Bir Şirket Olarak Afrika Üniversitesi", *Sömürgecilik ve Eğitim*, Haz. Philip G. Altbach, Gail P. Kelly, Çev. İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

Mboukou, Alexandre, "The Pan African Movement, 1900-1945: A Study in Leadership Conflicts Among the Disciples of Pan Africanism", *Journal of Black Studies*, Vol. 13, No. 3. (Mar., 1983).

Mitchell, Harvey, "Hobson Revisited", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 26, No. 3, (Jul. – Sep., 1965).

Montagne, Robert, "Evolution in Algeria", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 23, No. 1 (Jan. 1947).

Mortimer, Robert A., "The Algerian Revolution in Search of the African Revolution", *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1970).

Munro, William Bennett, "Some Merits and Defects of the French Colonial System", *Proceedings of the American Political Science Association*, Vol. 4, Fourth Annual Meeting (1907).

- Mushkat, Marion, “Some Characteristics of Colonialism and Its Product African Nationalism”, *African Studies Review*, Vol. 14, No. 2. (Sep., 1971).
- Obuchowski, Chester W., “Algeria: The Tortured Conscience”, *The French Review*, Vol. 42, No. 1. (Oct., 1968).
- O, J, “Cezayir’in Demografik Durumu (Cezayir’de Nüfus Hareketleri)”, *Ortadoğu*, Yıl.1, Sayı 8, Aralık 1961.
- Oktik, Nurgün ve Fusun Kökalan, “Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi”, *Doğu-Batı*, Yıl 4, Sayı 17, Kasım-Ocak 2001/2002.
- Öztürk, Hasan, “Fransa’nın Cezayir’e Özür Borcu, <http://www.tasam.org/index.php?altid=648>, 22.11.2006.
- Parekh, Bhikhu, “Üstün İnsanlar: Mill’den Rawls’a Liberalizmin Dar Görüşlülüğü”, *Doğu Batı*, Yıl 4, Sayı 17, Kasım-Ocak, 2001/2002.
- Parla, Jale, “The Fugitive Glance at the TV: Presentifications”, *Multiculturalism: Identity and Otherness*, Ed. Nedret Kuran Burçoğlu, Boğaziçi University Press, İstanbul, 1997.
- Pieterse, Jan Nederveen, “Batı’yı Açmak: Avrupa Ne Kadar Avrupalı?”, *Irkcılık, Modernite ve Kimlik*, Çev. Sevda Akyüz, Haz. Ali Rattansi, Sallie Westwood, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Rattansi, Ali, “Postmodern Bir Çerçeve Batı Irkçılıkları, Etniklikler ve Kimlikler”, *Irkcılık, Modernite ve Kimlik*, Haz. Ali Rattansi, Sallie Westwood, Çev. Sevda Akyüz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Rejai, Mostafa, Cynthia H. Enloe, “Nation-States and State Nations”, *International Studies Quarterly*, Vol. 13, No. 2. (Jun., 1969).
- Romero, Patricia W., “W.E.B DuBois, Pan-Africanists, and Africa 1963-1973”, *Journal of Black Studies*, Vol. 6, No.4. (Jun., 1976).
- Röling, Bert V. A., “The Legal Status of Rebels and Rebellion”, *Journal of Peace Research*, Vol. 13, No. 2. (1976).

- Rubé, Pierre, Kenneth Douglas, “Who Was Albert Camus?”, *Yale French Studies*, No. 25, Albert Camus. (1960).
- Schofield, Hugh, “Colonial Abuses Haunt France”, 16.05.2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4552473.stm>.
- Shepperson, George, “Pan-Africanism”: Some Historical Notes, *Phylon* (1960-), Vol. 23, No.4. (4th Qtr., 1962).
- Shepperson, George, “The Centennial of the West African Conference of Berlin, *Phylon* (1960-), Vol. 46, No. 1. (1st Qtr., 1985).
- Semmel, Bernard, “The Philosophic Radicals and Colonialism”, *The Journal of Economic History*, Vol.21, No.4. (Dec., 1961).
- Shuval, Tal, “The Otoman Algerian Elite and Its Ideology”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 32, No. 3. (Aug., 2000).
- Smith, Tony, “Idealism and People's War: Sartre on Algeria”, *Political Theory*, Vol. 1, No. 4. (Nov., 1973).
- Stokes, Eric, “Late Nineteenth-Century Colonial Expansion and the Attack on the Theory of Economic Imperialism: A Case of Mistaken Identity?”, *The Historical Journal*, XII, 2 (1969).
- Stora, Benjamin, “FLN/MNA Savaşı”, Sınır Tanımayan Gazeteciler, *Cezayir Dramı Düşmüş Bir Halk*, - Esir Alan Yayıncılık, Çev. Erden Akbulut ve Halil Hacıaloğlu, İstanbul, 1998.
- Strayer, Joseph R., “Empires - Some Reflections on Roman and Modern Imperialism”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol.9, No. 1. (Oct., 1966).
- Sutton, Keith, “Army Administration Tensions over Algeria’s Centres de Regroupment, 1954-1962”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No.2. (Nov., 1999).
- Talbott, John, “French Public Opinion and The Algerian War”, *French Historical Studies*, Vol. 9, No. 2. (Autumn, 1975).

- Tannenbaum, Edward R., "Review: The Heritage and Prospects of the Fifth Republic", *The Journal of Modern History*, Vol. 33, No. 2. (Jun., 1961).
- Tate, H. R., "The French Colonial Empire", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 39, No. 157. (Oct., 1940).
- Taylor, O. H., "Schumpeter and Marx: Imperialism and Social Classes in the Schumpeterian System", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 65, No. 4. (Nov., 1951).
- Tuna, Tuğrul, "Türk-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir'in Kurtuluş Savaşı", *Ortadoğu*, Yıl.1, Sayı10, Mart 1962.
- Tuna, Tuğrul, "Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı II", *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 11, Nisan 1962.
- Tuna, Tuğrul, "Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı III", *Ortadoğu*, Yıl 1, Sayı 12, Mayıs 1962.
- Tunteng, P-Kiven, "Ideology, Racism and Political Culture", *The British Journal of Sociology*, Vol. 27, No. 2. (Jun., 1976).
- Twaddle, Michael, (ed.), *Imperialism and the State in the Third World*, "Imperialism, the State and the Third World", British Academic Press, London-New York, 1992.
- V, C. A., "Camus and Alger Republicain 1938-1939", *Yale French Studies*, No. 25, Albert Camus. (1960).
- Wallerstein, Immanuel, "ABD'nin Zayıflığı ve Hegemonya Mücadelesi", *Monthly Review*, Sayı 5, Mayıs 2006.
- Wallerstein, Immanuel, "Bağımsızlık Sonrası Siyah Afrika'da Toplumsal Çatışma: Yeniden Değerlendirilen Irk ve Statü Grubu Kavramları", *Irk Ulus Sınıf: Belirsiz kimlikler*, Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Wallerstein, Immanuel, "Marx ve Tarih: Kutuplaşma", *Irk Ulus Sınıf: belirsiz kimlikler*, Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Wansbrough, John, “The Decolonization of North African History”, *The Journal of African History*, Vol. 9, No. 4. (1968).

Ward, W.E.F., “Education in the Colonies”, *New Fabian Colonial Essays* (ed.), Arthur Creech Jones, The Hogarth Press, London, 1959.

Sözlükler

Chambers’s Encyclopaedia, New Revised Edition, Volume IV, International Learning Systems, London, 1966.

Couch, William T., *Collier’s Encyclopedia*, (director) Everett O. Fontaine, Volume 16, P.F. Collier & Son Corporation, New York, 1956

Lewis, Charlton T., *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

Seligman, Edwin R. A., Alvin Johnson, *Encyclopedia of the Social Sciences*, , Volume 3, The Macmillan Company, New York, 1950.

Sills, David L. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Volume 3, The Macmillan Company & The Free Press, y.y, 1968.

Thatcher, Virginia S., *The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Volume I, Grolier Incorporated, New York, 1968.

The Encyclopedia Americana, International Edition, Americana Corporation, New York, 1968.

The Oxford English Dictionary, Volume VIII, The Clarendon Press, Oxford, 1970.

Webster, Noah, *Webster's new twentieth century dictionary of the English language*, Second Edition, The World Publishing Company, New York, 1958.

Wikipedia, the free Encyclopedia, www.wikipedia.org

Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi (Kasım 1954-Şubat 1957)

Birikim

Conatus (Kasım-Nisan 2007)

Doğu-Batı (Kasım-Ocak, 2001/2002)

Milliyet (Ekim 2006)

Ortadoğu (Ekim 1961-Haziran 1964)

Radikal (Kasım 2005)

İnternet Kaynakları

www.ankara.edu.tr

www.antiemperyalizm.org

www.bbc.co.uk

www.economist.com

www.fordham.edu

www.i-cias.com

www.ina.fr

www.gers.pref.gouv.fr

www.humaniteinenglish.com

www.hurriyet.com.tr

www.marxists.org

www.mfo.ac.uk

www.mondediplo.com

www.radikal.com.tr

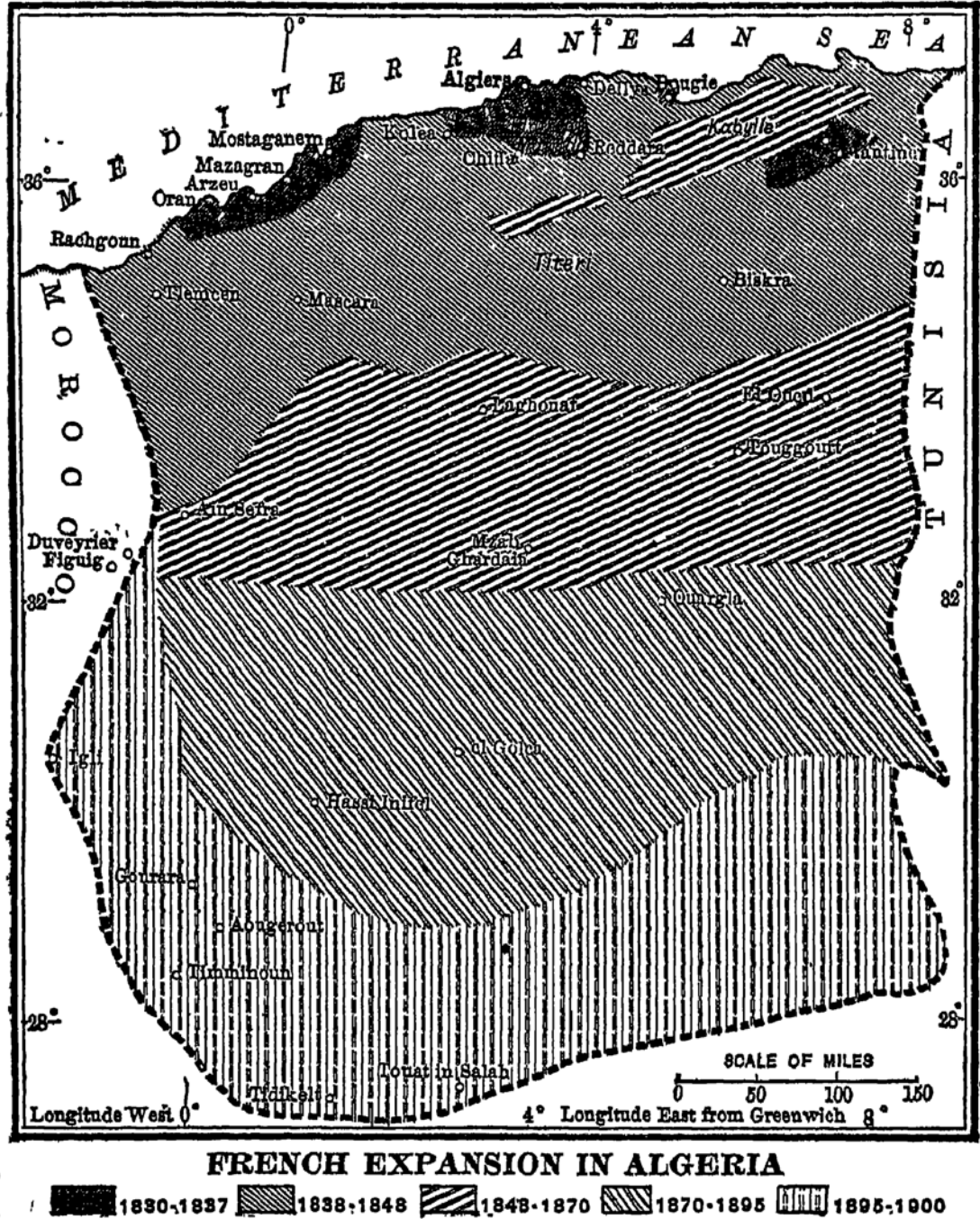
www.rulers.org

www.scotsman.com

www.tasam.org

www.turkishweekly.net

www.unodc.org

Harita 1: Cezayir'de Fransız Yayılması

⁴⁵² Harris, Norman Dwight, *Intervention and Colonization in Africa*, World Diplomacy, Volume 1, Houghton Mifflin Company, Boston-New York-Chicago, 1914, s. 218.

Harita 2: Afrika Ülkelerinin Bağımsızlık Tarihleri

⁴⁵³ exploringafrica.matrix.msu.edu/.../activity4.php

ÖZGEÇMİŞ

14 Haziran 1982’de Elazığ’da doğdum. 2000 yılında Menemen Süper Lisesi’ni bitirerek kayıt yaptırdığım Ege Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2004’te mezun oldum. Aynı yıl Ege Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler bölümünde Yüksek Lisans’a başladım.